

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**«ТАРАС ШЕВЧЕНКО
І МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ:
У ПОШУКАХ ШЛЯХУ ДО
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ»**

Канів, 2017

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА

МАТЕРІАЛИ **Міжнародної** **наукової** **конференції**

*З нагоди святкування 150-річчя від дня народження
Михайла Грушевського,
Голови Української Центральної Ради,
визначного українського історика і громадського діяча
та в рамках проведення
«Днів Михайла Грушевського в Україні»
(Указ Президента України № 63 від 9 лютого 2015 року)*

23 вересня 2016 року

Редакційна колегія:

Брижицька С. А. (голова), кандидат історичних наук, заступник генерального директора з наукової роботи Шевченківського національного заповідника; **Толочко Д. В.**, вчений секретар Науково-дослідного інституту українознавства; **Ціпко А. В.**, кандидат філологічних наук, завідувач відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства; **Бойко Т. І.** (секретар), кандидат філософських наук, завідувач відділу освітніх технологій та популяризації українознавства Науково-дослідного інституту українознавства; **Чернієнко Д. А.**, кандидат історичних наук, доцент, координатор Громадського науково-просвітницького «Інституту Тараса Шевченка».

Рецензенти:

Гавдида Н. І., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної мов Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Полек Т. В., кандидат історичних наук, науковий співробітник наукового відділу культурологічних досліджень Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Тарас Шевченко і Михайло Грушевський: у пошуках шляху до незалежної України : матеріали Міжнар. наук. конф., присвячені святкуванню 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського, 23 верес. 2016 р., Канів / М-во культури України, М-во освіти і науки України / Упорядник С. А. Брижицька. Черкаси: Видавець Олександр Третяков, 2017. – 272 с. – Текст укр.

У збірник розміщено матеріали Міжнародної наукової конференції «Тарас Шевченко і Михайло Грушевський: у пошуках шляху до незалежної України», присвяченої святкуванню 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського, Голови Української Центральної Ради, визначного українського історика і громадського діяча та в рамках проведення «Днів Михайла Грушевського в Україні». (Указ Президента України № 63 від 9 лютого 2015 року), яка відбулася 23 вересня 2016 року в м. Канів.

Учасники конференції обговорили концепцію державотворчого осмислення тягlosti українського культуротворення, обстоювану і обґрунтовану Михайлом Грушевським. Особливу увагу надано розглядові поетичної творчості Тараса Шевченка у процесах суспільно-політичної мобілізації українства.

Книга адресована науковцям, освітянам, студентам, усім, хто цікавиться проблематикою сучасного шевченкознавства та грушевськознавства.

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства (протокол № 9 від 6 грудня 2016 р.)
Рекомендовано до друку науково-методичною радою Шевченківського національного заповідника (протокол № 1 від 5 січня 2017 р.)

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Мельниченко Володимир, доктор історичних наук,
лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка,
академік Національної Академії
педагогічних наук України, почесний академік
Національної Академії мистецтв України 9

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Галайко Богдан,
директор Науково-дослідного інституту
українознавства, кандидат історичних наук..... 15

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ВІД «КОБЗАРЯ» ДО IV УНІВЕРСАЛУ:
ЗНАЧЕННЯ ПОСТАТЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
І МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ПРОЦЕСАХ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСТВА..... 18

Світленко Сергій

Постать Т. Г. Шевченка у творчій спадщині
М. С. Грушевського кінця XIX – початку XX ст.
як чинник суспільно-політичної мобілізації українства 18

Баран Володимир

Роль Тараса Шевченка і Михайла Грушевського
у процесах суспільно-політичної мобілізації українства 33

Отрошко Любов

Тарас Шевченко і Михайло Грушевський – знакові постаті
українського етнокультуротворення 42

Кононенко Алла

Вплив творчості Т. Г. Шевченка на збереження
національної самосвідомості українців
поза межами етнічної батьківщини..... 53

Шевчук Оксана

Латиноамериканська шевченкіана в етнокультурній
інтеграції української діаспори..... 63

Басара-Тиліщак Галина

Грушевський як міф: образ лідера Української
революції в провінції 71

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ТА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
НА МЕНТАЛЬНІСНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ
ТА ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ 78

Блохин Даріана

Сучасники про Михайла Грушевського 78

Зубрицький Михайло

Вплив ідей Тараса Шевченка на ментально-психологічну
атмосферу на теренах України кінця XIX –
початку XX сторіччя 88

Фігурний Юрій

Вплив діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського
на етнокультурний розвиток України й українців..... 98

Гренишен Андрій

Роль творчості Тараса Шевченка та наукової діяльності
Михайла Грушевського у процесі творення
української нації 109

Бойко Світлана

Значення діяльності Тараса Шевченка
і Михайла Грушевського
в українському етнокультурному процесі 121

Шакурова Ольга

Вплив діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського
на духовно-інтелектуальне самовизначення
українського соціуму 134

Осадча Наталія

Ментальність українського народу
у творчості Тараса Шевченка 143

Брижицька Світлана

Присутність поезії Тараса Шевченка в «Ілюстрованій історії
України» (1919) Михайла Грушевського 152

СУЧАСНІ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРАКТИКИ АНАЛІЗУ
БІОГРАФІЧНИХ ТА СЕМІОТИКО-ДИСКУРСИВНИХ
КОНТЕКСТІВ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ТА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО 165

Ціпко Анатолій

Словесність і культуротворення: синтез державницького
осмислення Михайлом Грушевським 165

Чернієнко Денис

Тема Свободи у світогляді Тараса Шевченка
Новопетровського періоду заслання 181

Бойко Тетяна

Концепт вогню в світоглядно-політичній спадщині
Тараса Шевченка та Михайла Грушевського 188

Смольницька Ольга

Трагічний міф у творчості Тараса Шевченка:

зарубіжний контекст..... 195

Газізова Олена

Педагогіка як національний імператив у світоглядних

концепціях Тараса Шевченка та Михайла Грушевського204

Чирков Олег

Наповнення знаннями про Михайла Грушевського

найбільшої у світі багатомовної енциклопедії 215

Дворніцька Лідія

Трансформація ідеологічної надбудови релігійно-моральних

творів української поезії (за творчістю Т. Шевченка

та М. Грушевського») 232

Чернієнко Денис

Мангишлацькі шляхи Кобзаря: матеріали до 165-ліття

Каратауської експедиції за участю Тараса Шевченка 250

Ухвала Міжнародної наукової конференції «Тарас Шевченко

і Михайло Грушевський: у пошуках шляху до незалежної

України» м. Канів, 23 вересня 2016 р.266

Відомості про авторів267

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

доктора історичних наук, лауреата Національної премії України
імені Тараса Шевченка, академіка Національної Академії
педагогічних наук України, почесного академіка
Національної Академії мистецтв України
МЕЛЬНИЧЕНКА Володимира Юхимовича

Шановні пані та панове! Високоповажні колеги!

Дорогі друзі!

Маю честь щиро привітати Вас із відкриттям наукової конференції «Тарас Шевченко і Михайло Грушевський: у пошуках шляху до незалежної України». Відразу хочу відзначити, що її організатори точно сформулювали проблему, вкрай важливу для сучасної України. Кажу це Вам, як історик, який уже багато років знаходиться в темі й нині завершує монографію про збагнення Грушевським українського пророка Шевченка. Саме його спадщина, за словами Михайла Сергійовича, є «спасенна наука нашому народові, нашому громадянству на будуще його»¹.

Кілька книг, які вже побачили світ, дарую Шевченківському національному заповіднику² з доземним поклоном його працівникам – істинним подвижникам шевченкознавства.

В даних працях розповідається про місце Москви у творчій долі Тараса Шевченка та Михайла Грушевського, і ця тема є невід'ємною від огрому завдань, які сьогодні Ви будете заторкувати й виконувати. Бо на тернистому шляху до незалежної України завжди стояла й стоїть Москва, і національні генії залишили нам духовні дороговкази та конкретні відповіді, як із нею бути. В їх прочитанні й осмисленні

¹ Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 3: Серія: Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917). – Львів : Вид-во «Світ», 2005. – С. 327.

² Мельниченко В. Грушевський: «Я оснувався в Москві, Арбат, 55». – М. : ОЛІМА-ПРЕСС, 2005; Його ж. Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті. – М. : ОЛІМА-ПРЕСС, 2006; Його ж. Тарас Шевченко в Москві. – К. : Либідь, 2009; Його ж. Тарас Шевченко: «Друзі мої єдині» (десять постатей у поетовому житті): – М. : Домашня бібліотека, 2013; Його ж. Москва Михайла Грушевського. – М. : Домашня бібліотека, 2014; Його ж. Москва у творчій долі Тараса Шевченка. – М. : Домашня бібліотека, 2015; Його ж. Михайло Грушевський у Москві. – К.: Либідь, 2016.

вбачаю важливе завдання цієї наукової конференції та й взагалі всього шевченкознавства й грушевськознавства. Тому дозволю собі звичне вітальне слово поєднати з особливо болючою нині проблемою Московщини.

Перебуваючи в енергетичному духовному полі двох історично славних ювілеїв – 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка та 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського, що виповнюється через кілька днів, мусимо чесно визнати, що поетові застороги, інвективи й пророцтва щодо Москви нас майже нічого не навчили. Бо ж інакше в українських відносинах із нею в післярадянський період було б набагато більше Шевченкової духовної сили та історичної прозорливості, здорового глузду й безкомпромісної віри, державницької мудрості й політичної рішучості. Тож і довелося вкотре «запити з московської чаші московську отруту!». До речі, під ювілейно-лицемірні московські просторікування, звично спрямовані на системне штучне звуження Шевченкової творчості до сучасних імперських потреб. Адже в Росії досі фактично замовчуються чи навіть табууються доленосні для нації твори Кобзаря: від «Чигрине, Чигрине...» та поеми «Сон» до містерії «Великий льох», поеми «Кавказ» і послання «І мертвим, і живим...». Але ми повинні на генному рівні пам'ятати, що саме в цих осердних творах поет огненними словами звинуватив Москву в історичному злі, заподіяному Україні, залишив українському народу духовну зброю супроти підступного ворога та поставив гірке запитання, на яке ми й досі не відповіли вповні:

За що скородили списками

Московські ребра?..

Дмитро Павличко недавно жорстко зауважив, що Москва «свої війни проти Української держави повторювала, повторює й повторюватиме доти, доки не відчує на собі силу нашого духовного меча...». Це – про «смертоносну зброю» Шевченкових антимосковських поезій. І праць Грушевського...

Пам'ятаєте, як у Бориса Олійника?

В останній бій виходимо при Слові,

Бо тільки слово береже в основі

Безсмертя української душі.

В Москві Тарас Шевченко написав (19 лютого 1844 р.) один-єдиний вірш, але то був «Чигрине, Чигрине...»! В останній строфі національно-рятівничого твору тридцятирічний український геній висловив притлумлену, але неvigубну надію, що невідворотно проросла через півтора століття в Державному гімні України:

Спи, Чигрине, нехай гинуть
У ворога діти,
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі.

Слово «Москва» Шевченко вживав у поезіях усього п'ять разів, а ще сім – «Москви», «Москві», «Москву». Небагато, але досить для того, щоб поет залишив українцям віщі знаки щодо Москви. Нагадаю, до речі, що домовина з прахом Шевченка була перевезена з Петербурга в Москву і поставлена 27 квітня 1861 р. у церкві Тихона Амафунтського на Арбаті. Звідси після panaхиди розпочалася наступного дня її дорога в Україну на кінних дрогах, яка завершилася тут у Каневі: «І сталася Тарасова могила святим місцем для всіх українців...»³.

Неподалік від того місця, де стояв храм святителя Тихона, знесений більшовиками у 1933 р., на Арбаті, 9 нині працює Культурний центр України в Москві, який мені пощастило очолювати майже півтора десятиліття: «В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля». Ми здійснили цю Шевченкову максиму в Москві! Центр здобув статус Національного, став унікальним і знаним у всьому світі заповідником української мови, культури, ментальності на чужій території. Між нами і Шевченківським національним заповідником у Каневі встановився міцний духовний зв'язок, який допомагав у Москві реалізувати настанову Михайла Грушевського: «Ми повинні пам'ятати, що представляємо великий народ і зобов'язані представляти його з достоїнством».

Отож, і прийшов, очевидно, час нагадати, що Михайло Грушевський жив у Москві, на Арбаті, 55 аж півроку – з вересня 1916 р. до березня 1917 р. в іпостасі політичного засланця. Його супроводжувало «Дело Отделения по охранению общественной безопасности и порядка в Москве при управлении Московского градоначальника

³ Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. – Знач. вид. – Т. 3. – С. 335.

«О руководителе мазепинского движения профессоре Львовского университета Михаиле Сергеевиче Грушевском»⁴. Царський засланець приїхав у Москву з Казані 23 вересня 1916 р. (за новим стилем), тобто, рівно сто років тому. На Арбаті, де нині знаходиться Культурний центр України в Москві, Грушевський зустрів свій півстолітній ювілей. Публікації, що з'явилися до цієї дати в журналі «Украинская жизнь» в Москві та зарубіжній пресі, переконливо засвідчили, що сучасники Грушевського точно визначили найважливіші – безцінні його заслуги перед українським народом. Скажімо, дванадцятий номер «Украинской жизни» був спеціально присвячений «п'ятдесятиріччю життя найвидатнішого з сучасних діячів – М. С. Грушевського», в ньому зазначалося, що він є «центральною фігурою сучасного українства». Володимир Дорошенко писав, що своєю багатотомною «Історією України-Руси» «вивів нас Грушевський – се сміло можемо сказати – в люде, показав нам і чужинцям, що ми великий народ з великою й багатою минувиною, а зовсім не якась прищіпка до москалів або поляків».

Блискучі оцінки, що з часом не втратили свого значення!

Грушевський зустрів у Москві Лютневу революцію 1917 р., згадку про яку пов'язував із «Шевченковими роковинами», та отримав у місті звістку про те, що він був обраний заочно Головою Української Центральної Ради. Чотири доби після цього Михайло Сергійович ще жив на Арбаті, а потім виїхав до Києва, де очолив Центральну Раду.

Важливо, щоб на конференції було показано, що, потужно пропагуючи Шевченкову творчість, Грушевський прищеплював українцям антимосковську вакцину, вберігаючи націю від історичного невільництва. Чекає чіткого наукового наголосу той факт, що в пошуках шляху до справді незалежної України в історично нових умовах Михайло Грушевський відмовився від федеративного зв'язку Української Народної Республіки з Російською республікою, проголошеного в III Універсалі Центральної Ради в листопаді 1917 р., і IV Універсал у січні 1918 р. проголосив самостійність і незалежність УНР як вільної суверенної держави українського народу. Ідея федералізму остаточно згоріла у вогні більшовицького походу на Україну на початку 1918 р.

⁴ Державний архів Російської Федерації, ф. 63, 1914 р., спр. 1765.

У статті «Очищення вогнем» (4 лютого 1918 р.) Грушевський заявив, що для радянських військ «завдання сього походу – «бити хохлів», що по 250-літнім поневоленні наважились піднести голови й скинути з себе московську кормигу... Се продовження під брехливими демагогічними большевицькими гаслами того самого завдання на винищення українства...».

Смисл цієї статті варто було б донести нині кожному українцю, бо в ній ідеться про те, що в тодішній більшовицькій навалі на Україну, за словами Грушевського, згорали історичні, культурні, економічні й усякі інші зв'язки народу українського з народом великоруським: «Тепер ми самим очевидним способом маємо боротьбу самих народів – великоруського й українського. Один наступає, другий борониться»⁵.

Цей жорсткий висновок стратегічного значення спіткала незавидна доля. В радянські часи він табувався чи замовчувався, а в незалежній Україні не привернув серйозної уваги. Через сто років він звучить як нині сформульований. Такий аналіз історичної ситуації Грушевським прояснює, до речі, як учений, який виріс із Шевченкового кореня і «прийшов до політики через історію», впливав на політика Грушевського, котрий змушений був враховувати конкретні реалії історичного моменту. Саме він вказав на те, що «федералістами Леніні і Троцькі вважають себе, а під сим «федералізмом» лежить в дійсності самий поганий, терористичний централізм»⁶. Як це вбивчо звучить у той час, коли «старий московський централізм» знову воює з Україною!

В умовах української революції Михайло Грушевський сформулював імператив Нової України:

«Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, ...се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго й уперто силоміць, і кінець кінцем, як то часто буває – справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства».

На чолі нової держави Грушевський оголосив «західну орієнтацію» України. По-перше, він заявив, що «в порівнянні з народом

⁵ Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 4 (I): Серія: Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918). – Львів : Вид-во «Світ», 2007. – С. 89, 91.

⁶ Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. – Значч. вид. – Т. 4 (I).— С. 90.

великоруським український являється народом західної культури... тимчасом як великоруський, хоч і європеїзований, стоїть вповні у власті орієнтального духу й стихії». По-друге, Грушевський розкрив у зв'язку з цим «нові перспективи» української держави:

«Коли українське життя розриває навіязану їй московською політикою, московським насильством північну орієнтацію, воно може з новою силою, з новою енергією відновити свої зв'язки з західним світом. Се не тільки диктують їй старі традиції, старі навики, а й те духове споріднення, яке, без сумніву, єсть між українським народним, етнічним елементом і життям західноєвропейським»⁷.

Важливі максими та настанови Грушевського, що вже стали історією, вражають своєю болючою суголосністю з нинішнім часом. Болючою – тому, що не були реалізовані. Нагадаю, вони – з праці «На порозі Нової України. Гадки і мрії», написаної в лютому-квітні 1918 р. Через сто літ ми знову на порозі, який раніше не переступили. Від нас залежить, щоб укотре не вдовольнитися лише гадками і мріями...

Нині в Україні немає постатей масштабу Шевченка чи Грушевського. Тому, не вигубне, особливе сподівання наше на справді мислячі уми, яких в Україні в найтяжчі часи виявлялося, на щастя, достатньо для того, щоб вона з надією дивилася й рухалася в майбутнє.

Великі сподівання, без перебільшення, на Вас, шевченкознавців і грушевськознавців, які зібралися сьогодні на Тарасовій горі навколо значущої теми наукової конференції.

Пам'ятайте знаменні Слова нашої великої сучасниці Ліни Костенко:

Не допускай такої мислі,
Що Бог покаже нам неласку.
Життя людського строки стислі.
Немає часу на поразку.
«Борітеся – поборете».

Хай Вам Бог помагає!

⁷ Грушевський Михайло. Твори у 50 томах. – Зазнач. вид. – Т. 4 (I).— С. 231, 234, 238.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

директора Науково-дослідного інституту українознавства,
кандидата історичних наук
ГАЛАЙКА Богдана

Постаті Тараса Шевченка та Михайла Грушевського тісно пов'язані з історією державотворення українського народу. Зв'язок цей зумовлюється спільними засадами історіософських, світоглядових, націологічних поглядів та, навіть, політико-організаційними ви-мірами українського буття. Тарас Шевченко став тим пасіонарієм, який зміг виступити проти московського імперіалізму та жорстко і непримиренно критикувати малоросійські комплекси, породжені колоніальним підданством. У час, коли козацькі вольності, політична воля та військова звитяга вже були віднесені до історичного минулого та звучали як спогад в народній творчості, поет, вдаючись до цієї близької до народу форми слова, загострює та сакралізує цінності свободи, гідності, самостійного волевиявлення цілої спільноти. На зразок європейських рухів відродження Італії, Німеччини, Чехії Тарас Шевченко виявляє голос Молодої України, втілений в Кирило-Мефодіївському братстві, яке після тривалого часу зневіри революційно-пророчо проголосило – «Бо голос України не зтих. І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян...». Іскра народного духу, запалена братчиками, розгорілася спочатку серед інтелігенції та розійшлася ідеями українського самостійництва. Спадкоємцями Тарасового слова стало «Братство тарасівців», яке з кількох прихильників Кобзаря розрослося в організацію, що охопила молоде покоління українців, здатних творити засади політичного життя, здатних висувати гасла та програми співзвучні революційним подіям Європи. Найвагомішими були: відродження рідної мови та культури, відстоювання власної тисячолітньої історії, розвиток освіти та виховання патріотичних почуттів до Батьківщини, політична боротьба за власну державу.

З постановом першої у ХХ ст. форми нашого організованого державного життя – Центральної Ради, пов'язують ім'я Михайла Грушевського. Науковець, який автономістські ідеї «Історії Русів» розвинув

до професійно обґрунтованої «Історії України-Руси», поставив наукові студії з українознавства в Науковому товаристві імені Тараса Шевченка на академічний світовий рівень, сприяючи створенню бібліотек, музеїв, архівних фондів. В час української національної революції 1917-1920 рр. Михайло Грушевський очолив пророковану Шевченком боротьбу за волю України, був обраний головою Центральної Ради, IV Універсалом якої стверджено – «однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу».

Тарас Шевченко і Михайло Грушевський – видатні історичні постаті, поет та історик. Власне, Шевченко теж був істориком: не пишучи спеціальних праць із цієї царини, не шукаючи по архівах схованих від загалу документів, він прислужився в інший спосіб – творенням української свідомості. Творець «Гайдамаків» та «Івана Підкови» утвердив автентичну систему координат нашого історіографічного розмислу, у якій факти, події, явища поставали у справжньому їхньому висвітленні, у співзвуччі сакрального, національного та конкретно-особистісного начал. «Шевченко – наш поет і первий історик. Шевченко перше всіх запитав наші німі могили, що воно таке, і одному тільки йому дали вони ясну, як Боже слово, відповідь», – зазначив Пантелеймон Куліш 1861-го, майже відразу після смерті Кобзаря. Точно відповідають відзначенню ролі Шевченка для України і слова Михайла Грушевського у «Літературно-науковому віснику» 1917 року: «...коли хто відживив українському громадянству, а головнo – широким верствам революційний зміст української традиції, се був, розуміється Шевченко. Без нього вся духова традиція кирило-мефодіївців, весь подвиг їх життя в переважній часті зістався б страченим для українського народу, для нинішнього визволення».

Власне, це усвідомлення шевченкоцентризму в світогляді та практичній політичній діяльності окреслювалося визначальним для Голови Центральної Ради у той період, коли його діяльність справді була втіленням волі «пробудженої України». Шевченко справді вів, агітував і переконував – краще за всі програми існуючих на той час партій. Перша 100-тисячна українська маніфестація у Києві – Свято Свободи 19 березня 1917-го – розпочалося панахидою по Шевченку біля Володимирського собору. «Це перше Шевченкове свято, не сумне

свято», – сказав на ньому майбутній архієпископ УАПЦ Павло Пого-рілко. Портрет Шевченка був за клейнод цієї величної маніфестації, яка, за Михайлом Грушевським, «виявила наглядно й імпозантно, що українство – се не фікція в головах гуртка романтиків чи мані-яків-інтелігентів, а жива сила, яка має силу над масами, їх рушає й підіймає». Образ Кобзаря прикрашав навіть бойові знамена, з якими йшли в бій козаки Армії УНР – подібно до того, як у давні часи прапо-ри запорожців прикрашали образи святих та небесних покровителів. Шевченко став достеменним символом української перемоги.

Учасники Міжнародної наукової конференції «Тарас Шевченко і Михайло Грушевський: у пошуках шляху до незалежної України» прагнуть осмислити творчу спадщину та суспільно-політичне значен-ня цих двох, невід’ємних від української історії постатей. Напрями досліджень зорієнтовані на визначення ідейних засад «Кобзаря» та IV Універсалу, які посприяли політичній мобілізації українського наро-ду, спрямовані на виділення тих аспектів творчості Тараса Шевченка та Михайла Грушевського, які виявились у духовно-інтелектуальному самовизначенню українського соціуму.

Залишається не вирішеною дилема, яку намагалися, але так і не спромоглися розв’язати українці впродовж 1917-1921 рр.: як і чому Шевченкова Україна так і залишилася мрією, не ставши практич-ною реальністю. У ХХІ ст. відповідати на це питання випало нам. Завдання, які ставили перед собою ці натхненники боротьби за волю та державність України актуальні і до сьогодні, адже імперська полі-тика Росії, як і захист національної гідності та самостійності вкотре стають реальністю.

ВІД «КОБЗАРЯ» ДО IV УНІВЕРСАЛУ: ЗНАЧЕННЯ ПОСТАТЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ПРОЦЕСАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСТВА

УДК 94 (477) «1884–1907»
Сергій Світленко (Дніпро)

ПОСТАТЬ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСТВА

Наголошено, що особистість українського геніального поета та національного мислителя Т. Г. Шевченка мала помітний вплив на формування і становлення світогляду М. С. Грушевського. Проаналізовано літературно-критичні, суспільно-політичні та історичні праці М. С. Грушевського кінця ХІХ – початку ХХ ст., у яких показано визначне місце постаті Т. Г. Шевченка у розвитку української культури та національного руху, значення його особистості для суспільно-політичної мобілізації українства. Акцентовано увагу на науково-просвітницькій діяльності Наукового товариства імені Шевченка у справі збереження історичної пам'яті про Кобзаря, що відіграло національно-консолідуючу роль. Розкрито діяльність М. С. Грушевського з популяризації постаті геніального українського поета і мислителя в ході Шевченківських свят. Підкреслено значення суспільно-політичної мобілізації українства в процесі становлення української модерної нації.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, М. С. Грушевський, творча спадщина, суспільно-політична мобілізація українства.

Серед численних інтелектуальних чинників, що вплинули на формування і становлення світогляду М. С. Грушевського, особливе місце посідає постать українського геніального поета та національного

мислителя Т. Г. Шевченка. Ще у 1884 р. М. С. Грушевський у вірші «До Тараса» емоційно писав: «Тарасе мій добрий, мій батьку єдиний!» [1, с. 37]. Це свідчить, що вже у молодому віці він був полум'яним прихильником Кобзаря.

Тому цілком не випадково у 1888 р. М. С. Грушевський разом із І. Я. Франком видав у Львові рецензію на працю польського літератора М. Здзеховського (Урсіна), який приписував «апатію і месіанізм» творчості Т. Г. Шевченка. Молоді свідомі українці стали на захист свого кумира. Як свого часу відзначав Л. О. Зашкільняк, М. С. Грушевський рішуче заперечував наявність зазначених польським літератором рис у творчій спадщині Кобзаря, підкреслював практичний, демократичний та християнський світогляд Т. Г. Шевченка, котрий закликав до боротьби проти зла тощо [2, с. 227-228; 3, с. 52-56]. Це переконує, що М. С. Грушевський вже в період свого київського студентства вельми цікавився спадщиною Т. Г. Шевченка, належав до його переконаних послідовників.

Зазначений висновок підкріплюється «Щоденником» М. С. Грушевського. Так, запис від 27 лютого 1892 р. свідчить, що у Шевченківський день він зайшов у Архангельську церкву «помолитися за Тараса». 27 квітня того ж року М. С. Грушевський записав, що напередодні у неділю читав у відомого українського громадського й культурного діяча О. Я. Кониського його Шевченківський життєпис. 15 червня 1892 р. М. С. Грушевський «читав Шевч[енка]», тобто безпосередньо вивчав спадщину Кобзаря [4, с. 155, 164, 172].

Доповнюють дані «Щоденника» й «Спомини» М. С. Грушевського. Так, описуючи коло українського молодіжного середовища в Києві першої половини 1890-х рр., мемуарист навіть через багато років згадував своє спілкування з одним із керівників української студентської громади Л. П. Скочковським та молодим українським письменником та публіцистом Т. А. Зіньківським, у ході якого йшлося про «історизм Шевченкової тематики» [5, с. 141, 143].

Прикметно, що особистість Т. Г. Шевченка цікавила молодого М. С. Грушевського і з погляду історії та генеалогії. Свідченням цього є, приміром, його замітка «Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. За традицією Київська археографічна комісія. Наукова хроніка. [До 50-річного ювілею Київської археографічної комісії]» (1893),

у якій згадано про участь Т. Г. Шевченка в одній «з найповажніших наукових інституцій України-Русі» [6, с. 351-352] та невеличка розвідка «Дрібничка до генеалогії Шевченка» (1895) [7, с. 152].

Вищезазначені факти підтверджують, що постать Т. Г. Шевченка ввійшла в інтелектуальне життя М. С. Грушевського вже в київський та галицький періоди, а тому вивчення Шевченківської теми у творчості українського молодого історика та громадського діяча, особливо за умов виходу у світ важливих археографічних публікацій останніх десятиліть, заслуговує на дослідницьку увагу. Але справа не тільки в необхідності поглиблення шевченкознавчих і грушевськознавчих студій, які в останню чверть століття здобули помітну історіографічну динаміку і дозволяють всебічно розкрити життя та діяльність, кажучи словами Л. Винара, цих (поряд із І. Я. Франком) «найвидатніших особистостей в історії України» [8; 9; 10, с. 152-153].

Розгляд постаті Т. Г. Шевченка у творчій спадщині молодого М. С. Грушевського кінця XIX – початку XX ст., тобто до часу, коли він вийшов на політичну орбіту Наддніпрянської України [11, с. 338], є важливим і з погляду на процес суспільно-політичної мобілізації українства, який ще не став предметом детального висвітлення українських науковців. Утім, його актуальність не викликає сумнівів не тільки стосовно вищезазначеного періоду, а має пріоритетне значення і для сьогодення.

Принагідно зазначу, що постать Тараса Шевченка в суспільно-політичних творах Михайла Грушевського між революційного періоду (1907 – початку 1917 рр.) була вже раніше предметом однієї з наших розвідок [12]. Джерельну основу даної статті складають, насамперед, літературно-критичні, суспільно-політичні та історичні праці М. С. Грушевського періоду від 1890-х рр. до 1907 рр.

Постать Т. Г. Шевченка розглянуто в низці літературно-критичних статей М. С. Грушевського. Так, у статті «До ювілею Івана Котляревського. *Desiderata*» (1893) Кобзар визначався як найпопулярніший український письменник [13, с. 4]. У статті «Запомога письменникам» (1893) М. С. Грушевський теж дуже високо характеризував талант Кобзаря, зазначаючи: «Святкуючи пам'ять великого співця нашого...».

Святкування Шевченкових роковин автор розглядав як один із можливих засобів збору коштів для підтримки вітчизняних майстрів

художнього слова, інструментом для чого мало б стати спеціальне Товариство за допомоги українським письменникам. Ініціативу в цій справі могло б виявити Наукове товариство імені Шевченка, яке, кажучи словами М. С. Грушевського, є «символом живого, органічного зв'язку обох частин України-Русі» [14, с. 19, 21-22].

М. С. Грушевський безпосередньо опікувався збереженням історичної пам'яті про Кобзаря, свідченням чого є його виступ на Шевченковому святі 1896 р. у Львові. Втім, ця промова молодого науковця і громадського діяча свідчить, що для оратора історична пам'ять важлива не тільки сама по собі, а як засіб суспільно-політичної мобілізації українства. Виступаючи на Шевченківських роковинах, М. С. Грушевський продемонстрував добре знання поетичної спадщини Кобзаря, а головне, тих цінностей українського народу, які були актуалізовані його поетичним генієм. Для М. С. Грушевського було очевидним те, що «Тарас добре розумів дійсний зміст нашої історії», який вбачав «в ідеї рівності і волі», у боротьбі народних мас «за волю, рівність і самоуправу», у «нещасливих пробах народу установити устрій по правді» [15, с. 45-48].

Важливо, що М. С. Грушевський виокремив причини того, що народні ідеали не були втілені у життя, у чітких формах громадського і державного устрою. На заваді цього стали, на його думку, стали брак політичного виховання, освіти, свідомості. Водночас М. С. Грушевський показав і результат тисячолітньої історії – «витворення нової української демократичної, поступової інтелігенції». «Провозвістником» цього процесу, за словами оратора, виступив Кобзар.

У своїй промові М. С. Грушевський констатував, що за півстоліття українська суспільність пройшла шлях від слабенького українофільства до українства, розширилось коло носіїв української ідеї, поглибшала українська свідомість. У цьому процесі свою помітну роль відіграв Шевченківський «Кобзар», який розійшовся серед читачів сотнями тисяч. Водночас М. С. Грушевський був не схильний до ідеалізації ситуації. Він відзначив мало численність «свідомо-української громади», брак у ній віри в себе, недостатню дбайливість про свій єдиний ґрунт – український народ, що підмінялася пошуками «опори в чужих, в ворогах навіть!». Наприкінці свого виступу оратор переконливо вів розмову про необхідність спиратися на власні сили

і стати «з напруженою енергією до роботи культурної, економічної, громадської» проти темряви, нужди, неволі й усякої кривди народної [15, с. 48-50].

Національно-мобілізує значення чітко постерігається і у виступі М. С. Грушевського на Шевченковому святі 1902 р. у Кракові. Так, оратор акцентував на тому, що Шевченківське свято – «свято передовсім молоді», оскільки саме в молодому поколінні мають знаходити найповніший і найгарячіший відгомін національні й загальнолюдські ідеали, проголошені національним пророком українства. М. С. Грушевський емоційно представив постать Т. Г. Шевченка в образі пророка, замученого за Україну. Він сфокусував увагу слухачів на головному мотиві діяльності Кобзаря – змаганні до щастя. Найкращим добром Кобзаря, за словами М. С. Грушевського, є братолюбство, а ідеалом – національні відносини, котрі спиралися на етиці й справедливості. Численні життєві страждання не викликали у Т. Г. Шевченка бажання помсти, почуття особистої, класової чи національної ворожнечі. І це закономірно, бо ідеалом Кобзаря був титан, якого не могли зломити жодні страждання і який прагнув запалити серця земляків і скерувати їх на виборювання кращої долі для свого народу [16, с. 150-154].

Для висвітлення нашої теми представляють значний інтерес і суспільно-політичні праці М. С. Грушевського кінця XIX – початку XX ст. У цій групі першоджерел одна з перших оцінок спадщини Кобзаря містилася у праці «Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвої українсько-руського народу», яка представляла собою матеріал відчиту проф. М. С. Грушевського на науковій академії 1 листопада 1898 р., присвяченій 100-річчю «відродження українсько-руської літератури». В ній автор відзначив більший вплив і значення для української суспільності поезій Т. Г. Шевченка, поряд з «Наталкою-Полтавкою» І. П. Котляревського та повістями Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, ніж романтичні ідеї народності або теорії суспільної справедливості. Адже на думку М. С. Грушевського, українське письменство було органічно пов'язане з народною масою, яка була його «альфою і омегою», тим самим створювало готовий ґрунт для вищезазначених ідей та теорій [17, с. 111, 115-116].

Знаковість постаті Т. Г. Шевченка для української суспільності підкреслена М. С. Грушевським і у праці «Нова «пря» про українсько-руську книжну мову». В ній йшлося про діяльність Наукового товариства імені Шевченка, яке з 1892 р., завдяки «енергійній роботі галицьких русинів і тій моральній допомозі, яка їм в поміч потиху іде з Росії», виявило тенденцію на перетворення з часом у Національну Академію наук. Промовистим був наведений М. С. Грушевським факт, що вже 1898 р. у виданнях НТШ узяло участь кілька десятків українців з Росії. Це само по собі було вельми важливим для інтелектуальної соборності українства, розділеного кордонами двох імперських режимів, а особливо для національної мобілізації наддніпрянських українців. Характерно, що «Записки...» публікували й статті О. Я. Кониського про Т. Г. Шевченка [18, с. 123, 126-127].

У 1890-х рр. НТШ розширювало свою наукову діяльність. Свідченням цього, як зазначав М. С. Грушевський, стало видання «Збірника філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка». Знаково, що перший том нового видання було присвячено біографії Т. Г. Шевченка, написаній О. Я. Кониським. Це означає глибоке розуміння М. С. Грушевським значення вивчення й популяризації імені Кобзаря [18, с. 127].

Як писав М. С. Грушевський у праці «Листи з-над Полтви», в 1898 р. Наукове Товариство імені Шевченка взяло на себе ініціативу святкування століття «Енеїди» І. П. Котляревського, яке символізувало сторіччя нової української літератури і національного відродження. Осінні свята у Львові, а згодом у Чернівцях, Перемишлі, Станіславі показали небачене національне піднесення західних українців. «Русь рушилася, як ще не бувало», – відзначав М. С. Грушевський. Так, 100-ліття «Енеїди» актуалізоване зусиллями НТШ, об'єднало в єдину українську інтелектуальну й суспільну вісь імена І. П. Котляревського і Т. Г. Шевченка, що сприяло процесу національної й суспільно-політичної мобілізації західного українства [19, с. 138–139].

НТШ прагнуло закарбувати історичну пам'ять про Т. Г. Шевченка в топоніміці Львова, висуваючи клопотання перед львівським магістратом, щоб площу перед домом Товариства названо площею Тараса Шевченка з розміщенням там само пам'ятника Кобзарю. Втім, магістрат відмовив цьому клопотанню НТШ на підставі того, що у Львові вже увічнено пам'ять поета вулицею його імені. У статті «Улиця Шевченка

у Львові» (1900), присвяченій цьому сюжету, М. С. Грушевський піддав критиці місце розташування вищезазначеної вулиці, котра «лежить на краю міста, властиво за містом, на т. зв. Погулянці» і зазначав, що «улиця Шевченка, нашої слави, нашого найбільшого поета» не може своїм окраїнним розташуванням і занедбаним виглядом зневажати пам'ять Кобзаря [20, с. 202-203].

З погляду вивчення суспільно-національної мобілізації українства представляє дослідницький інтерес ряд історичних оглядів та виступів М. С. Грушевського початку ХХ ст., у яких указано на вагомий внесок Наукового товариства імені Шевченка, яке «організоване цілком за типом західноєвропейських академій наук», у справу поступу української науки й культурного життя, у видання Шевченківської літератури тощо [21, с. 506, 525, 533, 535; 22; 23].

У ряді розвідок суспільно-політичного характеру М. С. Грушевський розкрив місце і роль Кобзаря в українському національному русі. Так, у статті «На порозі століття (Присвячено перемиській українсько-руській громаді)» (1901) він визначив значення Т. Г. Шевченка у колі Кирило-Мефодіївського товариства. Зокрема, М. С. Грушевський охарактеризував Кобзаря як «не тільки найбільше геніального, але й найбільш радикального в своїх національних поглядах з кирило-мефодіївського гурта». У свою чергу кирило-мефодіївці, за визначенням автора, мали велику вагу в історії українства, оскільки зробили спробу надати йому «форму теоретичної доктрини», «виразний суспільно-політичний і поступовий характер (знесення кріпацтва, антиклерикалізм, всеслов'янська федерація)» і ввели у коло ідей всеслов'янського відродження [24, с. 211].

Те, що М. С. Грушевський ставив Т. Г. Шевченка у перший ряд українських діячів, свідчить його замітка «В справі музею при Науковім товаристві ім. Шевченка. Відозва до ш[ановних] земляків» (1901). Інформуючи читачів про колекції музею НТШ, автор відзначав, що при канцелярії Товариства можна оглядати ряд колекцій, зокрема колекцію портретів видніших українсько-руських діячів, учених, письменників і артистів, у якій після І. П. Котляревського стояла постать Т. Г. Шевченка. У колекції ж автографів українсько-руських письменників і діячів Т. Г. Шевченко поставлено М. С. Грушевським на перше місце [25, с. 220].

Непересічність постаті Т. Г. Шевченка показана М. С. Грушевським у замітці «Друга вистава образів Ів[ана] Труша» (1901). Автор акцентував увагу читачів на трьох найбільших образах вистави, які мають темою далеку перспективу Дніпра. Це могила Т. Г. Шевченка, пам'ятник хрещенню Русі в Києві й Дніпро під Києвом при заході сонця [26, с. 224].

Загальнонаціональний масштаб образу Т. Г. Шевченка виявився і в тім, що його ім'ям було названо спочатку Літературне товариство імені Шевченка, яке в 1892 р. трансформувалося в НТШ. М. С. Грушевський приділив увагу цьому факту в некролозі «Пам'яті Олександра Кониського» (1900) та в некрологічній замітці «Олександр Кониський 18 (30)/VIII – 29/XI (11/XII) 1900» (1901). Адже саме цей діяч разом і галицькими українцями створив ЛТШ та сприяв перетворенню його на наукову інституцію. О. Я. Кониський присвятив ціле останнє десятиліття свого життя написанню біографії Кобзаря. М. С. Грушевський високо оцінив цю студію, відзначаючи, що вона «довго ще буде підставовою працею про Шевченка», хоча, звичайно, не могла досягнути усіх аспектів життя та творчості українського поетичного генія [27, с. 547, 549, 553, 554; 28, с. 228-232]. Безсумнівно, велика біографічна праця О. Я. Кониського про Т. Г. Шевченка відіграла своє значення в популяризації життя українського національного пророка.

До оцінки постаті Т. Г. Шевченка М. С. Грушевський знову звернувся у статті «Українсько-руські наукові курси» (1904). У розвідці йшлося про важливу науково-просвітницьку роботу НТШ, яке започаткувало на початку XX ст. систематичні наукові курси для галицької суспільності. Поміж іншим у фокусі уваги автора був загальний курс І. Я. Франка з історії української літератури під назвою «Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віку». В лекційному курсі І. Я. Франка, як писав М. С. Грушевський, було представлено найбільші українські літературні явища, серед яких своє помітне місце посів Т. Г. Шевченко [29, с. 246, 250, 252].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. помітним явищем стало відзначення Шевченківських роковин, яке мало не тільки меморіальні завдання, а й слугувало національній мобілізації свідомих українців. Свідченням цього є замітка М. С. Грушевського «Рівною мірою» (1905), у якій автор звернув увагу на те, що на вшануванні

пам'яті Т. Г. Шевченка в Києві 1905 р. було прийнято записку «Потреби української школи». Цей документ віддзеркалив той факт, що українське суспільство гостро відчувало потребу запровадження у школі української мови навчання [30, с. 434].

Поряд із розвитком української національної освіти М. С. Грушевський важливим завданням вважав поступ української національної науки. У статті «Справа українських катедр і наші наукові потреби» (1907) він наголосив на тому, що у Науковому товаристві імені Шевченка зосереджені українські вчені, які своєю самовідданою працею довели самодостатність українського суспільства та народу, його високі наукові й культурні інтереси [31, с. 470].

У статті «Рух політичної і суспільної української думки в ХІХ столітті» (1906) М. С. Грушевський визначив Т. Г. Шевченка з погляду суспільно-політичного, як «найяскравішого і найімпульсивнішого» представника молодшого покоління українського народництва. Автор показав відхід Кобзаря від гетьманолубства до народолубства, коли справжнім героєм історії у нього став революційний народ, а мрією – нове народне повстання, яке перетворить українську суспільність у «велику, вольну, нову сім'ю» [32, с. 398-399].

М. С. Грушевський поставив Т. Г. Шевченка в ідейний центр Кирило-Мефодіївського товариства, визначивши цей осередок як «гурток Шевченка». Автор зазначив, що Кирило-Мефодіївське братство протиставило самодержавному режиму «ідею вільної слов'янської федерації», у якій Україна мала стати самостійною, самоврядним національним тілом, демократичним й республіканським за своєю сутністю [32, с. 400].

На початку ХХ ст. М. С. Грушевський чимало зробив для популяризації української національної історії, створивши кілька науково-популярних синтез. Однією з перших серед них став російськомовний «Очерк истории украинского народа» (1904, 1906, 1911). У цій праці автор, звичайно, не залишив поза увагою постать Кобзаря, назвавши його одним із корифеїв українського відродження в Росії, котрий завершив утворення української народної літератури. Разом із тим М. С. Грушевський показав значення творчості геніального поета для української галицької народовської молоді, для якої «Кобзар» став Євангелієм [33, с. 316, 328].

В україномовній науково-популярній узагальнюючій праці «Про старі часи на Україні. Короткій історії України» (1906) М. С. Грушевський вказав на народолобність та українолюбність Шевченкового слова і діла, а також визначив значення його діяльності в тому, що він «накликав сучасну українську інтелігенцію, аби щиро полюбила свій край і народ та доходила Україні свободи й добра – не для свого панування, а для щастя всього народу» [34, с. 74-77].

Таким чином, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у літературно-критичних, суспільно-політичних та історичних працях М. С. Грушевського приділено значну увагу постаті Т. Г. Шевченка, показано його визначне місце і роль у поступі українського національно-культурного відродження та суспільно-політичного життя. Популяризації імені Кобзаря сприяла науково-культурна діяльність Наукового товариства імені Шевченка, Шевченківські роковини, які мали не тільки меморіальне, а національно-консолідуюче й національно-мобілізуюче значення. Всебічне вивчення й популяризація імені геніального українського поета та національного мислителя сприяла суспільно-політичній мобілізації українства як Наддніпрянщини, так і Східної Галичини, утвердженню єдиної української національної ідентичності та свідомості, становленню української модерної нації. Виявами такої суспільно-політичної мобілізації стала активізація національно-культурницької та партійно-політичної роботи в українських масах, розширення кола прихильників та симпатиків української національної справи.

Джерела та література

1. Грушевський Михайло. До Тараса [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 12: Серія Літературно-критичні та художні твори. Поезія (1882–1903). Проза, драматичні твори, переклади (1883–1886). – Л. : Вид-во «Світ», 2011. – С. 37.

2. Зашкільняк Л. М. С. Грушевський у Київському університеті (1886–1894 рр.) [Текст] / Л. Зашкільняк // Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 рр.) / М. С. Грушевський. – К. : Ін-т укр. археограф. та джерелозн. ім. М. С. Грушевського НАН України; ЦДІА України м. Львів, 1997. – С. 222-255.

3. Грушевський Михайло. Урсин. Очерки из психологи славянського племені. Славянофілы. СПб., 1887, 1887, 221 стор. [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 14: Серія Рецензії та огляди (1888 – 1897) – Л. : Вид-во «Світ», 2008. – С. 52-56.

4. Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 рр.) [Текст] / М. С. Грушевський / підгот. до вид., передне слово, упоряд., комент і післямова Леоніда Зашкільняка. – К. : Ін-т укр. археограф. та джерелозн. ім. М. С. Грушевського НАН України; ЦДІА України м. Львів, 1997. – 264 с.

5. Грушевський Михайло. Спомини [Текст] / Михайло Грушевський // Український історик. Журнал історії і українознавства. № 1–4 (152–155). Рік XXXIX / під заг. ред. Любомира Винара. – Н.-Й.; К.; Л.; Торонто; Париж, 2002. – С. 133-153.

6. Грушевський Михайло. Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. За традицією Київська археографічна комісія. Наукова хроніка. [До 50-річного ювілею Київської археографічної комісії] [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 5: Серія Історичні студії та розвідки 1888 – 1896. – Л. : Світ, 2003. – С. 351-359.

7. Грушевський Михайло. Дрібничка до генеалогії Шевченка [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 5: Серія Історичні студії та розвідки 1888 – 1896. – Л. : Світ, 2003. – С. 152.

8. Дзюба Іван. Тарас Шевченко. Життя і творчість [Текст] / Іван Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.

9. Український історик. Журнал історії і українознавства. № 1–4 (152–155). Рік XXXIX [Текст] / під заг. ред. Любомира Винара. – Н.-Й.; К.; Л.; Торонто; Париж, 2002. – 576 с.

10. Винар Любомир. Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації (Статті і матеріали) [Текст] / Любомир Винар. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – 304 с.

11. Тельвак Віталій. Михайло Грушевський [Текст] / Віталій Тельвак // Історіографічні дослідження в Україні / відп. ред. Ю. А. Пінчук. – Вип. 15: Визначні постаті української історіографії XIX – XX ст. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2005. – С. 319-395.

12. Світленко С. І. Постать Тараса Шевченка в суспільно-політичних творах Михайла Грушевського між революційного періоду (1907 – початку 1917 рр.) [Текст] / С. І. Світленко // Записки осередку Наукового товариства імені Шевченка у Дніпропетровську / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Вип. 2. – Д., 2011. – С. 5-10.

13. Грушевський Михайло. До ювілею Івана Котляревського. *Desiderata* [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 11: Серія «Літературно-критичні та художні твори». Літературно-критичні праці (1883 – 1931), «По світу». – Л. : Вид-во «Світ», 2008. – С. 3-15.

14. Грушевський Михайло. Запомога письменникам [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 11. – С. 19-23.

15. Грушевський Михайло. [Виступ на Шевченковому святі 1896 р. у Львові] [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 11. – С. 45 – 50.

16. Грушевський Михайло. [Виступ на Шевченковому святі 1902 р. у Кракові] [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 11. – С. 150-154.

17. Грушевський Михайло. Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвої українсько-руського народу [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1: Серія Суспільно-політичні твори 1894–1907. – Л. : Вид-во «Світ», 2002. – С. 111-116.

18. Грушевський Михайло. Нова «пря» про українсько-руську книжну мову [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 123-128.

19. Грушевський Михайло. Листи з-над Полтви [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 129-187.

20. Грушевський Михайло. Улиця Шевченка у Львові [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 202-203.

21. Грушевський Михайло. Львівське наукове товариство імені Шевченка і його внески у вивчення Південної Русі [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 7: Серія Історичні студії та розвідки (1900–1906). – Л. : Вид-во «Світ», 2005. – С. 505-532.

22. Грушевський Михайло. [Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 19 цвітня 1905 р.] [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 7: Серія Історичні студії та розвідки (1900 – 1906). – Л. : Вид-во «Світ», 2005. – С. 535-538.

23. Грушевський Михайло. [Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 29 червня 1904 р.] [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 7. – С. 533-534.

24. Грушевський Михайло. На порозі століття (Присвячено перемиській українсько-руській громаді) [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 208-206.

25. Грушевський Михайло. В справі музею при Науковім товаристві ім. Шевченка. Відозва до ш[ановних] земляків [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 220-222.

26. Грушевський Михайло. Друга вистава образів Ів[ана] Труша [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 223-226.

27. Грушевський Михайло. Пам'яті Олександра Кониського [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 7. – С. 546-556.

28. Грушевський Михайло. Олександр Кониський 18 (30)/VIII – 29/XI (11/XII) 1900 [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 227-233.

29. Грушевський Михайло. Українсько-руські наукові курси [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори:

у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 246-255.

30. Грушевський Михайло. Рівною мірою [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 434-435.

31. Грушевський Михайло. Справа українських катедр і наші наукові потреби [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 458-484.

32. Грушевський Михайло. Рух політичної і суспільної української думки в ХІХ столітті [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 397-404.

33. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа [Текст] / М. С. Грушевский / сост. и ист.-биограф. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия; примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. – К. : Лыбидь, 1990. – 400 с.

34. Грушевський Михайло. Про старі часи на Україні. Коротка історія України [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 23: Серія Монографічні історичні праці. – Л. : Вид-во «Світ», 2014. – С. 1-92.

Сергей Светленко (Днепр)

ЛИЧНОСТЬ Т. Г. ШЕВЧЕНКО В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ
М. С. ГРУШЕВСКОГО КОНЦА ХІХ – НАЧАЛА ХХ ВВ.
КАК ФАКТОР ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ
МОБИЛИЗАЦИИ УКРАИНСТВА

Акцентовано, что личность украинского гениального поэта и национального мыслителя Т. Г. Шевченко оказала заметное влияние на формирование и становление мировоззрения М. С. Грушевского. Проанализированы общественно-политические, литературно-критические и исторические труды М. С. Грушевского конца ХІХ – начала ХХ вв., в которых показано выдающееся место Т. Г. Шевченко в развитии украинской культуры и национального движения, значение его личности для общественно-политической мобилизации украинства.

Акцентируется внимание на научно-просветительской деятельности Научного общества имени Шевченко в деле сохранения исторической памяти о Кобзаре, что играло национально-консолидирующую роль. Раскрыта деятельность М. С. Грушевского по популяризации имени гениального украинского поэта и мыслителя в ходе Шевченковских праздников. Подчеркнуто значение общественно-политической мобилизации украинства в процессе становления украинской современной нации.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, М. С. Грушевский, творческое наследие, общественно-политическая мобилизация украинства.

Sergij Svitlenko (Dnipro)

FIGURE OF TARAS SHEVCHENKO IN THE CREATIVE
HERITAGE OF MYKHAILO HRUSHEVSKYJ LATE XIXth –
XXth CENTURY AS THE FACTOR OF THE SOCIAL AND
POLITICAL MOBILIZATION OF THE UKRAINIANS

It is emphasized that the identity of the Ukrainian genius poet and national thinker Taras Shevchenko had a noticeable impact on the formation of Mykhailo Hrushevskyj's world outlook. The social and political, literary and critical, historical works of Mykhailo Hrushevskyj in the late XIXth – early XXth century, which show the landmark of the figure of Taras Shevchenko in development of Ukrainian culture and national movement, the value of his personality for social and political mobilization of Ukrainians, were analyzed. Attention was paid to the scientific and educational activities of the Shevchenko's Scientific Society in the preserving the historical memory about Kobzar, which was played the role of national consolidation. The activities of Mykhailo Hrushevskyj on the popularization of the figure of the genius Ukrainian poet and thinker during the Shevchenko's holidays were uncovered. The value of social and political mobilization of Ukrainians in the process of the modern Ukrainian nation becoming was underlined.

Key words: Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskyj, creative heritage, social and political mobilization of the Ukrainians.

РОЛЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ПРОЦЕСАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСТВА

У статті аналізується позитивна роль Тараса Шевченка й Михайла Грушевського у суспільно-політичних процесах мобілізації українства. Автор переконаний, що саме завдяки звитяжній, героїчній і подвижницькій діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського було збережено українські етнокультурні традиції, що згодом стали потужним імпульсом для розвитку України й українців.

Ключові слова: Україна, українці, Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, суспільно-політичні процеси мобілізації українства.

У 2016 році виповнилося двадцять п'ять років незалежній і суверенній Українській державі. Для того щоби ця подія стала dokonаним фактом, мільйони українців доклали величезних зусиль. Серед цих героїв, звитяжців і подвижників були Тарас Григорович Шевченко і Михайло Сергійович Грушевський.

Вивчаючи вплив діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського на цивілізаційний та етнокультурний розвиток України й українців ми намагаємося проаналізувати вагомий внесок цих геніїв у суспільно-політичних процесах мобілізації українства XIX–XX ст.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Україна й українство в етнокультурних процесах світу» в Науково-дослідного інституту українознавства МОН України відповідно до напряму планової роботи відділу української етнології.

Тарас Григорович Шевченко (09.03.1814 – 10.03.1861) – поет, художник, філософ та громадський діяч, який допоміг українцям зрозуміти свою сутність, самотність і місце у цивілізаційному часопросторовому розвитку.

Окрім захоплення словесністю і художньою творчістю, Тарас Шевченко – наш великий геніальний поет цікавився наукою загалом і

археологією зокрема та вважав її праматір'ю історії. Саме такий запис він зробив у своєму щоденнику 13 серпня 1857 року: «Я люблю археологію. Я уважаю людей, посвятивших себя этой таинственной матери истории. Я вполне сознаю пользу этих раскапываний» [1, с. 105].

Ці слова були пов'язані з роботою Тараса Григоровича в Київській археографічній комісії. У 1843 році по «Высочайшему соизволению» російського імператора Миколи I та за ініціативою Михайла Максимовича була створена в Києві 1843 року наукова установа – Тимчасова комісія для розгляду давніх актів, що діяла при канцелярії київського, волинського і подільського генерал-губернатора. Згодом вона отримала назву Київська археографічна комісія. У 1845–1847 рр. у цій комісії працював на посаді художника Тарас Шевченко. Виконуючи її доручення, він здійснив у 1845–1846 рр. три подорожі по Україні й намалював чимало історичних пам'яток, а також брав участь в археологічних розкопках могил та ілюструванні видань.

Ось так Т. Шевченко описав прийняття його на роботу до Київської археографічної комісії: «По выпуске из Академии определился в Киевскую Археографическую комиссию по части рисования и собирания народных преданий, сказок, песен в южнорусских губерниях» [2, с. 117].

Як зазначає дослідник Г. Сергієнко, праця в цій установі не лише давала можливість поету мати постійний заробіток, а й розширювати коло знайомств серед учених і діячів культури України, займатися малюванням і поезією, історією, фольклористикою, етнографією, археологією. В Київській археографічній комісії Т. Г. Шевченко працював з 10 грудня 1845 р. до 1 березня 1847 р. і зробив значний внесок у вивчення рідного краю в ході тривалих подорожей за дорученням цієї установи. Так, у липні–серпні 1846 р. Т. Г. Шевченко брав участь у другій археологічній експедиції, яку очолював профессор М. Д. Іванішев, що вела розкопки давньої могили Перепет (Переп'ят) [3, с. 48–54].

Проаналізувавши період роботи Т. Г. Шевченка в Київській археографічній комісії Г. Сергієнко прийшов до таких висновків: «Археологічні, етнографічні та фольклористичні дослідження Т. Г. Шевченка збагатили суспільну науку на Україні, сприяли посиленню інтересу громадськості до пам'яток історії та культури. На жаль, значна частина наукової спадщини Кобзаря не дійшла до нашого часу: вона була втрачена під час його арешту і заслання. Частина її використана

Т. Г. Шевченком у його «Щоденнику» та повістях російською мовою: «Варнак», «Прогоулка...» та ін. У Київській археографічній комісії Т. Г. Шевченко формально працював рік і чотири місяці (фактично – рік і десять місяців) і за цей час здійснив за її завданням три подорожі по Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Поділля і Волині, а також брав участь у двох археологічних експедиціях, виданні альбома археологічних знахідок «Древности». Тоді ж комісія започаткувала видання документів під назвою «Памятники», перший том яких побачив світ у 1845 р. під редакцією М. О. Максимовича та М. Д. Іванишева; другий том вийшов у 1846 р. під редакцією В. П. Чеховича і М. Д. Іванишева. У цих перших здобутках Київської археографічної комісії є й частка праці Т. Г. Шевченка-вченого, художника, поета, діяча культури і науки, людини великої ерудиції і громадянської мужності» [3, с. 48-54].

Отже, Тарас Шевченко завдяки своїй активній громадській позиції і культурно-просвітницькій та суспільно-політичній діяльності сприяв збереженню величезної етнокультурної спадщини для майбутніх поколінь, що з часом стала міцним підґрунтям для відновлення Української державності та становлення української нації.

Михайло Грушевський (29.(17).09.1866 – 24.11.1934). був не лише відомим державним діячем, науковцем і громадянином, але й став знаковим феноменом для України й українців в найбільш переломні часи їх цивілізаційного існування, а саме в кінці XIX ст. – у першій половині XX ст.

Михайло Сергійович народився в м. Холм (тепер м. Хелм, Польща). 1890 року закінчив історико-філологічний факультет Університету Святого Володимира (м. Київ). На формування політичних і наукових поглядів Михайла Грушевського великий вплив справила історична концепція його вчителя В. Б. Антоновича. У 1894 р. захистив магістерську дисертацію «Барське староство» і за рекомендацією В. Антоновича очолив кафедру всесвітньої історії Львівського університету, де читав курс історії України. З 1897 р. – голова Наукового товариства імені Шевченка, редактор «Записок» товариства. На початку громадсько-політичної діяльності М. Грушевський – активний член Київської громади. В 1899 р. – один з організаторів національно-демократичної партії в Галичині. У 1908 р., після переїзду в Київ, увійшов до керівництва Товариства українських поступовців.

У роки Першої світової війни його праці видавалися «Союзом визволення України», створеним у Відні. Наприкінці 1914 р. був заарештований царською владою і висланий до Сімбірська. У березні 1917 р. вступив до Української партії соціалістів-революціонерів і очолив Українську Центральну Раду. На початку 1919 р. емігрував до Австрії, створив у Відні Український соціологічний інститут.

У своїй автобіографії М. Грушевський так описав цей важливий період у своєму житті: «Революція визволила Гр-го з сього заслання і перервала сі заняття. Вибраний головою Української Центральної Ради при її організації й викликаний її телеграмами Київ, Гр. приїхав у березні, потерпівши в дорозі нещастя: вагон, в котрім він їхав, згорів в дорозі, і в нім значна частина рукописей і книг. Ще більше подібне нещастя спіткало його рік пізніш, коли фамільний дім Гр-х був спалений підчас обстрілу Київ, і в нім згоріли всі рукописи, цінні колекції укр. мистецтва та бібліотека. Чотирнадцять місяців існування Укр. Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918), котрого Гр. був весь час головою, наповнили його час, перед усім політичною роботою, але поруч того він писав і на біжучі політичні питання, друкуючи статті (спочатку в час. «Нова Рада», потім в «Народній Волі») і окремі брошури... Після гетьманського перевороту Гр. жив у Києві інкогніто, зчаста міняючи місце прожитку і шукаючи спочинку від тяжких переживань в літературно-науковій праці... З упадком гетьманщини брав участь в засіданнях Наук. товариства, де тоді дебатовалось питання про реорганізацію академії, був обраний також членом Трудового конгресу. З початком лютого 1919 р. виїхав до Камінця, де редакував якийсь час газету «Голос Поділля» і займався роботою над укр. підручниками (Історія України для трудової школи). З кінцем березня через Галичину виїхав за кордон, в делегації від партії укр. соц. революц. на конференцію II Інтернаціонал, і взяв участь в люцернській конференції... В осені того ж 1919 р. виступив з проектом організації «Українського Соціологічного Інституту» і одержавши деякі кошти для цього занявся цією організацією. Жив у Празі, Берліні, Відні, Женеві, Парижі...» [4, с. 55-56].

У 1924 р. Михайло Грушевський повернувся до СРСР для наукової роботи. У 1924 р. був обраний академіком АН УРСР, керував секцією історії України Історичного відділу АН, редагував журнал «Україна»

та інші видання. В 1929 р. був обраний академіком АН СРСР. З 1930 р. працював у Москві. Помер у санаторії в Кисловодську, похований у Києві.

Наукові зацікавлення Михайла Сергійовича охоплюють всі українські етнічні землі від найдавніших часів до початку ХХ ст., притому, що українознавча тематика була провідною і найважливішою у його дослідженнях. Так, ще у 1907 р. у статті «Справа українських катедр і наші наукові потреби» М. Грушевський писав, що «наукове українознавство – то значить різні галузи науки, присвячені досліді та пізнанню українського народу і його території в сучасності і минулості...» [5, с. 188-189].

У своїх публіцистичних статтях у 1917-1918 рр. таких як: «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «На переломі», «Українська самостійність і її історична необхідність» М. Грушевський обґрунтував стратегію і тактику досягнення державної незалежності України. М. Грушевський був одним з ідеологів мобілізації українства на початку ХХ ст. У зв'язку з цим, він вважав за необхідне проаналізувати минуле українського громадського руху та врахувати досягнення попередників на цій важкій ниві українського державотворення.

Михайло Сергійович дуже добре оцінив діяльність і здобутки Кирило-Мефодіївського товариства: Головним його завданням було добиватися самостійності для України. Зокрема, М. Грушевський наголошував: «Завданням сього братства ставили поширювання гадки про потребу зальної свободи і рівності. Вважали своїм обов'язком доходити, щоб у Росії у по всіх словянських сторонах не було рабства, ані ніякої неволі чи пониження низших верств, щоб були всі рівні, не було ніяких станів (сословій), з більшими і меншими правдами; щоб була свобода мисли, совісти і слова, щоб не приневолювано до ніякої віри, і освіту поширено у всім народі; правління мало бути народе, з виборним головою; кожний словянський народ мав творити особну республіку, а спільними справами мав завідувати спільний словянський собор, куди мали вислати всі словянські народи своїх депутатів» [6, с. 492].

М. Грушевський вперше в українській історіографії створив зведену працю з історії України до середини XVII ст. Його головні історичні

праці: «Історія України-Руси» (т. 1-10 в 13 кн. К. – Львів, 1898-1936), доведена до 1658 р.; «Нарис історії українського народу» (СПБ, 1904); «Ілюстрована історія України» (К. – Львів, 1911); «Початки громадянства» (Прага, 1921); «Історія української літератури» (т. 1-5. К. – Львів, 1923-1927). Публіцистичні статті Грушевського зібрані в збірниках «З біжучої хвили» (К., 1906); «Визволення Росії та українське питання» (СПБ, 1907). М. Грушевський – один з редакторів багатотомного видання документів «Жерела до історії України-Руси». В «Історії України-Руси» вчений не лише узагальнив наслідки досліджень попередників, а й використав найновіші дані археології, етнографії, філології, опублікував великий документальний матеріал, виявлений в архівах Росії, Швеції, Польщі та інших країн (у т. ч. з історії козацтва, визвольної боротьби українського народу проти польського-шляхетського гноблення). М. Грушевський був переконаний, що соціальний прогрес однаковою мірою визначається біологічними, економічними, і психологічними факторами, але особливо він наголошував на важливості етнічних чинників. Вчений вважав національну проблему головною в історичному розвитку людства загалом і українства зокрема.

Зародження і формування українського народу він відносив не до XIV-XV ст., а до IV-V ст. і стверджував, що Київська Русь належить тільки історії України і не була спільною колискою українського, російського, білоруського народу. М. Грушевський, всупереч російській історіографії, не визнав східнослов'янської єдності і єдиної східнослов'янської мови, якої «ніколи не існувало» [7, с. 4].

Зокрема, М. Грушевський наголошував: «Взагалі історія державних організацій грає все ще забагато ролі в представленні «русской історії», чи історії Східного Слав'янства. У теорії визнається давно, що головна вага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу, суспільності. Політичне, державне життя, розуміється, чинник важливий, але поруч нього існують інші чинники – економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значення від політичного, але в кожному разі не повинні лишатися в тіні поза ним. З руських чи східно-слов'янських племен держава найбільше значення мала, найтісніше пов'язана була з життям народу у народності великоруської (хоч і тут по за межами національної, Володимиро-Московської держави бачимо таки сильні явища, як вічеве життя

новгородське-псковське). Українсько-руська народність ряд століть живе без національної держави, під впливами різних державних організацій – сі впливи, на її національне життя повинні бути визначені, але політичний фактор сходить в її історії в сих бездержавних століттях на підрядну роль попри факторах економічних, культурних, національних» [8, с. 11].

У своїй схемі Михайло Грушевський вибудовує періодизацію українського історичного процесу й створює відповідну історичну термінологію. Спочатку рання історія, або передісторія, потім період Київської держави, далі – Галицько-Волинський період XII–XIV ст., що переходить у Литовсько-Руський XIV–XVI ст., потім прийнято говорити про Україну під Польщею, про козаччину, Україну і Москву та національне відродження XIX–XX ст. [9, с. 23].

Основними творцями Києво-Руської держави він вважав південну групу східних слов'ян – предків українського народу, на землях яких вона була створена. Північно-східні землі Київської Русі, де жили предки росіян, Михайло Грушевський розглядав як провінції, подібні до Дакії або Галії, що були у складі Римської імперії [10, с. 288].

Саме тому видатний український історик наголошував: «Від часів слов'янського розселення історія українсько-руської території стає історією українсько-руського народу» [7, с. 4].

Підсумовуючи, перефразуємо справедливий вислів М. Грушевського, що не було «общеруської народності» – немає «общеруської історії». Тож, кожен із східнослов'янських народів має свої глибокі додержавні витоки і право лише на частину східнослов'янської спадщини і на ту частину східнослов'янських земель, корінних або освоєних у процесі розселення, де жили його безпосередні предки. А жили вони в різних географічних межах, у різних економічно-політичних нішах, у різному етнографічному середовищі [11, с. 56].

Отже, Михайло Грушевський відіграв визначну роль у становленні як української історії, історіографії, джерелознавства, археографії, археології так і українознавства.

Таким чином, вірю, що для майбутнього молодого покоління українців, що цікавляться матеріальною і духовною культурою українського народу і надалі будуть продовжувати традиції, які започаткував ще у середині XIX ст. Тарас Шевченко, а Михайло Грушевський

продовжив і розвинув їх на зламі XIX-XX ст. і у першій половині XX ст. Саме завдяки звитяжній, героїчній і подвижницькій діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського було збережено українські етнокультурні традиції, що згодом стали потужним імпульсом для розвитку України й українців.

Джерела та література

1. Шевченко Т. Щоденник // Повне збір. творів : У 6 т. – К., 1964. – Т. 5. – С. 105.
2. Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814–1861. – / За ред. Є. П. Кирилюка. – К. : Вища школа, 1982. – 432 с.
3. Сергієнко Г. Я. Діяльність Т. Г. Шевченка у Київській археографічній комісії (1845—1847: рр.) // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 48–54.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 1. – Львів, 1904. – 648 с.
5. Історія українознавства: навч. посіб. – К. : Академвидав, 2011. – 512 с.
6. Грушевський М. Ілюстрована Історія України. З додатком Нового Періоду Історії України за роки від 1914 до 1919. – Нью-Йорк : Видавництво Шкільної Ради, без року видання. – 566 с.
7. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного Слов'янства // Вивід прав України / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. – Львів: МП «Слово», 1991. – С. 7-13.
8. Грушевський М. С. Автобіографія, 1926 р. // Михайло Грушевський. – Київ: Видавництво «Бібліотека українця», видавництво «Київська правда», 1998. – С. 26-57.
9. Крупницький Б. М. Грушевський і його історична праця // Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. I. До початку XI віка. – Нью-Йорк : Видавниче товариство «Книгоспілка», 1954. – С. 23-45.
10. Баран В. Д. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2007. – 64 с.
11. Баран В. Д., Баран Я. В. Походження українського народу. – К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2002. – 406 с.

Владимир Баран (Киев)

РОЛЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО
В ПРОЦЕССАХ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ
МОБИЛИЗАЦИИ УКРАИНСТВА

В статье анализируется положительная роль Тараса Шевченко и Михаила Грушевского в общественно-политических процессах мобилизации украинства. Автор убежден, что именно благодаря победоносной, героической и подвижнической деятельности Тараса Шевченко и Михаила Грушевского были сохранены украинские этнокультурные традиции, которые впоследствии стали мощным импульсом для развития Украины и украинцев.

Ключевые слова: Украина, украинцы, Тарас Шевченко, Михаил Грушевский, общественно-политические процессы мобилизации украинства.

Volodymyr Baran (Kyiv)

THE ROLE OF TARAS SHEVCHENKO AND MYKHAILO HRUSHEVSKYJ DURING SOCIAL AND POLITICAL MOBILIZATION OF UKRAINIANS

The article analyzes the positive role of Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskyj in the socio-political processes of mobilization among Ukrainians. The author is convinced in such statement that thanks to the victorious, heroic and selfless activity Shevchenko and Hrushevskyj have been preserved Ukrainian ethno-cultural traditions, which later became a powerful impetus for the development of Ukraine and Ukrainians.

Key words: Ukraine, Ukrainians, Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskyj, social and political processes of mobilization of Ukrainians.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – ЗНАКОВІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОКУЛЬТУРОТВОРЕННЯ

Тарас Шевченко і Михайло Грушевський розглянуті як знакові постаті українського етнокультуротворення. Проведено історичні паралелі творчої діяльності, громадянської та державницької україноцентричної позиції цих видатних особистостей. Проаналізовано внесок Тараса Шевченка і Михайла Грушевського у процес становлення України як незалежної демократично-правової держави кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова. Україна, українці, Тарас Шевченко, Михайло Грушевський.

Нині, на початку XXI ст., через 25 років від дня відновлення новітньої української державності, понад 200 років від дня народження Тараса Шевченка та 150 років від дня народження Михайла Грушевського не лише зберігається, але й посилюється інтерес до дослідження місця та ролі цих знакових постатей у процесі українського етнокультуротворення.

Важко переоцінити внесок Т. Шевченка та М. Грушевського у процес становлення України як незалежної демократично-правової держави кінця XIX – початку XX ст. Шевченко – художнім словом та образотворчими засобами, а Грушевський – чіткою громадянською та державницькою україноцентричною позицією кожен у свій час наближали переломний момент українського націєтворення – повернення українцям їхньої «приспаної» «імперськими байками» українськості та відновлення національної держави.

Т. Шевченка та М. Грушевського об'єднує те, що вони все життя мріяли про відродження української культури і мови, освіти і науки, традицій і символіки, держави і нації тощо, плідно працювали заради того, щоб відновити історичну справедливість, історичну пам'ять, адже за відомим висловом М. Грушевського лише завдяки

історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою.

Історична пам'ять є одним із найдієвіших засобів мобілізації народної свідомості на шляху побудови національної держави. Водночас історична пам'ять є широким полем для інтерпретацій історичного досвіду та політичних маніпуляцій, чим і користуються агресивні загарбницькі імперії. Сьогодення змушує вкотре звертатися до Шевченкових рядків з поеми «Гайдамаки»: «Отаке-то було лихо // По всій Україні! // Гірше пекла... А за віщо, // За що люде гинуть? // Того ж батька, такі ж діти – // Жити б та брататися. // Ні, не вміли, не хотіли, // Треба роз'єднатися! // Треба крові брата, крові, // Бо заздро, що в брата // Є в коморі і на дворі, // І весело в хаті! // «Уб'єм брата! Спалим хату!» – // Сказали, і сталось» [1, с. 126].

Як Т. Шевченко так і М. Грушевський вважали, що для збереження історичної пам'яті та консолідації навколо національно-державницької ідеї українству необхідно звільнитися з-під тягаря імперських, згодом радянських, стереотипів у сприйнятті минулого та сформувати нову національноцентричну політику пам'яті, об'єднати знання про власну самобутню історію, що безперервно формувалася у просторі й часі як унікальний окремішний і цілісний етнокультурний феномен, навколо концептуально нових україноцентричних орієнтирів колективного мислення.

Становлення Тараса Шевченка як знакової постаті українського етнокультуротворення відбувалося в один із найтяжчих періодів поневолення України, коли український народ, його культурна самосвідомість та етнічна самоідентифікація були зведені до малоросів, мешканців однієї з окраїнних провінцій «великой Русской империи». Водночас у цей час відбувалося також піднесення національно-визвольних рухів та патріотичних ідей, які набували прогресивних реалістичних обрисів.

Зокрема, як обдарований поет, маляр, видатний рисувальник і високомайстерний гравер та офортист, Т. Шевченко відображав формування ідейно-сміслових життєствердних настроїв, суспільних потреб і сподівань, що панували в етнокультурному просторі України XIX ст. Спостереження реальних подій та явищ узагальнювались творчим генієм художника і були для нього справжнім об'єктом

мистецтва та вплинули на формування його ідейно-філософських та громадянсько-політичних переконань.

Навидовижу інтуїтивно Т. Шевченко відчував і відтворював у своїх творах світоглядний контекст «українськості» – її ментальні, історіософські, предметно-буттєві характеристики: прикладом цього є дивовижна суголосність поетичних, прозових та візуально-образотворчих його практик.

Більшість дослідників, зокрема такі відомі історики та мистецтвознавці як О. Новицький, К. Широцький, І. Крип'якевич, І. Житецький та ін. сходились на думці, що він був представником нового, невідомого досі реалістичного напрямку мистецтва, прикметного навидовижу тонким ідейним змістом та новаторською художньою формою.

Історик мистецтва академік О. Новицький вивчав постать Т. Шевченка як маляра та склав реєстр відомих на той час малярських творів художника. Вчений, характеризуючи творчість митця, підкреслював: «Він малює натуру, як вона є, анітрохи не підправляючи її, але вміє розгледіти в ній якусь ідею, заложену в кожному мотиві й передати се в своїм малюнку. Розглядав же він тут те ж саме, тим самим оком, як розглядає се народ український» [2, с. 33].

Продовжив цю думку видатний український історик І. Крип'якевич у статті «Шевченко – маляр»: «В пейзажі (краєвиді) Шевченко був правдивим поетом, особливо коли малював картини з України... – в кожній картині є якась ідея» [3, с. 5].

Ідейність та поетичність, що домінувала у художніх творах Т. Шевченка, помітив також український історик мистецтва К. Широцький. Він наголошував, що «його пейзажі вражають меланхолійністю, якою віє від української природи і народних пісень» [4, с. 9].

Серед новітніх досліджень варто згадати узагальнюючу працю українського історика, мистецтвознавця Д. Антоновича «Шевченко – маляр». Вчений, аналізуючи його малярську творчість, наголошував на співмірності творчих обдарувань та значущості постаті Т. Шевченка для історичної науки, адже художник надзвичайно тонко відчував і передавав у своїх мистецьких творах дух і характер епохи [5].

На той час не було системного і цілеспрямованого проекту художньо-образного відтворення живописних ландшафтів та історико-ар-

хітектурних пам'яток України. Подорожуючи Україною, Т. Шевченко зображував краєвиди та пам'ятки старовини Київщини, Черкащини, Чернігівщини, Волині й Поділля з реалістичною історичною достовірністю, системно, однаково майстерно як пензлем чи олівцем, так і мистецтвом гравіювання. Усе, що не піддалося руйнівному впливу часу: маєтки, храми, укріплення, кургани, потрапляло під пильний погляд талановитого маляра. Тому під час подорожей Україною у Т. Шевченка накопичилося багато замальовок, за допомогою яких він мріяв створити символічний літературно-художній образ України [6, с. 24].

Основою Шевченкового «символотворення» став його задум створити альбом офорти під назвою «Живописна Україна». Ідея полягала у тому, щоб спробувати співставити події героїчного минулого та занепад тогочасного буття поневоленого українського народу. Т. Шевченко розумів, що українцям потрібне нове ставлення до минулого, поява нових етнокультурних цінностей на основі традиційних, що мають втілюватися у символічних формах. Тому за допомогою художніх засобів, а також риторичних, пророчих, образотворчих та поетичних кодів-послань він намагався створити символічну модель етнокультурного розвитку України й українського народу.

У листі до українського історика-фольклориста, перекладача, видавця О. Бодяньського 1844 р. Т. Шевченко писав, що мріє зобразити Україну в альбомі офорти «Живописна Україна», а до пошуків найяскравіших сюжетів з історії України та до літературної обробки текстів Т. Шевченко вважав доцільним залучити видатних істориків, етнографів та письменників, зокрема П. Куліша, М. Стороженка, М. Грабовського та ін.: «Нарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи красотою прикметні, вдруге – як теперішній народ живе, втретє – як він колись жив і що виробляв[...] А текст исторический будете вы компоновать, бо треба, бачте, по-нашому або так, як єсть в літописях. А ви, як що-небудь начитаєте таке, що можна нарисовать, то зараз мені і розкажіть, а я й нарисую. Будкова й Стороженка я теж оцим турбую, а Грабовський буде мені польські штуки видавать, а Куліш буде компоновать текст для народного теперішнього бити, так отаку-то я замісив лемішку, якби тільки добрі люде помогли домісить, а потім і виїсти» [7, с. 246].

Листування Т. Шевченка від 1844 р. свідчить, що для здійснення свого задуму він просив посприяти виданню цієї художньої серії відомих благодійників та шанувальників мистецтва, зокрема П. Гессе, М. Долгорукова, В. Репніну, М. Цертелєва та ін. Та він не зміг втілити до кінця свого задуму, бо 1847 р. був заарештований за участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства та висланий з України. Проте й у засланні у його творах Україна постає як окремішня геополітична та етнокультурна цілісність і самоцінність для українського народу [7, с. 247- 248, 253].

Перебуваючи в засланні в Орській фортеці Оренбурзької губернії, Т. Шевченко все ж здобув можливість описувати та змальовувати природу й місцевих казахів в описових експедиціях по Аральському морю, куди він потрапив як художник у 1848 р. Протягом 1848-1850 рр. під час сухопутних переходів з укріплення до укріплення, зимівлі на Кос-Аралі, двох плавань по морю та перебування в Оренбурзі він зробив серію замальовок унікальних природно-архітектурних пам'яток, що давали уявлення про Приаралля: обрисів берегів усихаючого Аральського моря-озера, острова Кос-Аралу, що наразі вже злився із суходолом, краєвидів напівпустельних оренбурзьких околиць, архітектурних пам'яток та численних малюнків аквареллю і марин (морських пейзажів) тощо, зовсім не схожих на краєвиди степової України [8].

На противагу блакитно-сірим та жовтуватим-вохристим тонам просторів Прикаспію, сакральні-символічні краєвиди українського степу, насичені динамікою золотаво-блакитних кольорів та грою світла і тіні, наділені композиційною деталізацією іншого, чужого Т. Шевченку, предметно-буттєвого середовища. «І я ніби оживаю // На полі, на волі. // І на гору високу // Виходжу, дивлюся, // І згадую Україну, // І згадають боюся. // І там степи, і тут степи. // Та тут не такі, – // Руді-руді, аж червоні, // А там голубії, // Зеленії, мережані // Нивами, ланами, // Високими могилами, // Темними лугами. // А тут буря́н, піски, тали...», – писав поет у вірші «А. О. Козачковському», перебуваючи в Орській фортеці [9, с. 51].

Наступних сім років Т. Шевченко провів у Новопетровському укріпленні на півострові Мангішлак, що на східному узбережжі Каспійського моря. 1851 року він був введений до складу геологіч-

ної Каратауської експедиції. Перебування в експедиції на гірське пасмо Каратау, що знаходиться на півдні Казахстану, дало змогу засланцю малювати численні романтично-суворі каспійські краєвиди [6, с. 28–29].

Сакральний архетип казахського степу дуже відрізняється від українського. Неозорі краєвиди казахських ковилових степів вражали Т. Шевченка водночас безрадісно-монотонним плином життя та мінливістю пейзажів і він їх відобразив у поезії «У Бога за дверми лежала сокира...»: «Червоніє по пустині // Червона глина та печина, // Бур'ян колючий та будяк, // Та інде тирса з осокою // В яру чорніє під горою, // Та дикий іноді кайзак // Тихенько виїде на гору // На тім захилім верблюді» [9, с. 74].

Довершені та реалістично змальовані символічні образи України та Казахстану, життя та побут українців і казахів у творчості Т. Шевченка були цілком оригінальним явищем в історії світового мистецтва і культури. Вміння виявляти глибинні натурфілософські естетичні та ідейно-символічні особливості дало можливість художнику досягти нового якісного рівня міжетнічної комунікації. Творча спадщина Т. Шевченка заклала основи для подальшого розвитку й реалістичного зображення повсякдення українців та казахів, викликала інтерес до дослідження природних і культурних пам'яток та стала прикладом ідейного взаємозбагачення культур [6, с. 30–31].

Природа, люди та культурно-історична пам'ять у нерозривному зв'язку проходять крізь всю творчу спадщину Т. Шевченка. Митець гармонійно поєднував зображувальні та інформативні етнокультурні домінанти: текстуальні фрагменти історичних картин завжди були суголосними реаліям зображуваних подій, характерних моментів із життя простого люду, навіть буденне життя якого вібрувало цілим потоком історичних асоціацій. Його непорушна національно-свідома позиція змушувала відшуковувати артефакти історичних подій, позбавлятися від канонів академізму, вміло поєднувати реальні історичні події та символічні уявлення про них. Його творчість варіює від класичного академічного вишколу до романтичної піднесеної тональної чи просторової перспективи та новаторських імпресіоністичних вирішень, що підсилюють символічну значимість творів [6, с. 26].

В історії української науки і культури кінця XIX – першої третини XX ст. почесне місце займає також видатний державно-політичний, громадський та культурний діяч, історик та науковець М. Грушевський. Він був багатогранною, надзвичайно обдарованою та освіченою особистістю. Виняткова спостережливість, емоційність та образність мислення, витончений художній смак, оригінальне світобачення і науковий стиль дали можливість йому, подібно до Т. Шевченка, стати непересічною особистістю і зробити свій внесок у процес українського державотворення.

М. Грушевський досить добре розумів роль і значення для розвитку української держави та нації її історичної спадкоємності та культурної спадщини. Він, як і Т. Шевченко, не міг прийняти підступно-агресивної російсько-імперської українофобської ідеології.

На становлення громадських, наукових та державно-політичних переконань М. Грушевського вплинули як представники художньої словесності, зокрема Т. Шевченко, П. Куліш та І. Нечуй-Левицький, так і ціла плеяда вчених М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, П. Чубинський, І. Франко та ін.

Визначну роль у дослідженні і розвитку українського етнокультуротворення відіграла історична концепція М. Грушевського, яку вчений застосував для досягнення українського етнокультурного розвитку на основі систематизованого викладу знань про розвиток українського етносу: «Системність у вивченні та висвітленні історії України як складової частини світової історії дозволила М. Грушевському не тільки синтезувати звершене попередниками, а й створити оригінальну концепцію історії України» [10, с. 14].

М. Грушевський першим в історії вітчизняної науки розробив схему наукової періодизації українського культурно-історичного розвитку. Її концепцію вчений виклав у статті «Звичайна схема «руської» історії і справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства», де наголосив: «П'ятнадцять літ я спеціально працюю над історією українсько-руської народності й виробляю її схему як у загальних курсах, так і спеціальніших працях. По сій схемі укладаю я свою історію України-Русі, і в такім же виді представляю собі історію «руських» народностей... Найбільше раціональне здається мені представлення історії кожної народності зокрема, в її генетич-

нім преемстві від початків аж донині. Се не виключає можливості представлення синхроністичного, подібно як укладаються історії всесвітні...» [11, с. 12].

Український науковець, історик Б. Крупницький у статті «М. Грушевський і його історична праця» підкреслював, що «М. Грушевський уґрунтував і впровадив в учене життя самобутню схему історії українського народу на цілім просторі його історичного життя на заселеній ним території, як один суцільний і нерозривний процес» [12, с. XXIII].

За цією схемою етнокультурний розвиток українського народу має неперервну тяглість та локалізацію у часі й просторі, а отже – еволюціонує у колективній свідомості народу, вбираючи у себе історичний етнокультурний досвід, притаманний певному культурно-історичному періоду. Вчений обґрунтував своє розуміння української історії «як одної тяглої і неперерваної цілості, що йде від початків, або й з по-за початків історичного життя через усі перипетії його історичного розвою до наших часів, входить все глибше в свідомість і перестає й чужим здавати ся чимсь дивним і єретичним...» [12, с. 3].

Грушевський, подібно Шевченковій ідеї створення живописного альбому, присвяченого Україні, поставив собі за мету представити історію України згідно розробленої ним концепції, простеживши неперервну тяглість українського етнокультурного розвитку у часі й просторі. На відміну від Шевченка Грушевському вдалося втілити свою ідею, адже він жив у зовсім інший період і мав зовсім інші можливості. Хоча М. Грушевський був автором численних наукових та науково-публіцистичних праць, проте багатотомне монументальне видання «Історія України-Руси» (1898–1936) стало головною працею його життя як історика [13].

Відтоді, завдяки схемі наукової періодизації українського історичного розвитку, не лише науковці, але й інші зацікавлені українською минувиною, можуть відобразити її у символічних образах з давніх часів і до сьогодення. Згідно періодизації історії України М. Грушевського, певному періоду розвитку українського етносу умовно відповідають найбільш яскраві етнокультурні домінанти, що за своїм змістом та значенням відіграли значну роль в історії України. За такого підходу українське символотворення можна розглядати відповідно певному періоду розвитку, зокрема виділяти стародавній,

княжий, литовсько-польський, козацький, імперський, національно-визвольний, тоталітарний та доби незалежності в Україні. Дякуючи плідній праці вченого стало можливим системне узагальнення знань про Україну як культурно-історичну реальність та подання абсолютно всієї історії України і світового українства у цілісному образно-символічному вигляді [14, с. 132].

Узагальнюючи уявлення про історію України можна зробити висновок, що на основі наукової періодизації історії України М. Грушевським простежено історичну неперервність розвитку та динаміку трансформації основних символічних доміант. Зокрема, коли прийшов час обрати національну символіку Української держави, саме М. Грушевський настояв на тому, що з усіх відомих державних знаків чи гербів, що використовувалися ся за давніх часів, тризуб – це єдина «найбільш натуральна річ». Врешті після тривалих дискусій 22 березня 1918 р. символ «тризуб» був затверджений в якості малого герба УНР, а після проголошення 22 січня 1919 р. Акта злуки УНР та ЗУНР став державним гербом об'єднаних українських республік, його було затверджено як малий герб, вважаючи його головним елементом великого герба України [15].

Завдячуючи М. Грушевському та Т. Шевченку як знаковим постатям українського етнокультуротворення Україна у XIX – на початку XX ст.ст. постала як окремішня геополітична цілісність та етнокультурна реальність. Т. Шевченко прославив Україну не лише в живописних образах, що є цінними не лише для мистецької спадщини, а й для історичної науки, але й своїми літературними творами та громадянською позицією заклав основи української національної ідеї, що являє собою боротьбу за становлення вільної і незалежної Української держави. М. Грушевський – першим в історії вітчизняної науки розробив схему наукової періодизації українського культурно-історичного розвитку, на основі якої створив фундаментальну концепцію безперервного розвитку українського народу у часі й просторі. Керуючись чіткою громадянською та державницькою україноцентричною позицією ці видатні особистості стали знаковими у процесі українського етнокультуротворення, адже кожен із них свого часу очолив національно-патріотичну боротьбу народу за незалежність та національну державу.

Джерела та література

1. Тарас Шевченко. Твори: у 5 т. – Т. 1: Поетичні твори (1837–1847). – К. : Дніпро, 1978 – 373 с.
2. Новицький О. Тарас Шевченко як маляр. – Львів – Москва : НТШ, 1914. – 83 с.
3. Крип'якевич І. Шевченко – маляр // Ілюстрована Україна. – Львів, 1913. – Ч. 7.
4. Широцький К. Шевченко – художник // Сяйво. – 1914. – № 2 – С. 44–53.
5. Антонович Д. В. Шевченко – маляр / Вст. слово С. А. Гальченка; післям. Т. І. Андрущенко. – К. : Україна, 2004. – 272 с.
6. Отрошко Л. Природні та історичні пам'ятки у творчій спадщині Тараса Шевченка / Л. Отрошко // Україна у світовій історії. – 2014. – № 3 (52) – С. 21–32.
7. Тарас Шевченко. Твори: у 5 т. – Т. 5: Автобіографія. Щоденник. Вибрані листи. – К. : Дніпро, 1979 – 567 с.
8. Житецький І. П. «Описная экспедиция» Аральського моря і Шевченко (1848-49 рр.). – 07.04.1928. – Ф. Х. – Од. зб. 17366. – 12 арк.
9. Тарас Шевченко. Твори: у 5 т. – Т. 2: Поетичні твори (1847-1861). – К.: Дніпро, 1978 – 365 с.
10. Михайло Грушевський / Ред. кол. Смолій В. та ін.; упоряд. С. Панькова та ін. – К. : «Бібліотека українця», 1998. – 150 с.
11. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного Слов'янства // Вивід прав України. – Львів : МП «Слово», 1991. – С. 7–13.
12. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 1. – (3-є видання). – К., 1913. – 648 с. .
13. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / Редкол. П. С. Сохань (голова та ін.) – К. : Наукова думка, 1991-1998.
14. Отрошко Л. Проблема періодизації символотворення в українському етнокультурному розвитку / Часопис української історії. – Випуск 33. – 2016. – С. 124 – 134.
15. Постанова Верховної Ради України «Про Державний Герб України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 40. – Ст. 592.

Любовь Отрошко (Киев)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО И МИХАИЛ ГРУШЕВСКИЙ – ЗНАКОВЫЕ ФИГУРЫ УКРАИНСКОГО ЭТНОКУЛЬТУРОТВОРЧЕСТВА

Тарас Шевченко и Михаил Грушевский рассмотрены как знаковые фигуры украинского этнокультуротворчества. Проведены исторические параллели творческой деятельности, гражданской и государственной украиноцентричной позиции этих выдающихся личностей. Проанализирован вклад Тараса Шевченко и Михаила Грушевского в процесс становления Украины как независимого демократически-правового государства конца XIX – начала XX вв.

Ключевые слова. Украина, украинцы, Тарас Шевченко, Михаил Грушевский.

Liubov Otroshko (Kyiv)

TARAS SHEVCHENKO AND MYKHAILO HRUSHEVSKYJ – ARE SYMBOL FIGURES IN CREATION OF UKRAINIAN ETHNICITY AND CULTURE

Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskyj are considered as symbolic figure in creation of Ukrainian ethnicity and culture. The historical parallels of creative activity, civic and governmental Ukrainian position of these eminent personalities were conducted. The contribution of Shevchenko and Hrushevskyj in the process of formation of Ukraine as an independent democratic and legal state (the late 19th early 20th century) was analyzed.

Key words: Ukraine, Ukrainians, Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskyj.

ВПЛИВ ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ПОЗА МЕЖАМИ ЕТНІЧНОЇ БАТЬКІВЩИНИ

У статті розглядається найчисельніша українська діаспора США, Канади, Бразилії та її духовний зв'язок з Україною через вплив творчості Тараса Шевченка. Він став символом, який об'єднує українську громаду як в Україні, так і в діаспорі. Важливо, що йому вдалося об'єднати усі покоління українців. Його велич вишановували керівники урядів цих країн та послі інших держав. Президенти називали його «героєм», «борцем за Волю усіх поневолених націй у світі». Відкривали Великому Кобзареві монументи.

Ключові слова: українська діаспора, етнічна група, українська культура, Тарас Шевченко, українська імміграція, українська мова.

Виходячи з поняття «українська діаспора», розглянемо як вона виявляє свій духовний зв'язок з Україною, зокрема через вплив творчості Тараса Шевченка. Як цей вплив спонукає до активної дії у самовихованні, вихованні та співпраці з урядами країни проживання.

Найчисельніша українська людність емігрувала до Америки – США, Канади, Бразилії. Із 5 млн. українців, що проживають у західній діаспорі, 2 млн. мешкають у США, причому більшість з них народилася на чужині. Українці та американці українського походження (понад 90%) проживають переважно в Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго, Пітсбурзі, Детройті, Клівленді та інших містах. За чисельністю українці посідають 21 місце серед етнічних груп цієї багатонаціональної держави.

У 1898 р. на американській землі в Пенсільванії було створено Товариство імені Шевченка, яке розпочало свою роботу з того, аби збудувати пам'ятник Синові України – Тарасу Шевченку. Одним з керівників цього процесу був професор Лев Добрянський. За його ініціативою у вересні 1960 року було створено Комітет пам'ятника Шевченку, який очолили: президент Головної ради наукових товариств імені Шевченка

Роман Смаль-Стоцький, президент Української вільної академії наук у США Юрій Шевельов та сам Лев Добрянський. А початок здійсненню задуму поклала опублікована 1956 року на шпальтах нью-йоркської газети «Свобода» стаття професора Івана Дубровського «За пам'ятник Т. Г. Шевченку у Вашингтоні». Автор зауважив, що до цієї справи мають взятися Українське наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка та Український конгресовий комітет Америки (УККА). Крім провідників української діаспори, до справи залучилося чимало американських українців, які надсилали листи на Капітолійський пагороб. Підтримували спорудження пам'ятника також республіканці – сенатор Джекоб Джевітс та конгресмен Елвін Бентлі. СРСР був проти спорудження даного пам'ятника. Вимоги щодо неспорудження пам'ятника висловлювали як радянське посольство, так і представництво УРСР в ООН. Також була спроба зменшити підтримку проекту з боку українців Америки. Посольство СРСР розповсюдило у Вашингтоні поміж українських видань «Слово до українців, до всієї української громади у США, до Комітету пам'ятника Шевченку в США», яке підписало ряд письменників УРСР. Улесьливе звернення до «земляків поза Україною сущих» змінювалося в ньому прокльонами на адресу «деяких людей», які намагаються використати світле ім'я Шевченка «в своїх брудних політичних цілях». Незважаючи на всі спроби противників побудови монументу, у квітні 1963 року мистецька комісія столиці США затвердила запропонований проект пам'ятника та оформлення майдану в цілому. Сама церемонія відкриття пам'ятника була грандіозною за історичним значенням подією. За приблизними підрахунками, того дня до американської столиці з'їхалося 100 тисяч українців з усього світу. Вулицями Вашингтона пройшов український парад, у якому взяло участь 36 тисяч осіб. Головним промовцем під час відкриття пам'ятника був тридцять четвертий президент США Дуайт Д. Ейзенхауер, який трьома роками раніше підписав дозвіл на спорудження монументу. Виступаючи перед присутніми, він говорив про Шевченка як про символ свободи: «Ви прибули тисячами з усіх частин Сполучених Штатів Америки, ви прибули з Канади, з Латинської Америки і Європи, та навіть з далекої Австралії, щоб вшанувати пам'ять поета, який так красномовно висловив невмирущу рішучість людини боротися за волю та її негасаючу віру в кінцеву перемогу» [1]. На монументі такий напис: «Цей монумент

Тарасові Шевченку, українському поету XIX століття і борцю за незалежність України та за свободу всього людства, який під іноземною російською імперіалістичною тиранією та колоніальним правлінням звертався до Вашингтона з його «новим і праведним законом», було відкрито 27 червня 1964 року...» [1].

Сорок п'ять років потому про символічність відкриття пам'ятника Шевченку в столиці США говорила голова Шевченківського меморіального комітету Богдана Урбанович: «Будівництво пам'ятника було одною з віх, яка повинна була довести цілому світові, що Україна має право на незалежність, має право на свободу, має право бути... «в своїй хаті своя правда, і сила, і воля» [2]. І ми розуміємо, що і нині доводимо це право на незалежність та свободу.

Тут необхідно наголосити, що Лев Добрянський – американський громадський та політичний діяч українського походження, багаторічний президент Українського конгресового комітету США (у 1949-1954 та 1962-1983 рр.), професор Джорджтаунського університету, автор понад 500 праць з економіки та міжнародної політики, зокрема політики США щодо колишнього СРСР.

Лев Добрянський 25 жовтня 1982 р. був призначений Президентом США Рональдом Рейганом послом США на Багамських островах. У своїй промові Рейган сказав: «Сьогодні Президент оголосив про свій намір призначити Лева Е. Добрянські з Вірджинії в якості посла Співдружності Багамських островів» [3].

Добрянський народився 9 листопада 1918 року в Нью-Йорку. Закінчив Нью-Йоркський університет. Є автором численних книг і статей. Володів іноземними мовами: французькою, українською, російською і німецькою. У 1942-1948 рр. Добрянський був інструктором з економіки в Університеті Нью-Йорка. З 1948 р. працював в Джорджтаунському університеті на таких посадах: асистентом професора економіки (1948-1952), доцентом кафедри економіки (1952-1960), професором економіки. Він також був директором Інституту з порівняльного аналізу економічних і політичних систем. З 1970 р. – член факультету Національного військового коледжу. У 1957-1958 рр. працював консультантом в Державному департаменті США, в Міжнародному агентстві зв'язку і держав Палати Сполучених представників. У 1974-1975 роках був членом Національної комісії з проведення Всесвітнього року народонаселення.

Українці Канади, за офіційними даними Статистики Канади – дев'ята за чисельністю етнічна група. Коли зароджувалося громадське життя серед українських поселенців у Канаді, насамперед виникали товариства-читальні «Просвіта», яким давали імена визначних українських письменників. Перша читальня імені Тараса Шевченка була створена 1901 року в Едмонтоні (провінція Альберта). Центром української імміграції тоді вважався Вінніпег (провінція Манітоба), де Товариство імені Тараса Шевченка засновано 1904 року. Того ж року в країні одна за однією почали з'являтися українські газети, на сторінках яких часто друкувалися вірші Кобзаря та статті про його життя, поетичну та малярську творчість.

Українські організації, в яких відтворювалися форми суспільного, громадського та церковно-релігійного життя, гідно вшановували пам'ять Тараса Шевченка. На його честь у березні 1906 року у Вінніпезі відбувся концерт. Через кілька років відбувся Шевченківський концерт у Монреалі. На цих культурних заходах декламували поетичні твори Шевченка та виголошували доповіді про його розмаїту діяльність.

Особливо урочисто святкували українці 100-річчя з дня народження Тараса Шевченка 1914 року в Едмонтоні, Ванкувері, Вінніпезі та інших містах Канади.

Твори Тараса Шевченка англійською мовою найбільше перекладали у Канаді. Серед відомих канадських перекладачів – Коста Андрусишин, Ватсон Кіркконел, Александер Хантер, Джон Вір, Оноре Евах, Флоренс-Гамільтон-Рендел Лавсей (1874-1953) і Мері Скрипник. Професор університету з Торонто Джордж Луцький доклав до канадської шевченкіани цінну збірку аналітичних статей англійською мовою.

Якісно новим досягненням є творчий доробок канадського перекладача-фахівця, журналіста й діяча робітничого руху Канади Джона Віра (псевдонім Івана Федоровича Вив'юрського (23.X.1906, Брод-Веллі, провінція Манітоба – 23.XI.1983, Торонто). Він є автором критико-біографічного нарису англійською мовою «Співець України» про Тараса Шевченка, багатьох перекладів, що систематично друкувалися як в англомовній пресі, так і окремими виданнями. Джон Вір переклав 29 віршованих та чотири прозові твори Тараса Шевченка (зокрема, повість «Художник»). Перекладам Джона Віра притаманна змістова точність, вдале відтворенням образної системи оригіналів [4].

До відомих церковних діячів Канади належить богослов Степан Онисимович Ярмусь (1925-2015). Народився він у с. Лідихів на Тернопільщині. Теологічну освіту отримав у Колегії святого Андрея (Вінніпег, 1962-1974). Працював редактором головного друкованого органу Української православної церкви в Канаді «Вісник» та наукового журналу Богословського товариства імені митрополита Іларіона «Віра й культура». З 1983 р. – голова президії Консисторії Української православної церкви в Канаді. До цього, восени 1944 року він з групою товаришів вступив в ряди дивізії «Галичина», а згодом став бійцем Першої Дивізії Української Національної Армії. Коли наближався кінець війни, то, згідно з домовленістю українського військового командування з командуванням англійських збройних сил, українські військові частини потрапили в англійський полон.

Проаналізувавши духовні ідеали кирило-мефодіївців, закладені в їхньому програмному документі «Книга буття українського народу», Степан Ярмусь підкреслював, що «провідним натхненником Братства був найстарший з-поміж горстки його членів, Тарас Шевченко» [5, с. 167].

Після здобуття Україною незалежності отець Степан Ярмусь неодноразово приїздив на батьківщину, виступав із лекціями, друкувався в українських виданнях, переймався проблемами українського православ'я. На прикладі творчості Шевченка, розкривав духовність українського народу.

Наприкінці 19 ст. відбулася масова еміграція українців до Бразилії. Аби зберегти національну самосвідомість українців поза межами етнічної батьківщини було засновано 1898 р. у м. Курітіба громадське об'єднання – товариство «Просвіта». Згодом діяльність товариства поширилась на інші українські поселення. При осередках «Просвіти» працювали хори, драматичні гуртки, бібліотеки. Товариство проіснувало до 1940 р.

Водночас у м. Курітіба створено Товариство ім. Тараса Шевченка, яке з січня 1910 р. почало випускати часопис «Прапор» тиражем 500 примірників. Головним редактором був К. Гутковський.

Також у Бразилії українці видавали часопис «Праця», перший номер якого з'явився в м. Прудентополіс 22 грудня 1912 р. під редакцією О. Мартинця. Газета продовжує свою діяльність з інформування громади про українське життя і до сьогодні.

На 20—30-і роки 20 ст. припадає поява дрібних приватних підприємств, братств і кооперативів, власники яких підкреслюють своє українське походження і відповідним чином називають свої формування. Водночас починається процес об'єднання українців за фаховою приналежністю. Продовжується розбудова українських шкіл для громади. 1935 року у м. Прудентополіс василіянами було відкрито постійну українську середню школу (Малу семінарію Св. Йосипа) українською та португальською мовами навчання. 1936 року при газеті «Праця» починають видавати додаток «Недільне слово», який розповсюджують безкоштовно.

Але наприкінці 1930-х років та у повоєнний період, у результаті політики «націоналізації», запровадженої урядом Бразилії, який заборонив існування усіх іммігрантських організацій та об'єднань, діяльність українських товариств була припинена і відновилася лише після Другої світової війни.

З 1941 р. українську мову починають викладати в Інституті катехиток Св. Ольги у м. Прудентополіс.

У 1947 р., при сприянні Хліборобсько-освітнього союзу, було створено Товариство прихильників української культури (ТПУК). Метою ТПУК стала організація різноманітних культурних заходів, тематичних вечорів, присвячених історії, літературі, культурі України. Товариство також розпочало видавничу діяльність. Зокрема, за сприяння цієї організації видано португальською мовою брошури про творчий шлях Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, а також збірник віршів місцевої української поетеси Олени Колодій [6, с. 354.].

У жовтні 1989 р., за ініціативи депутата Законодавчої асамблеї штату Парана Віри Ветчимишин Ажіберт, до тексту нової конституції штату було внесено положення, що гарантує учням державних середніх шкіл право самостійно обирати для вивчення іноземну мову. Завдяки цьому було створено умови для вільного викладання української мови як іноземної у державних школах, що знаходяться в місцях компактного проживання етнічних українців. З 1991 р. українська мова як іноземна викладається в декількох навчальних закладах м. Прудентополіс.

У 1985 р. за ініціативою громади парафії Св. Йосафата м. Прудентополіс Української католицької церкви Бразилії було організовано

Комітет із встановлення пам'ятника Тарасу Шевченку та заснування музею з нагоди тисячоліття християнства на Русі. Комітет Прудентополіса отримав у своє розпорядження від освітнього товариства імені Святого Василя ділянку в центрі міста, що розташована на розі вулиць Сао-Жозафат та Кандідо-де-Абреу. На цьому місці було вирішено збудувати площу України, встановивши тут пам'ятник Тарасу Шевченку. Постаць Тараса Григоровича вилито з бронзи у Німеччині, через Канаду привезено до Фош ду Ігуасу, а звідти – до Прудентополіса. 3 грудня 1989 року «мрія українців Прудентополіса сповнилася». Президент Світового Конгресу Вільних Українців Юрій Шимко, скульптор Леонід Молодожанин, Василь Іваницький та Володимир Жирий у присутності численних гостей з Бразилії, України (тріо «Світлиця» з Києва та письменник Бровченко), Парагваю, Аргентини, Канади, США, представників церковної та світської влади відкрили величний пам'ятник нашому Кобзарю, що «стало одним з найважливіших відзначень 175-ліття народження нашого великого сина України у всій діаспорі». У день відкриття пам'ятника, владика Єфрем Кривий відслужив із 37-ма священиками Службу Божу, а потім благословив пам'ятник у сослужінні священиків обох українських церков у Бразилії. Співав хор з Курітіби, яким диригував Адам Баран. Гості з України заклали грудку землі з Канева, де поховано Тараса Шевченка.

У м. Курітіба також є площа України з пам'ятником Т. Шевченку та Український меморіал, які вважаються історико-культурною спадщиною муніципалітету. Він був встановлений 29 жовтня 1967 року за ініціативи місцевої громади на площі України. Це перший пам'ятник Кобзареві у Південній Америці, автором якого є скульптор Шарль Андре. І ця традиція продовжується. 2 квітня 2015 року відкрито пам'ятник Кобзарю в місті Уніан-да-Віторія Префектура міста у бразильському штаті Парана встановила пам'ятник Тарасу Шевченку у відреставрованому Українському сквері. На відкритті були присутні Іво Ільків, мер міста, представники місцевого самоврядування та українська діаспора, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Бразилії Ростислав Троненко.

У галузі освіти і науки найбільш вагомим для української громади можна вважати прийняття Закону про право вивчення української

мови в урядових школах, де навчаються діти українського походження. На сьогодні українська громада Бразилії, в основному, складається з бразильців українського походження 4-го і 5-го поколінь, які підтримують традиції української культури.

Згідно з законом Федеративної республіки Бразилія, 24 серпня є Національним днем української громади Бразилії.

Українська діаспора видала книгу до 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Це видання здійснено коштом Маріано Чайковського – одного із найбільш активних бразильських українців.

Збираючись у Дорогу в один бік, українці брали з собою найцінніше, те, що буде і нагадувати, і захищатиме, і заспокоювати на чужині. А прибувши у незвідані краї прикрашали житло рушниками і, насамперед, створювали товариства-читальні «Просвіта», яким давали імена визначних українських письменників. Першу читальню традиційно називали іменем Тараса Шевченка. Також обов'язково засновували українські організації, що підтримували форми українського суспільного, громадського та церковно-релігійного життя, гідно вшановували пам'ять великого Кобзаря. У музеях, бібліотеках, на концертах україномовних шкіл обов'язково був портрет Тараса Шевченка. Таким чином, все це нагадувало українським іммігрантам про їхній залишений батьківський край; підтримувало духовний зв'язок з Україною.

Джерела та література

1. Промова Дуайта Ейзенхауера, 34-го Президента США, на відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку у Вашингтоні / Субота, 27 червня 1964 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrainianworldcongress.org/.../File/Shevchenko/D_Eisenhower.pdf

2. У Вашингтоні вклонились Тарасу Шевченку // Голос Америки. 29.06.2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/a/a-49-2009-06-29-voa1-86815527/218477.html>

3. Рональд Рейган. Номінація Льва Добрянського Е. Бути послом Сполучених Штатів на Багами. 25 жовтня 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=41909>

4. Зорівчак Р. Тарас Шевченко як символ української нації в Канаді.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Zorivchak4.htm

5. Ярмусь С. Духовість українського народу. Короткий орієнтаційний нарис. – Вінніпег, 1983. – 329 с.

6. Бондаренко М. Українська діаспора в Бразилії // Українознавство. – 2008 – № 2.

Алла Кононенко (Київ)

ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСТВА Т. Г. ШЕВЧЕНКО НА СОХРАНЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСАЗНАНИЯ УКРАИНЦЕВ ЗА ПРЕДЕЛАМИ ИХ ЭТНИЧЕСКОЙ РОДИНЫ

В статье рассматривается самая многочисленная украинская диаспора США, Канады, Бразилии и ее духовная связь с Украиной через влияние творчества Тараса Шевченко. Он стал символом, объединяющим украинскую общину как в Украине, так и в диаспоре. Важным является тот факт, что ему удалось объединить все поколения украинцев. Его величие чествовали руководители правительств этих стран и послы других государств. Президенты называли его «героем», «борцом за Свободу всех поработенных наций в мире». Открывали Великому Кобзарю монументы.

Ключевые слова: украинская диаспора, этническая группа, украинская культура, Тарас Шевченко, украинский иммиграция, украинский язык.

Alla Kononenko (Kyiv)

INFLUENCE OF TARAS SHEVCHENKO'S CREATIVITY ON PRESERVING NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS OUTSIDE THEIR HOMELAND

The article examined the most numerous Ukrainian diasporas in USA, Canada, Brazil and their spiritual connection between Ukraine because of the influence of Taras Shevchenko. He became a symbol that unites the global Ukrainian community as in Ukraine, so as in diaspora. Its Important that he managed to bring together all generations of Ukrainians. His greatness was honored by the government leaders of these countries and by ambassadors of

other countries. The presidents called him a «hero», (fighter for freedom of all oppressed nations in the world). Opening monuments to the Great Kobzar.

Key words: *Ukrainian diaspora, ethnic group, culture Ukrainian Taras Shevchenko Ukrainian immigration Ukrainian language.*

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА В ЕТНОКУЛЬТУРНІЙ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У статті проаналізовано становлення та розвиток знань про Тараса Шевченка в країнах Латинської Америки; переклади його творів та вшанування пам'яті українського поета в далекому зарубіжжі.

Ключові слова: Тарас Шевченко, українська діаспора, латиноамериканська іспаномовна шевченкіана, українознавчі видання.

Велику кількість складних та проблемних питань породжувала тривала боротьба українського народу за власну незалежність. Здебільшого вони не могли бути вирішені на географічній території України. Особливої політичної гостроти завдають питання національної ідентичності українців, реконструювання їхньої історичної пам'яті, розвиток та збереження їхньої культури як на етнічних українських територіях, так і в діаспорах, особливо в Південній Америці, де проживає одна із найбільш чисельних груп українських іммігрантів. Своєрідним захисником, гарантом для українських емігрантів виступає постать Тараса Шевченка, що і сприяє національному об'єднавчому процесу. Ця постать цементувала українську громаду і до нині дає можливість українській діаспорі ідентифікувати себе як належну до української нації. Це місток, який з'єднує не одне покоління наших південноамериканських українців.

Дана проблема не була предметом окремого дослідження, проте наукові пошуки мали місце. Відзначимо, що історію південноамериканських українців, їх інкорпорацію до бразилійського, аргентинського та інших соціумів тривалий час досліджували, головним чином, історики діаспори, а це зокрема, С. Вапрович, М. Данилишин, Є. Онацький, М. Василик, О. Борушенко. Значний внесок у дослідження долі української діаспори зробили вітчизняні історики М. Гримич, Т. Богданова, М. Боднарченко, Л. Дибчук, Л. Кужель, В. Погромський, О. Сапеляк, О. Ярош та ін.

Про особливу складність досліджуваної теми писав ще у 30-ті рр. ХХ сторіччя перекладач та літературознавець І. Дубицький. У своєму

розділі «Відгуки про Шевченка в мовах голяндській, іспанській, португальській, каталонській, естонській та інших» в XV томі (Шевченко в чужих мовах) повного видання творів Тараса Шевченка 1938 року він писав: «...не дивлячись на те, що в Південній Америці, яка в більшості говорить еспанською мовою, живе доволі численна українська еміграція, досі наш великий поет не проникнув до того, такого великого своїм простором, культурного світу. Ми не знайшли в Південній Америці еспанських перекладів із Шевченка, хоч можна вже знайти в деяких південно-американських містах, що виказують більше скупчення нашої еміграції і вулиці названі іменем Шевченка, а з другого боку, трудно припустити, щоб національні свята в честь Шевченка, влаштовувані кожного року нашими емігрантами, залишалися без ніякого відгому в місцевій еспанській пресі. Та якби там не було, еспанський і еспансько-американський культурний світ знає про Шевченка дуже мало, так само, як і про українську справу взагалі».

Цікаву інформацію пан Дубицький дає у передмові «Переклади з Шевченка еспанською мовою» до видання «Шевченкове слово і слава: антологія перекладів із Шевченка чужими мовами» (видана в Чикаго у 1964 р., упорядник Б. Кравців), де зазначає що у 1961 р. в «опублікованій еспанською мовою у Буенос-Айресі брошурі Taras Shevchenko, 1814-1861» надруковано «Як умру, то поховайте» у вільному перекладі Ангеля Х. Баттістесси (Angel J. Battistessa)». Б. Кравців помістив цей переклад «Заповіту» Т. Шевченка на с. 147 свого видання разом із чотирма іншими іспаномовними перекладами віршів Кобзаря, зробленими українським літературознавцем Д. Бучинським, і галісійським перекладом вірша «Сонце заходить, гори чорніють» Мануеля Фабейро Гомеза, літератора й автора статей про Україну, Тараса Шевченка, Івана Франка й ін.

Скромною спробою в цьому напрямі можемо вважати невеличку збірку перекладів поезій Тараса Шевченка, здійснених нашим земляком-емігрантом Сильвестром Калинцем (народився 1886 року), яка вийшла під назвою «Silvester Kalenets. Taras Chevtchenko, suavidaeobras» у Куритибі в 1936 р.

Про латиноамериканське прочитання Т. Шевченка знаходимо також у гаслі «Латиноамериканські літератури і Т. Г. Шевченко» у I-му томі «Шевченківського словника» авторства Ю. Покальчука. Як

зазначав автор статті, шевченкознавчі інтереси торкалися Аргентини, Мексики, Уругваю та Куби, і до таких інтересів в певному розумінні спричинилася українська трудова еміграція. Так, зокрема, в аргентинському календарі для прогресивної еміграції «Світло» на 1939 р, що виходив у Буенос-Айресі, опубліковано низку матеріалів, присвячених Шевченкові, між іншим інформацію про відзначення 75-річчя від дня смерті Кобзаря, яке влаштувала українська бібліотека його імені в Буенос-Айресі. У цьому ж календарі надруковано твори Шевченка «Світє ясний! Світє тихий!», уривки з поеми «Сон». Шевченківські статті, а також матеріали, присвячені урочистим датам класиків української літератури, публікували на своїх сторінках газети «Українське слово» (заснована 1928 р.) та «Наш клич» (заснована 1934 р.). Пошанованими в Аргентині є також імена Івана Франка та Маркіяна Шашкевича, яким присвячують урочисті вечори із змістовними промовами. Шевченківські матеріали цей же календар друкував у 1940 та 1941 роках під рубрикою «Великий поет-борець Тарас Григорович Шевченко», доповнивши їх уривками із творів, що починалися такими словами: «Не жди сподіваної волі», «Розкуються незабаром заковані люди», «Вставайте, кайдани порвіте!». Матеріали супроводжувалися статтею про Шевченка та інформацією про відзначення шевченківських дат 1938-1939 рр. Публікації доповнювали друкуванням творів П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри та інших поетів.

У ще одній журнальній статті «Українці та українська література в Аргентині», що була надрукована у журналі «Всесвіт» Ю. Покальчук посилається на дослідження історика діаспори М. Данилишина «Українці в Аргентині»: «Перша українська еміграція до Аргентини почалася приблизно 1890 року. Але до 1914 року була вона незначна. Найчисленніший приплив українців датується з 1924 по 1930 роки. У ці роки приїжджають переселенці зі всіх західноукраїнських земель – з Галичини, Волині, Буковини і Закарпаття... З першими українськими поселенцями, які в 90-х роках минулого століття перебралися в Аргентину, Уругвай, Парагвай, Бразилію, прийшов і образ українського Кобзаря та його слово». У цій статті Ю. Покальчук писав: «1950 року видавництво «Перемога» видрукувало в Буенос-Айресі «Кобзар» із передмовою іспанською та англійською мовами про життєвий і творчий шлях поета. В 1953 р. умісті Буенос-Айресі актори організували

на приватних засадах Український театр ім. Т. Г. Шевченка, що ставив серед інших вистав і «Катерину» Т. Шевченка. В 1961 р. з нагоди 100-ї річниці з дня смерті поета вийшла іспанською мовою брошура А. Х. Баттістесси «Тарас Шевченко», в якій аргентинський науковець подав короткий огляд життя і творчості поета й навів власний переклад «Заповіту». Протягом 15-30 червня експонувалася виставка «Шевченко в ілюстраціях, публікаціях і філателії», яку оглянуло багато відвідувачів. У провінціях Аргентини стають популярними виставки народного мистецтва, друкованого слова, в центральних частинах експозицій яких незмінно – портрет Тараса Шевченка.

1964 року в престижному театрі Буенос-Айреса «Опера» відбулося святкування 150-річчя з дня народження Кобзаря. Свято було проведено урочисто, на високому мистецькому рівні. На заході виступав бандурист Осип Сніжний, який не залишив байдужим нікого з присутніх. Чимало юнаків виявило бажання навчитись грати цьому суто українському інструменті – бандурі. Відтак з 1965 р. була створена Капела бандуристів ім. Т. Шевченка, яка була єдиним ансамблем гри на бандурі в усій Південній Америці. Нині в Аргентині діє відомий колектив бандуристів «Живі струни».

Говорячи про латиноамериканську іспаномовну шевченкіану, варто насамперед згадати цікаве, повне великої інформації двомовне видання «Taras Shevchenko. Тарас Шевченко. Пропамятна книга» (Libro conmemorativo. Buenos Aires 5.XII.1971). «Пропамятна книга» датована 5 грудня 1971 року, днем, коли в Буенос-Айресі в рамках проведення «Тижня української культури» в Аргентині відбувалися урочистості з нагоди відкриття пам'ятника Т. Шевченкові роботи відомого українського скульптора Лео Мола (Молодожанина). Напередодні відкриття пам'ятника комітет із його спорудження влаштував прес-конференцію, на якій іспанською мовою було виголошено доповідь «Тарас Шевченко – революціонер». Найбільшим досягненням в іспаномовному прочитанні Т. Шевченка в Латинській Америці можна вважати видання «Тарас Шевченко. Кобзар» (Київ, видавничий дім «Всесвіт», 2003) у перекладі аргентинського українця, інженера, поета і перекладача Леоніда Голоцвана, Видання, що було надруковане за підтримки управи Фондації Тараса Шевченка в Республіці Аргентина «для розповсюдження в іспаномовнім світі», відкривалося

вступними статтями перекладача-упорядника Леоніда Голоцвана та невеликим словом академіка Миколи Жулинського «Національна місія Шевченка».

Відірвані від рідної домівки емігранти з України групувалися навколо культивованих на рідній землі цінностей – церкви та «Просвіти». Остання в Аргентині була створена 1903 року в колонії Лас Тунас та охопила своєю діяльністю усю країну, зокрема і Буенос-Айрес. Аналогічно і в Бразилії одним з перших громадських об'єднань було товариство «Просвіта», засноване 1902 року у м. Курітіба. При осередках «Просвіти» працювали хори, драматичні гуртки, бібліотеки. Товариство проіснувало до 1940 р. Тут же, 1910 року, створено Товариство ім. Т. Шевченка. У містечку Іваї таке ж Товариство було створене С. Сердегою ще 1908 року. При організували аматорський гурток, що ставив вистави, проводив концерти, а їхній дім слугував також і народним домом для громадськості. У 1920-х роках приміщення Товариства послужило притулком для сестер Службениць, які започаткували нову Рідну Школу. Товариство ім. Т. Шевченка також домоглося аби одна із площ у містечку отримала ім'я нашого поета. У 1947 р. було створено Товариство прихильників української культури, мета якого – організація тематичних вечорів, культурних заходів, присвячених історії, літературі, культурі України. Товариство займалося і видавничою діяльністю. Було видано португальською мовою брошури про творчий шлях Тараса Шевченка.

1972 року створено «Фундацію ім. Т. Шевченка», що здійснювала контроль за станом збереження трьох пам'ятників Кобзареві. Протягом року проводилося близько 70-ти заходів культурного та просвітницького спрямування, зокрема:

- відзначення Дня Соборності та Свободи України;
- відзначення річниці з дня народження Т. Г. Шевченка;
- відзначення Дня Незалежності України;
- вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

Українська громада в м. Буенос-Айрес 22 березня 2009 р. відзначила 195-ту річницю з дня народження великого поета і художника. В одному із найбільших парків столиці Аргентини, а саме в парку «Третього лютого», відбувся урочистий захід біля пам'ятника українському генію.

Широко у Бразилії відзначали 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Протягом року з цієї нагоди по всій країні відбулися численні заходи. Зокрема, у музеї історії української імміграції «Тисячоліття» працювала виставка, присвячена життю та творчості поета. Почесним консулом України в м. Паранагуа М. Чайковським було перевидано двомовну книгу «Тарас Шевченко. Поет України». Окрім того, відбувся показ біографічного фільму «Сон» про життя та творчість митця. У містах Прудентополіс та Курітіба (штат Парана), біля пам'ятників Шевченку та на площах України, протягом березня відбулися святкові концерти для вшанування Великого Кобзаря. Водночас, з огляду на складну ситуацію в Україні в 2014 році, формат вищезазначених заходів було змінено. Окрім вшанування пам'яті Великого Кобзаря відбулися заходи, що мали на меті висловлення солідарності громади Бразилії з українським народом у боротьбі проти російської інтервенції.

У листопаді 1976 р. в м. Енкарнасьйон, що в Парагваї, відбувся «Тиждень українців в Енкарнасьйоні». Сюди приїхали представники українських діаспор не тільки з Південної Америки, але й з Канади, США, Європи. Кульмінацією дійства стало відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку 19 листопада 1976 р. Шевченківські дні в Парагваї продемонстрували, якою активною є робота українського товариства «Просвіта». Нечисленна спільнота українців упевнено утвердила себе як окрему етнічну групу, продемонструвавши при цьому високий рівень національної свідомості та любові до увічнення пам'яті Великого Кобзаря.

Також необхідно згадати і видання «Коротка історія України» («Breve historia de Ucrania») спеціаліста з історичних та соціологічних наук Михайла Василика. У розділі «Periodo contemporaneo», автор наголосив на тому, що у той час серед видань українською мовою, в яких звучали ідеологічні та патріотичні мотиви, вирізнявся своєю «простою і доступною мовою «Кобзар», збірка поезій Тараса Шевченка. Завдяки цьому Шевченко за короткий час став визнаним як співець свободи й батько національного відродження українського народу. Значна увага у монографії приділялась «Кирило-Мефодіївському братству», програмній діяльності, арешту членів братства, десятирічному заслання Тараса Шевченка з заборонаю писати і

малювати. У підрозділі «Література» М. Василик подавав коротку характеристику українського класицизму, а далі й романтизму, що розвивався під сильним впливом українського фольклору та історії, і найповніше виявився у творчості Тараса Шевченка. Автор коротко переповів біографію поета.

На важливість цього українознавчого видання звернув увагу у своєму передньому слові Андрій Сапеляк, єпископ греко-католицької єпархії в Аргентині. Автор передмови зазначив, що цінність цієї книги, не лише у 180 сторінках тексту, але й у стисненому чіткому історичному синтезі минулого України від давніших часів до сучасності. «Ця книга буде корисною, насамперед українським іспаномовним вихідцям, які цікавляться історичним минулим своєї матері Батьківщини», – писав А. Сапеляк.

Про кубинське прочитання поезій Тараса Шевченка дізнаємося зі статті Лева Олевського «Заповіт» на Кубі». Статтю надруковано в одному з останніх номерів університетського літературного і громадсько-політичного журналу-квартальника «Islas» (1974 р. м. Санта-Клара), в якому зазвичай вміщуються твори кубинських і латиноамериканських письменників та критичні статті, присвячені їхній творчості. Тут було надруковано велику добірку матеріалів про життя і творчість Т. Шевченка, уривки з його щоденника, іспанські переклади (без зазначення прізвища перекладача) поезій Шевченка «Перебендя», «Єретик» «Заповіт», «Юродивий», уривки із поеми «Гайдамаки».

Переклад творів Тараса Шевченка здійснила кубинська літературознавець і перекладач Маргарита Жердинівська. Вони були надруковані у збірнику «Переклади Т. Г. Шевченка на Кубі та в Іспанії». Авторка також розповіла про перші переклади Шевченка, здійснені редактором журналу «Islas», кубинським літературознавцем і письменником Самуелем Фейхоо, який 1964 року був гостем Шевченківського форуму. Перебуваючи в Києві, він зацікавився життям і творчістю Кобзаря, попросив авторку цієї інформації надіслати йому підрядники поезій іспанською мовою разом з оригіналами. Робота С. Фейхоо над поезіями Т. Шевченка склала доволі велику добірку з дев'ятнадцяти поезій. Окрім того, він помістив свої уривки з Шевченкових творів та враження про відвідини музею Шевченка

в Києві у нарисі «Подорож до Радянського Союзу» в журналі «Islas» (1967, № 2, т. 9).

Не оминули своєю увагою українського поета і чилійські письменники, один із них, Л.-Е. Делано опублікував статтю «Український поет» у чилійському тижневику «Siglo» («Століття», 13.XI.1964).

Отже, вкотре ми довели виняткову роль постаті Тараса Шевченка. Він – символ українців зарубіжжя, символ соборності України. За весь період перебування наших співвітчизників на латиноамериканському континенті поет допомагав процесу становлення і об'єднання їх етнічної групи. Для української латиноамериканської спільноти Тарас Шевченко став виразником та гарантом національної історичної пам'яті.

Оксана Шевчук (Київ)

ЛАТИНОАМЕРИКАНСКАЯ ШЕВЧЕНКИАНА В ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ

В статье анализируется формирование и развитие знаний о Т. Г. Шевченко в Латинской Америке; переводы его сочинений и память украинского поэта в дальнем зарубежье.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, украинская диаспора, латиноамериканская испаноязычная шевченкиана, украиноведческие издания.

Oksana Shevchuk (Kyiv)

LATIN AMERICAN SHEVCHENKIANA IN ETHNOCULTURE INTEGRATION OF THE UKRAINIAN DIASPORA

The article analyzes the formation and the development of knowledge about Taras Shevchenko in Latin America; translations of his writings and commemorating of Ukrainian poet far abroad.

Key words: Taras Shevchenko, Ukrainian diaspora, shevchenkiana at Spanish in Latin American, Ukraine country learning editions.

ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК МІФ: ОБРАЗ ЛІДЕРА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В ПРОВІНЦІЇ У 1917 РОЦІ

Стаття присвячена дослідженню аспектів формування образу лідера Української революції Михайла Грушевського в українському провінційному соціумі.

Ключові слова: Михайло Грушевський, Центральна Рада, український провінційний соціум.

Теоретична спадщина визначного політичного та громадського діяча, вченого з широкою палітрою наукових зацікавлень, непересічної у нашій історії особистості – Михайла Сергійовича Грушевського – не лише скарбниця ґрунтовних досліджень з українознавства. Будучи блискучим публіцистом, у рубіжні 1917–1918 роки він передав нам екзистенційне напруження розумових та душевних сил українства, яке його ж зусиллями здобуло право назвати своєю такою ж своєю, уже за визначенням, історію. А революційною весною 1917-го під проводом політика і державного діяча українці розпочали нелегкий шлях ствердження себе як суверенної нації у центрі Європи.

Сучасник і, найперш, учасник подій, протягом яких українська нація прискорено переживала різноманітні етапи своєї політичної, соціальної, культурної трансформації, Михайло Грушевський був своєрідним осердям, навколо якого ці події закручували свій клубок. Досліджуючи розуміння Грушевським-істориком ролі особи в історичному процесі, Н. Яковенко влучно відзначила що, якщо визнати, що історик, описуючи минуле, перш за все шукає у збережених його рештках відлуння власних аспірацій, то мусимо визнати, що «батькові народницької історіографії Михайлу Грушевському СВОЯ влада (княжої чи козацької доби) імпонувала в її харизматичній моделі, а не в формах народоправства» [1, с. 97]. Напевно, було б умовністю, робити звідси висновок про те чи відчував сам Грушевський-державний діяч свою харизму чи бодай певні риси такого типу лідера. Однак, варто зазначити, що питання про образ його як лідера українства,

політичної особи в свідомості пересічного українця майже не обговорювалося у наукових дискусіях.

Провінційна українська преса доби Центральної Ради рясніє апеляціями до авторитету здебільшого лише двох прізвищ – Шевченка і Грушевського. Більшість членів Центральної Ради, як згадував Борис Мартос, бачила в Грушевському українського Вашингтона з його «святим і праведним законом», якого пророкував Т. Шевченко [2, с. 101]. На думку істориків Ю. Шаповала та І. Верби, особу М. Грушевського українські партії розглядали як компромісну, здатну консолідувати роз'єднані національні сили у відповідальний момент української революції, адже «формально безпартійний, московський засланець задовольняв усіх» [3, с. 149]. Відтак, обрання М. Грушевського головою Центральної Ради було оптимальним рішенням, яке дозволило їй в максимально короткий термін здобути суспільний авторитет. І зумовлювалося це, як зазначає В. Верстюк, двома причинами: «По-перше, несподіваним, непрогнозованим вибухом стихійного українського руху, а по-друге, «феноменом М. Грушевського» [4, с. 38].

Михайло Сергійович був однієї з небагатьох постатей всеукраїнського, а не локального, масштабу, який став відомим серед українства ще задовго до 1917 року. Його самовідання наукова праця задля утвердження окремішності української історії та переслідування, яких він зазнав від царського режиму стали складовими образу лідера українства. І хоча після повернення з Москви, М. Грушевський у перші місяці революції не виїздив за межі Києва, відбувалася активна трансляція позитивного образу політика на провінцію. Основними каналами передачі такої інформації виступили українські маніфестації у Києві, численні українські з'їзди, поновлення видання творів і активна публіцистична діяльність М. Грушевського.

Повернувшись до Києва уночі 13-го березня 1917 р., увечері 14-го політик уже був присутнім на кооперативному з'їзді Київщини. Обраний почесним головою, М. Грушевський виголосив промову, яка була його першим публічним виступом після повернення [5, с. 946]. Тричі виступав голова Центральної ради перед стотисячною українською маніфестацією 19 березня у Києві: біля міської думи, з її балкону та на Софійській площі. І хоч, за спогадами сучасників, він не був природженим оратором, натхенна промова, в якій М. Грушевський закликав

«одностайно і однодушно всім стати на велике діло і не спочити, і рук не спустити, доки не збудуємо тої автономної, тої вільної України», справила величезне враження на присутніх [6, с. 3]. «Ми всі стали на коліна, – описав цей момент Дмитро Дорошенко, – підняли руки вгору і заприсягнули. Тут ентузіазм досяг найвищої хвилі. Юрба схопила Грушевського на руки і понесла на другий поверх думи, на балкон, і звідти показали його народові. З тисячів грудей лунало: «Слава батькові Грушевському!» [7, с. 90]. У Михайла Сергійовича про ці події залишилися такі спогади: «Се був, безперечно, один з найясніших, найрадісніших днів мого життя – і Українського життя взагалі. [8, с. 142].

На адресу Грушевського у той час надходили численні вітальні телеграми, зокрема і з провінції. Прикметною була телеграма, ухвалена земцями Київщини на надзвичайних земських зборах 22 березня: «Професору Грушевському. Київські Губернські земські збори, зібравшись уперше в оновленому складі, вітають вас, Михайле Сергійовичу, яко невтомного борця за волю і щастя українського народу. Президент зборів Князь Куракін». [9, 22 марта].

Всеукраїнський національний конгрес, скликаний на 6–8 квітня 1917 р., мав легітимізувати Центральну раду і надати їй статус загальноукраїнського органу. У М. Грушевського був масштабний задум територіального конгресу: «Загалом ідеальним вбачалося проведення з'їзду за територіальним принципом, щоб усі регіони України мали на з'їзді своїх представників, і, щоб вони врешті-решт делегували представницькі права Центральній Раді. Тоді перевибрана таким конгресом Ц. Рада була б органом волі краю – мала б право конституювати» [10, с. 80-81]. Проте, як вказує В. Верстюк, повної впевненості в успішному проведенні такого заходу у політика не було, тому спочатку вирішено обмежитися проведення українського національного з'їзду. Норми представництва на Всеукраїнський конгрес були демократичними: делегатів могли послати усі українські організації, якщо вони поділяють вимогу національно-територіальної автономії України, а також міста, села і повіти, а з дорадчим голосом з дозволу президії взяти участь у засіданнях міг будь-який «організований українець» [10, с. 79-81]. Відтак, до відкриття конгресу 6 квітня 1917 р. для участі у ньому зареєструвалося близько 1500 делегатів і гостей. 8 квітня у вибо-

рах голови Центральної ради взяло участь 593 делегати і з них 588 таємним голосуванням проголосувало за обрання на цю посаду М. Грушевського. У «Споминах» політик написав: «Останній день з'їзду був присвячений організації Ц. ради, zarazom він був моїм тріумфальним днем – найбільшої пошесті, котрої я коли-небудь зазнав у житті» [11, с. 122]. І враження від цього тріумфу Михайла Сергійовича присутні на конгресі делегати повезли в усі куточки українського краю, формуючи позитивний образ лідера Української революції.

Моральний авторитет голови Центральної Ради в провінції та уявлення про його позицію серед місцевих українських діячів прикметно ілюструє ситуація, що склалася в Гадячі на Полтавщині. Редакція місцевої земської газети з недовірою поставилася до рядків наказу командувача Київського військового округу К. Оберучева від 23 травня 1917 р., де вказувалося, що М. Грушевський ніби-то запевнив голову КВО в тому, що нового українського війська більше не буде, окрім того, що дозволено. Відтак, «Газета Гадячского земства» опублікувала наказ без зазначених слів Грушевського. А 12 червня 1917 р. видання надрукувало статтю «Дивна одвага», в якій дано пояснення такому вчинку: «Дивно було читати ці слова, настільки дивно, що ми не повірили їм і подаючи в своїй Газеті в числі інших «официальных» відомостей, приказ пана Оберучева, не помістили кінця – про обітницю М. Грушевського. «Не могло сього бути – думалось нам: – як міг би Грушевський давати таку обітницю? Як міг би він іти проти такого діла і як міг би він давати слово за наших вояків, за ту велику силу, що має свій розум і волю?... І не помилились ми. Слідом за приказом п. Оберучева напечатав Грушевський у газетах своє спростовання – заперечив словам Оберучева «про се й мови не було», щоб він, Грушевський, ручався, що українське військо не буде» [9, 12 червня]. Для доповнення картини про вплив імені Грушевського на провінції – факт арешту членами Прилуцького Комітету по охороні революції у вересні 1917 року предводителя дворянства Прилуцького повіту В. Милорадовича за те, як вказав сам арештований у своїй телеграмі Полтавському губернському комісару, «что я в земском собрании неприязно выразился о Грушевском» [12, арк.9].

М. Грушевський з початком революції почав асоціюватися у свідомості народу зі справою визволення, святом волі, його ім'я набуло символічного змісту. Так, 18 червня 1917 р. у селі Демках Золотоніського повіту відбувся великий мітинг з приводу оголошення Центральною радою І Універсалу. Повітова газета так описувала це дійство: «...З кладовища церковна процесія пішла в церкву, а маніфестація з портретом Т. Шевченка, Доманицького і Михайла Грушевського – председателя Київської Центральної Ради і з прапорами пішла по улицях села, співаючи «Ще не вмерла Україна» і «Заповіт» [13, 10 липня].

Також ім'я Грушевського на провінції в обивательській свідомості стало синонімом слова «українське». Як, наприклад, бачимо це у фейлетоні одинокої української газети у 1917 році у Житомирі, де розвінчується поширена у той час думка обивателя-малороса (а такими за переписом у Житомирі визнало себе 0,2%) [14, арк.3]: «Я роділся в Малоросіи, очень люблю ейя, сам українец, но наречія Грушевского не понимаю» [15, 19 липня].

З вибухом революції відновилося видання творів М. Грушевського. Так, 7 квітня 1917 р. газета «Нова рада» розмістила оголошення, про те, що друкуються і вийдуть брошури М. Грушевського «Українська мова і українська школа» видання друге, «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Вільна Україна. Статті з останніх днів» [16, 7 квітня]. Перша брошура М. Грушевського – «Якої ми хочемо автономії і федерації», розійшлася 70-тисячним тиражем і мала протягом 1917 року три перевидання. [6, с. 360]. Його публіцистика, ставши ідеологічним підґрунтям Української революції, відіграла величезну просвітницьку роль у піднесенні національної свідомості українців поза межами столиці.

Михайло Шкільник, урядовець українських міністерств у добу Української революції, у своїх спогадах підсумовує, «що авторитет і довіря українських народніх мас були до його (М. Грушевського – *авт.*) особи безмежні. Він загально і слушно придбав собі ім'я «Батька народу» [17, с. 104]. Цей вплив не зник безслідно – його відгомін зустрічаємо серед вітальних телеграм у 1926 році з нагоди 60-річчя Михайла Грушевського та 40-річчя його наукової праці, коли український студент Василенко пише: «Шевченко і Ви, Тату, у нас постійно на покутті» [18, с. 95–96].

Джерела та література

1. Яковенко Н. Особа як діяч історичного процесу в історіографії Михайла Грушевського / Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференції / За ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України, Львівське відділення, 1999.
2. Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради // Український історик. – 1973. – № 3 – 4 – С. 39-40.
3. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – 352с.
4. Верстюк В. М. С.Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради // Український історичний журнал. – 1996. – №5. – С. 37–49.
5. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.
6. Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. Т.4. Кн. I : Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)». – Львів : Світ, 2002-2007. – 408 с.
7. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920). – Мюнхен, 1969. – 543 с.
8. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – № 8. – С. 102-154.
9. Газета Гадячского земства. – 1917. – № 34. – Март; № 63. – Іюнь.
10. Верстюк В. Українська Центральна Рада. – К. : Заповіт, 1997. – 344 с.
11. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – № 9. – С. 108–149.
12. ЦДАВО України. – Ф. 2117. – Оп.1. – Спр.22.
13. Вільне слово. – 1917.— № 8 – Липень.
14. ДАЖО. – Ф.206. – Оп.1. – Спр.130.
15. Громадянин. – 1917. – № 5-6. – Липень.
16. Нова рада. – 1917. – № 8. – Квітень.
17. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917-1921 рр. Спомини і роздуми / Упоряд. В. Верстюк. – К. : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. – 512 с.

18. Ювілей академіка М. С. Грушевського. 1866–1926. І. Ювілейні засідання. ІІ. Привітання. – Київ, 1927. – 108 с.

Галина Басара-Тилищак (Київ)

ГРУШЕВСКИЙ КАК МИФ: ОБРАЗ ЛИДЕРА УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В ПРОВИНЦИИ В 1917 ГОДУ

В статье анализируется формирование механизмов влияния и политического авторитета Головы Украинской Центральной Рады Михала Грушевского в социуме украинской провинции в 1917 г.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, Центральная Рада, украинский провинциальный социум.

Galyna Basara-Tylishchak (Kyiv)

HRUSHEVSKYJ AS A MYTH: THE IMAGE OF THE LEADER OF THE UKRAINIAN REVOLUTION IN THE PROVINCE IN 1917

The article analyzes the formation of mechanisms of influence and political authority of the Head of the Ukrainian Central Rada Mykhailo Hrushevskyj in the ukrainian province in 1917.

Key words: Mykhailo Hrushevsky, Central Rada, ukrainian province.

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА МЕНТАЛЬНІСНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ТА ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

УДК 94(477)»1917/1920»(092)+(045)

Дарина Блохин (Мюнхен)

СУЧАСНИКИ ПРО МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО. (АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ)

У статті досліджено спомини сучасників Михайла Грушевського про його наукову і політичну діяльність в роки національно-визвольної боротьби за самостійність України.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Михайло Грушевський, Борис Мартос, Ліга націй, незалежна Україна.

Про роль професора Михайла Грушевського у часи національно-визвольної боротьби за самостійність України, писало уже багато дослідників. Отже, 17 березня 1917 року було створено Українську Центральну Раду, яку очолив професор Михайло Грушевський. Як згадує Борис Мартос⁸ із Полтави, який добре знав Грушевського, він приїхав до Києва з проханням, щоб Грушевський рекомендував йому кілька осіб для керівництва у Полтаві. Грушевський йому

⁸ Борис Мартос (1879-?) – старовинного козацького роду із Полтавщини; визначний український громадський і політичний діяч, педагог, дійсний член НТШ і УВАН.

Будучи студентом тричі сидів у царській тюрмі (допомагав РУП). Активний діяч УСДРП, брав участь у революції 1905 року. У 1910-1913 рр. працював на Волині кооператором, потім на Кубані, а 1913-1917 рр. – інспектором кооперації в Полтавському губ. земстві. З 1917 – член Центральної і Малої Ради; у 1918 – голова управи Всеукраїнського Кооперативного Комітету; з 1919 р. – міністр Фінансів і голова Ради Міністрів Директорії УНР.

З 1920 р. на еміграції в Німеччині й Чехо-Словаччині, один із організаторів, доцент, а потім професор Української Господарської Академії в Подебрадах, згодом УТГІ і його директор (1936-1938), в 1945-1949 – один із засновників і ректор Української Високої Школи в Мюнхені, в 1954-1956 – голова, 1956-1957 – заступник голови, а в 1957-1958 – секретар Наукової Ради Інституту вивчення СРСР у Мюнхені. Згодом переїхав до США. Праці: «Теорія кооперації» (1924). «Кооперативна ревізія (1927). «Lealimites du developpement de la Coopération des Consommateurs» (1935), «La classification des Soc. Cooperation» (1936) та ін.

відповів: «Не тільки нікого Вам не дам, але й Вас самих реквіруємо, у нас не хватає людей» [1, с. 74]. І далі він характеризує М. Грушевського: «Сміло можна ствердити, що найбільш популярною особою в той час, був М. Грушевський не тільки, як голова Центральної Ради (ЦР), а як особа: професор, дослідник, автор монументального твору й цілого ряду статей. Сам зовнішній вигляд ще не старої, бадьорої, а разом з тим поважної людини з довгою, сивою бородою й проникливими, розумними очима, викликав у кожного пошану до нього. Коли він з'являвся на Всеукраїнські з'їзди з вітаннями від Центральної Ради, його зустрічали оваціями і обирали почесним головою. В українських часописах можна було часто бачити його фотографію... Ерудиція, ознайомленість із західноєвропейським політичним життям і природні здібності ставили його значно вище багатьох тодішніх наших громадських діячів і політиків. Недаром ЦР обрала його... своїм головою, і він займав цей пост аж до кінця існування ЦР... Спокійно, але авторитетно керував він засіданнями Ради. Як учасник, можу засвідчити, що на засіданнях ЦР був такий порядок, яким не завжди можуть похвалитися західні парламенти. Я не пригадую, щоб хтось із членів ЦР, в запалі полеміки, дозволив собі грубий або образливий вираз, щоб перебивали криком промовця, не пригадую випадку парламентарної обструкції... я міг йому закинути його поблажливість до промовців, що говорили занадто довго, часом відходячи від теми, повторюючи сказане іншими» [1, с. 74-75].

До складу ЦР входили представники багатьох партій, які мали свої різні думки, були і розходження, але він вмів їх полагодити, виступаючи в ролі посередника. Підтвердженням цього було те, що на протязі нецілого року було прийнято чотири Універсали, за які голосували однодушно всі українці – члени Центральної Ради. Це відноситься і до прийняття постанов, законів тощо.

Дехто із публіцистів закидав йому, що ЦР «нічого не робила, що партії гризлися» і т. д. Але це не так, бо ЦР прийняла: Статут вищого Управління України, Закон про українські гроші, генеральний Суд, Закон про монополії, Закон про громадянство Української Народної Республіки, земельний закон, Українську Конституцію тощо.

Як пише Борис Мартов: «Одного разу я випадково попав на засідання Комісії де розроблявся проєкт Конституції України як Самостійної Держави. Я був здивований, коли почув, що він не є правником, а поучував наших правників, членів Комісії, що свого часу студювали державне право, але «русское», себто монархічне, а він, історик, знав, які зміни в державний лад має внести революція, та й жив він довший час в умовах західнього, хоч і не республіканського, бодай конституційного ладу» [1, с. 76].

Ніхто в той час не користувався таким впливом і авторитетом, як Михайло Грушевський. Це визнавав професор Дмитро Дорошенко: «...ніхто в даний момент не підходив для ролі національного вождя, як Грушевський; ніхто навіть і рівнятися не міг із ним щодо загально-признаного авторитету і пошани, якою оточувало його все українське громадянство» [2, с. 76].

Грушевський був переконаний і, як послідовний демократ, не намагався бути диктатором чи вождем. Він разом із своїми членами Центральної Ради та українським народом ішов до одної мети – здійснення на національних і соціальних прагнень народу. Це виявилось у одноголосному прийнятті I-го Універсалу Центральною Радою і тим бурхливим ентузіазмом українського народу, який зустрів цей Універсал. Цей духовний зв'язок між Центральною Радою і її головою та українським народом, залишався на протязі всього 1917 року. Особливо він виявився під час виборів до Всеросійських Установчих Зборів, в кінці листопада й на початку грудня 1917 року, коли українські партії, що входили до ЦР, особливо соціалістичні, одержали велику перевагу там, де українці складали великий відсоток населення (наприклад, за даними Дорошенка – 70,2% на Київщині; Історія України. – Т. I. – С. 212).

Михайло Грушевський находив час і для на написання статей, брошур на актуальні теми, як «Хто такі українці», «Чого хочуть українці?» та ін. та статей про деморалізацію та створення народної міліції. Борис Мартов писав, що головуючи в Раді, Грушевський одночасно правив свої статті.

Часто можна чути нарікання на ЦР, що вона IV-м Універсалом нібито «демобілізувала» армію, бо соціалісти «мріяли» про «якусь народну міліцію». Але це якесь непорозуміння, бо, по-перше, у

IV-му Універсалі не було проголошено про негайне проведення демобілізації, але зазначено, що армія буде демобілізуватися після закінчення війни, а в той час потрібно «не жалуючи життя, боронити добробут і свободу» від «большовиків та інших напасників». По-друге, створення народної міліції передбачалося аж після закінчення воєнних дій. Багато хто і тоді і тепер не розуміють способу поступового переходу від армії до народної поліції. Тому Грушевський в своїх статтях пояснював: «Нормальною формою охорони для держави, демократичної є всенародна міліція.... Але.... при тій дезорганізації, яку ми маємо всередині і при тих небезпеках, які чигають на нас з усіх сторін навколо – міліційна служба нас не забезпечить від спекуляцій на нашу слабкість, і нам якийсь час буде доконче потрібна, хоч невеличка, але добра, тверда, дисциплінована армія.... таким чином постійна армія є у нас інститутом переходовим, тимчасовим..., його існування буде тим коротше, чим краще сповнить він свої завдання». Далі він пише про принцип створення демократичної армії, що робить із вояка не «бездушного манекена, а національного борця, не за напасть, не за страх, а за совість» [3, с. 104-105].

І в інших статтях Михайло Грушевський накреслював перспективи української державності, план державного зміцнення, культурного і господарського розвитку Самостійної України [3, с. 69-110].

Необхідно звернути увагу, що те, що деякі дослідники говорять, що діячі ЦР «думали виключно про соціалізм», помиляються, бо при уважному читанні праць Михайла Грушевського необхідно розрізняти «соціалізм» від «соціального ладу», «соціальних реформ», «соціальних здобутків» або «націоналізації» окремих галузей народного господарства. Так, Грушевський переймався ідеями соціалізму, але не ленінського типу. Його політичні погляди наближалися до поглядів англійських або скандинавських соціалістів, які проводять соціальні реформи, а соціалізм відкладають до того часу, коли буде для того відповідний ґрунт.

Що хотів Михайло Грушевський, що хотіла Центральна Рада? Вони творили «Нову Україну», «Велику Україну». Грушевський відповідь сформулював так: «Громадянство, нарід наш не повинні занадто оматеріалізовуватись, обміщанитись, дійти до занедбання

духовних і соціальних завдань і обов'язків... для того, щоб підняти наш добробут нашого народу й дати йому кращу матеріальну культуру, шкода тої крові й жертв, котрі зроблено для визволення України... [3, с. 85]. «Коли хочу для України й економічної сили й мілітарної, й культурно-інтелектуальної, то для того тільки, щоб була вповні осягнена й забезпечена можливість того морально-соціального розвитку, про котрий я говорив» [3, с. 87]. Ось це і є зміст політики Михайла Грушевського.

Як описує його сучасник Борис Мартос, Грушевський був завжди живий, бадьорий, поважно-усміхнений. Але після нападу армій Муравйова на Київ, із великою кількісно переважаючою армією, це був не той Михайло Сергійович, в очах у нього перестали грати іскорки. Більшовики навмисно збомбардували будинок запальними бомбами, де він жив: згоріли його всі наукові матеріали, вислід багатолітньої праці, всього «передуманого й перестражданного за останні роки, – як він писав, – найтяжчі й найзначніші роки»; його стару матір «півживою винесли з пожежу, і вона за кілька днів померла від сих страшних зворушень і потрясінь» [3, с. 56].

Михайло Грушевський змушений був покинути Київ, хоч незадовго повернувся назад, але... з німцями. Непевність становища, товарообмін з Німеччиною виявився, як тоді казали, «товарообманом». Німці ставили нові і нові вимоги, а самі нічого не давали. Уряд Голубовича був не в силі опанувати ситуацію і робив помилки. Грушевський прикладав сили, щоб допомогти, сам їздив на переговори з німецьким послом, але нічого не міг добитися. Він пропонує вислати делегатів від українських соціалістичних партій за кордон для нав'язання відносин із тодішніми соціалістичними партіями, але цю пропозицію відхилено, то коли і посилали на конференцію у Париж по два делегати від соціал-демократів та соціал-революціонерів, то Грушевського між ними не було. Михайло Грушевський відчув негативне відношення Директорії, уряду і навіть партії до нього. У нього через це розвивається депресія і навіть манія переслідування. Він навіть доповів Делегації Української Партії соціалістів-революціонерів, що його хочуть зробити «нешкідливим для Директорії на Україні (включно до різних планів фізичного усунення)» [3, с. 158].

Наприкінці лютого 1919 року Михайло Грушевський виїхав за кордон. Про свою роботу він писав Голові федерації українців Мирославу Січинському 23 серпня 1919 року так: «Шестий місяць виїхав я за кордон, щоб працювати на поправу нашого міжнародного становища, підірваного вигадками Поляків і Росіян та погіршеннями нашої дипломатії. Прожив два місяці в Празі, півтора в Парижі, потім був на Інтернаціональній конференції в Люцерні (Австрія. – Д. Б.). Приїхав трохи спочити, і з осені хочу продовжити роботу в зв'язках з Інтернаціоналом соціалістичною і радикальною пресою в Парижі, в Швейцарії, в Англії. Кликали мене земляки прибути до Америки і коли час дозволить хотів би зробити се... американські Українці можуть зараз відіграти дуже важливу роль... Взагалі життя, українське останніх літ пішло дуже розбіжними дорогами, і се при недокладній інформованості і не досить обережнім відношенню до чужої думки і тих обставин, які нею кермують... як відносини між Галичиною і Українцями Східними... Як Ви може знаєте, в Східній Україні від початку революції провід взяли соціалістичні партії, за котрими йшло й селянство, особливо за соціалістами революціонерами. Стаючи завсіди на ґрунті селянських інтересів, і їх провідництва, і я через те йшов разом з соціалістами революціонерами, хоч з огляду на свою позицію позістав ся формально безпартійним. Нині обидві партії – соціалісти революціонери і соціалісти демократи – працюють в тісному контакті, і я принципіально стою за єдину соціалістичну українську партію, бо реальна різниця між соціалістами проходить не по відмінам програм, а по питанням тактики. Старався я у моїй подорожі установити тісніші зв'язки між соціалістичними групами малих народів Східної Європи і відновити старі зв'язки, які існували раніше... а також між сими народами і народами Західної Європи, взглядно між їх соціалістичними партіями і групами. На сій плятформі організував ся журнал «Л'Европа Орієтале» французькою і англійською мовою. Для підтримки його зав'язали ми комітет Незалежної України з тимчасовим осідком в Парижі; його відозва мала бути післана і Вам, не знаю, чи Ви дістали? Коли Ліга націй осяде в Женеві, треба буде центр нашої діяльності перенести туди... Українців в Празі є зараз багато, і їх дуже займає справа угорської

України. В сій справі вони і я також мав розмову з Масариком і ріжними особами. За допомогою Українського уряду зав'язалося товариство «Всесвіт» (при місії), яке має вести видавничу і культурну діяльність для угорської України. На останнім побаченні зі мною, Масарик говорив, що просить спуститися на нього – він допильнує, що народна мова і народний елемент буде забезпечений. Сю розмову має продовжувати з ним посол Славинський – я не маю змоги ближше займатися тим, бо виїду. Витаю Вас щиро, Ваш Михайло Грушевський. Нове Место на Мет. 23-8. 1919». (Лист передруковано із журналу «Український історик». – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен. – 1978. – Ч.1-3. – С. 161-162).

Отже, ведучи переговори з різними політичними діячами, Михайло Грушевський бере участь у Міжнародному Кооперативному конгресі в Амстердамі і в Міжнародному Конгресі II-го Інтернаціоналу в Люцерні разом з іншими представниками українських соціал-демократів і соціал-революціонерів. Тут йому вдалося піднести питання і провести постанову Конгресу про право на політичну самостійність народів бувшої Росії, в тому числі й України. Ось яка сила переконань і наполегливість Грушевського! Але марні його зусилля: світова політика йде своєю дорогою. Але ця драма його не зламала. Він переходить на наукову працю: засновує у Відні Соціологічний Інститут, згуртовує своїх прихильників і розпочинає працю. Для цього потрібні гроші. Михайло Сергійович звертається до українців Південної Америки, які йому висилають гроші, хоч це мало для реалізації запланованого. Та все-таки Інститут видає кілька праць самого Грушевського українською та французькою мовами, М. Лозинського й П. Христюка та деяких праць, які готовились на базі віденських архівів (дані Бориса Мартоса). Але і тут заздрість деяких українців, не дає йому спокійно працювати. Не шануючи його заслуг, пишуть, до єдиного за кордоном журналу «Воля», різні наклепи, епітети – «грошолоб», містять на нього карикатури, де малюють його поруч з сейфом, на якому намальовано знак долару. Остання крапля, що переповнила чашу – конфлікт Грушевського з Микитою Шаповалом, який привів до розколу партії українських соціал-революціонерів, що дало змогу журналу «Воля» помістити цю ганебну сатиру на Михайла Грушевського.

Грушевський був сумний і розчарований не тільки в політиці, але й у науці. Але молоді колишні члени Центральної Ради та вчені-історики із Харкова просили його приїхати, обіцяючи йому усі матеріальні блага, щоб поставити на належне місце їхню працю. Та йому друзі наполегливо радили не їхати на Україну, пропонували катедру й ректорство в Українському Вільному Університеті в Празі, а також і катедру в Господарській Академії в Подебрадах; це давало йому повне матеріальне забезпечення, але не давало перспектив для широко поставленої науки. Науковий інтерес і надія принести більшу користь українській справі переважали, і Грушевський поїхав у советську Україну, як писала Леся Українка:

Я на вбогім, сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки!
Буду сіять квітки на морозі
Буду лить на них сльози гіркі....

Мабуть, так думав Михайло Грушевський, їдучи із Відня до Києва...

Розуміння грандіозного творчого внеску М. С. Грушевського для нас є завданням великої національної ваги. Його спадщина була предметом постійного обстрілу російських і советських істориків та політиків. Твори Грушевського були недоступні в Україні, або були сфальшовані. Однак усі його праці є невід'ємною частиною історії нашого духовного розвитку і тому заслуговують на велику увагу. Про Грушевського писали, пишуть у значній мірі настроєво.

Величезною заслугою Грушевського є те, що він, як вчений, виробив свою схему Історії Східної Європи й сміливо протиставив її традиційно російській. Але залишається ще детальніше простежити, як він цю свою схему застосовував в усвідомленні величезного історичного матеріалу. Не маємо підстав сумніватися, що так звана державницька школа має за собою великі заслуги в історичних студіях. Поодинокі методологічні ідеї у різних працях Грушевського потребують ще ґрунтовного перегляду.

Відрадно, що і в Росії наші українці займаються дослідженнями архівних матеріалів про Грушевського, які кинуть світло на правдиве розуміння політики і науки вченого. Серед них хочу відзначити дослідження казанських, московських архівів Грушевського дослідником п. Євгеном Савенком, головою українського товариства

«Вербиченька» в Татарстані, який подав свої дослідження у статті «Грушевський у Казані (1915-1916)» за матеріалами архівів і презентував на Міжнародній конференції в Мюнхені «Німецько-українського наукового Об'єднання імені професора Ю. Блохін» (8-10 квітня 2016 р.) на тему «Українська наука в світовому контексті» [4, с. 285-289]. Дослідження архівів Михайла Грушевського відкриють нові сторінки його життя і творчості та стануть ґрунтом для аналізу дослідів усього того, що залишив він у скарбниці української науки та історії.

Я б кинула гіркі слова українській еміграції, що не зуміла створити відповідні умови для праці цього великого патріота, науковця і й політичного діяча. Напевно, в силу свого низького наукового рівня і заздрості, не навчилися і в наш час шанувати жертвовну працю людей, які часто розчаровані, як Михайло Грушевський. Тож, єднаймося, будьмо сильними, вольовими, небайдужими, чесними і щирими, любім себе і інших, і нас будуть поважати інші держави.

Джерела та література

1. Мартос Б. М. Грушевський, яким я його знав // Український історик – Мюнхен – Нью Йорк, 1966. – Ч. 1-2 (9-10). – С. 73-81.
2. Дорошенко Д. Історія України, 1955. – 2-е вид. – Т. I. – Т. II.
3. Грушевський М. Вибрані праці видано з нагоди 25-річчя з дня його смерті (1934-1959) / М. Галій. – Нью-Йорк : Гол. Управи ОУРДП в США, 1960. – С. 7-30.
4. Савенко Євген. Грушевський у Казані (1915-1916). За матеріалами архівів. // Науковий збірник НУНО. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Українська наука у світовому контексті». – Мюнхен, 2016. – Т. 9. – 450 с.

Блохін Дар'я (Мюнхен)

СОВРЕМЕННОКИ О МИХАИЛЕ ГРУШЕВСКОМ.
(АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ)

В статье исследованы воспоминания современников Михаила Грушевского о его научной и политической деятельности в годы национально-освободительного движения за независимость Украины.

Ключевые слова: Украинская Центральная Рада, Михаил Грушевский, Борис Мартос, Лига наций, независимая Украина.

Daryna Blochin (Munich)

MICHAJLO HRUSHEVSKYJ CONTEMPORARYES ABOUT HIM.
(ARCHIVAL MATERIALS)

In article author displays memories of contemporaries, about scientific and political activity of Michajlo Hrushevskyj, during national liberation movement for independents in Ukraine.

Key words: *Ukrainian central parliament, Mikhajlo Hrushevskyj, Boris Martos, League of Nations, Independent Ukraine.*

ВПЛИВ ІДЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА МЕНТАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНУ АТМОСФЕРУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ СТ. – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті йде мова про впровадження ідей й постулатів Тараса Шевченка у культурно-політичний соціум української культури й літератури «останніх десятиліть ХІХ віку». Принагідно відзначається участь Івана Франка у вивченні, популяризації спадщини Великого Кобзаря. Зокрема актуалізується на тому, що спадкоємність ідейно-творчих обривів Шевченка мала чільний вплив на ментально-психологічну атмосферу української історії кінця ХІХ ст. – поч. ХХ сторіччя. Відзначено також роль Наукового товариства імені Шевченка у згуртуванні провідних наукових сил не лише України, але й Слов'яничини загалом. Висловлюється думка про постійну актуальність ідей Шевченка у культурно-політичному житті України й світу.

Ключові слова: культурно-політичний соціум, ідейно-творчі обриві, творча спадщина, ментально-психологічна атмосфера, Наукове товариство імені Шевченка, наукові сили.

Величне слово Тараса Шевченка супроводжувало й супроводжує кожного із нас у різні періоди життя: у дитинстві ми читаємо його «Садок вишневий» й «На Великдень, на соломі», у школі – вивчаємо його творчість (поетичну й прозову), а також знайомимося з його епістолярієм й «Щоденником». У дорослому віці ми починаємо розуміти, що Шевченко постійно присутній як у нашій культурі, так і у нашому житті безроздільно, так, немовби був у ньому з давніх давен. Так воно й є. Більш ніж 100 років тому, у далекому 1914 році український Мойсей Іван Франко у віденському журналі «Ukrainische Rundschau» у знаменитій «Присвяті» («Widmung») писав: «Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій. Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду... Найкращий

і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і все розквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори» [1, с. 155].

Творча й мистецька спадщина Тараса Шевченка – феномен не лише української, але й світової літератур, бо з позиції кріпака-злидаря він увібрав у себе усі фібри людської душі, усе тепло серця народу. Тарас Шевченко – це Україна. І коли своїми вогненними інвективами поет проголошує загибель «тюрми народів», то мимоволі запрошується паралель із сьогоденням, коли на Сході кладуть голову кращі сини й дочки України – цвіт нації:

А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І виростуть; і без сокири
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане, – будяки
Та кропива – та більш нічого
Не виросте над вашим трупом [2, с. 47].

Іван Франко усе своє життя творчо й по-дослідницьки підходив до Шевченкової спадщини. Згадаймо, що свою габілітаційну лекцію у Львівському університеті письменник виголосив про «Наймичку» – одну із найкращих й найдовіршеніших творів Шевченка. Свого часу один із відомих літературознавців О. Чичерін зауважив: «Безумовно, багато прозаїків і поетів були тонкими і досвідченими шанувальниками мистецтва, та жоден видатний поет чи романіст не був таким глибоким теоретиком, критиком, літературознавцем, як Іван Франко. Не тільки його розвідка «Із секретів поетичної творчості», а й багато навіть статей, навіть окремі судження – це не просто животворні думки: за ними постійно знаходили стрункість методології, яка приводить до глибокого соціального, дієвого, плідного розуміння твору певного автора і літератури загалом» [3, с. 10].

І це зайвий раз підтверджує, що слово великого Кобзаря дало свій буйний ріст не лише у думках й помислах українців, а й у дослідженнях нашого земляка Івана Франка, який не лише творчо осмислив спадщину Шевченка, а й всебічно її вичав.

Відомий український літературознавець Сергій Єфремов згадував, що Іван Франко не боявся відходити від своїх попередніх позицій у літературознавстві. Насамперед дослідник прагнув знайти істину. Під час одного із відчитів у Стрию Іван Франко мав намір читати доповідь про Шевченкове «Послання...». Єфремов про це писав так: «Це мене здивувало і трохи навіть збентежило. Саме перед тим я перечитав одну з давніх статей Франкових ще з періоду журналу «Світ», а в тій статті молодий критик з молодечою задирилістю розправився з «Посланням», віднайшов у ньому всякі гріхи смертні й засудив як твір мало не реакційний. Що ж він скаже тепер? – увесь час було на думці, але спитатися я якось не зважився і нетерпляче дождав самого відчиту. Слухаю і дивуюся: тонкий аналіз громадського значення Шевченкового твору з дотепними екскурсами в сферу поетики, і ні тіні колишньої загонистості... По відчиті кажу Франкові про своє враження, як про гарну після тієї давньої статті несподіванку.

– А, то пуста річ, – якось сором'язливо перебив він мені мову. – Молоді ми тоді, вважайте, були дуже, зелені, чужими все очима на речі дивилися. Драгоманов не любив «Послання» – ну, то за ним вже і ми всі. Я умисне оце вибрав таку тему, щоб той давній свій блуд публічно виправити» [4, с. 228].

З вищесказаного можна констатувати, що захоплення творчістю Шевченка у Галичині було сильне й мало під собою глибокі корені. Наприклад, у Дрогобичі про Шевченка як про поета і про його страдницьку долю, зокрема, стало відомо у рік його смерті 1861 року. Тоді учні місцевої гімназії вперше влаштували концерт його пам'яті.

Культ Тараса Шевченка сильно виявився в Галичині, як і по всій Західній Україні, а це було не лише виявом шанобливого ставлення до постаті Великого Кобзаря, а й розумінням того, що він був і залишався не лише народним поетом, а й виразником ідей усіх посполитих.

Відомий український літературознавець, дослідник літературного процесу кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. академік Михайло Возняк відзначає, що вшанування пам'яті Тараса Шевченка відбувалося у

формі академій, ювілейних концертів, приурочених пам'яті співця знедолених і пригноблених. Михайло Драгоманов у статті «Шевченко, українофіли і соціалізм» активно виступив проти безкритичного культу Тараса Шевченка, хоча така позиція призводила до заперечення значущості Шевченкових творів й пізнішого використання їх у соціалістичній пропаганді. Вищеназвана стаття Михайла Драгоманова суттєво вплинула на шевченкознавчі дослідження Івана Франка написані ним у 80-х роках XIX ст.

Мета нашої публікації – показати на конкретних фактах не лише вплив творчості Тараса Шевченка на літературно-критичне життя України кінця XIX – поч. XX ст., а й пояснити вплив поета на політичну ситуацію того часу.

Тарас Шевченко не лише своїм подвижницьким життям, а й своєю непримиренною позицією щодо пануючих класів вказував: як боротися, що діяти.

Створення 1868 року товариства «Просвіта», а 1873 року Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Львові свідчило про великий інтерес не лише у науковому, а й у державницькому плані до постаті Кобзаря й до його творчості в цілому. Ще у червні 1882 року Іван Франко у листі до Івана Белея бідкався, що «Марії» Тараса Шевченка не дістав. Поема була надрукована у Женеві в 1882 році.

У одній із перших наукових розвідок Івана Франка – «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка» – дослідник прагне проникнути у глибину Шевченкової поезії, оцінити її з позиції свого часу: «Він уміє плакати, тужити, гніваться, але не вміє спокійно оповідати, малювати словами. Майже ні в однім своїм творі він не лишив нам пластичного образу, котрий би з повною живостою і наглядністю кидався нам у очі [...] його гаряча душа рвесься наперед з-поза описування місць і подій, рвесься, щоб показати своє слово – але за тим словом ми тратимо з очей саму тему, образи і лиця бліднуть, стираються, перестають жити власним життям, так як ми на кождім кроці бачимо движучого та попихаючого їх поета» [5, с. 172].

Стаття І. Франка була немовби підсумком, що мав узагальнити ідеї, викладені у праці О. Партицького «Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка» (1872), статті О. Огоновського про Шевченкові поеми «Гайдамаки», «І мертвим, і живим...», у статті М. Драгоманова «Шевченко, українофіли

і соціалізм» (1879), а також у публікації Ф. Вовка «Т. Шевченко і його думки про громадське життя» (1879), а також у рецензії М. Драгоманова на «Кобзар» Т. Шевченка.

Треба відзначити, що в «останніх десятиліттях ХІХ віку» масово відкривалися осередки товариства «Просвіта», був встановлений перший пам'ятник великому Кобзареві у Винниках коло Львова у 1912 році. У Дрогобичі товариство «Просвіта» відкрилося у 1903 році, у Стебнику – 1906 році. Попри нечисельність членів осередків, браку літератури товариство «Просвіта» всіляко сприяло розвитку у людей патріотизму, прищеплювало у широких масах любов до рідного слова, рідної культури. Іван Франко ще на початку 80-х років ХІХ століття, коли перебував під впливом ідей М. Драгоманова, не всі постулати статті «Шевченко, українофіли і соціалізм» прийняв на віру, а по-своєму аналізує спадщину Т. Шевченка, виділяючи у творчості поета, насамперед, загальнолюдські ідеали.

Створення Братства тарасівців було на противагу ідеям толстовців, що проповідували непротивлення злу. І. Франко у статті «Ukrainairredenta» засудив такий підхід до аналізу подій, бо це сприяло не лише розповсюдженню зла, яким був і зараз залишається великодержавний російський шовінізм, а й повна байдужість до всього.

Письменник ще на початку 80-х років ХІХ століття часто звертається до постаті Т. Шевченка, у творчості якого український Мойсей відчув джерела власної громадянської лірики, критичного сприйняття дійсності, щирої любові до «рабів німих». Ще у статтях, друкованих у журналі «Світ», образ Шевченка стає для нього символом єднання Галичини із Наддніпрянською Україною, речником національних і соціальних сподівань. Така тенденція властива не лише літературознавчим розвідкам Івана Франка, а й художнім творам, присвяченим творчості Тараса Шевченка.

Іван Франко пише кілька творів, т. зв. «поменників»: «В ХХІІІ-ті роковини смерті Тараса Шевченка», «В ХХV-ті роковини смерті Тараса Гр[игоровича] Шевченка», «Могила Тарасова». В останній автор майстерно відтворює картину поневоленої України, що постала перед ним узимку 1885 року:

Яка ж тепер та рідна Україна,
Котрій на світі і рівні нема?

О бачив я її! Гуляє хуртовина

Із краю в край і тисне все зима [6, с. 11].

У поезії «В XXV-ті роковини смерті Тараса Гр[игоровича] Шевченка» (1886), подумки звертаючись до Шевченка, Український Мойсей проголошує націотворчу ідею, що стане визначальною у вступі до поеми «Мойсей»:

Слабі ми, батьку! По Кавказ від Сяну

Слабі, розбиті на атомів дріб!

І кождий в серці люту носить рану,

Склада надії нерозцвілі в гріб.

І хто розбудить нашу «правду п'яну»?

І хто голодним дасть поживний хліб?

Тарасе, батьку, наш змучений пророче –

Чи скоро буде світ по тій страшенній ночі? [6, с. 11].

Відомий із циклу «Веснянки» образ лютої зими тепер символізує жорстокість царського режиму, колонізаторську політику Росії на придніпрянських теренах. Але Франко вірить у невмирущі сили народу, у правдивість ідей Вічного революціонера, які неодмінно мають перемогти. Шевченко для поета – це могутнє сильне дерево, а дух Тараса «наче той огненний стовп в пустині, йде перед гоненим народом України». Іван Франко вірив, що поборники «святої волі» насправду є, що їх можна об'єднати в громаду «тих людей чесних, розумних і мислячих, котрі, хоч розсіяні по лиці цілої нашої широкої України, почувають себе одною фалангою, одним борцем за поступ, розвій і свободу нашого народу» [7, с. 472].

Констатуючи вищенаведені слова як свідчення пробудження народного самоусвідомлення, що тільки боротьба принесе волю, можна навести непоодинокі факти селянських бунтів на Великій Україні, а особливо на Черкащині, Полтавщині, а також криваві баденівські вибори 1897 року, коли до австрійського сейму прийшло лише дві особи, а ще шестеро виступали «хрунями», або, як сьогодні називають «тітушками», котрі продавали свої голоси ворогу і тим самим шкодили народній справі.

Ми знаємо з якою відповідальністю ставився Тарас Шевченко до національно-визвольної боротьби; знаємо його непримиренне ставлення до різних там кирпа-гнучкошиєнків, про що нам відомо із вступу до «Гайдамаків».

Відомо, що Тарас Шевченко був непримиренний відносно домагань великодержавного шовініста Віссаріона Бєлінського. Останній неприязно ставився до національно-державницьких поглядів поета, до історії українського народу.

Відомий російський літературознавець О. Пипін у листі до І. Франка проливає світло на цю справу: «[...] Стаття Бєлінського о «Гайдамаках» рисуєт отношение Бєлінського к украинскому поэту. Дело в том, что кружок Бєлінського поглощен был в то время такими общими и широкими вопросами об искусстве и действительности, что за ними не было места вопросу о местной литературе: она же была еще очень небогата в то время и ее тесно этнографический интерес и господство слишком местных элементов не были существенны для Б[єлінско]го. Напомню Вам, что и в сочинениях другого знаменитого писателя, принадлежащего к той же школе 40-х годов, именно Тургенева, вы встретите отголосок такого же сочувствия к малорусскому движению, которое казалось пронизательным – эти писатели думали, что на очереди стоят более существенные вопросы – общественные» [8, с. 50-51].

Відзначаючи, що постать Тараса Шевченка і його творчість мали вплив на суспільно-політичний й літературний процес не лише «останніх десятиліть ХІХ віку», але й на початок буремного ХХ-го, Іван Франко вказує на популярність поета серед інших народів: «Раменами своєї поезії сягає він (Тарас Шевченко. – М. З.) також до чехів, сербів, молдаван, кавказців і киргизів, усюди по тих широченних просторах розсипаючи дорогі перли свого слова і свого глибоко гуманного, чистого чуття. І всюди по тих широченних просторах лунає нині ім'я нашого Кобзаря: його переводять, студіюють і стараються назначити йому відповідне місце в пантеоні духових батьків Слов'янщини» [9, с. 244].

І. Франко увійшов до редакційного комітету, який був створений «Просвітою» і Науковими товариством імені Шевченка (до складу якого входили проф. О. Огоновський, проф. О. Барвінський, В. Коцовський), що мав займатися виданням творів Т. Шевченка, але через пропозицію народовців, зокрема К. Левицького, що стосувалася видання Шевченка, «обкроєного так, як нам потрібно», вийшов із його складу.

Ще на початку ХХ ст., коли за висловом І. Франка буяли «подуви весни в Росії», Шевченкове слово будило Україну до боротьби, до нових звершень. Український Мойсей наголошував на актуальності

мужнього Шевченкового слова: «Читаєш свободні, огненні слова старого Кобзаря, писані перед 40 або 30 роками під гнітом царських чиновників-самодурів, і «серце одпочиває», душа якось ширшає, і сльози на очі набігають. А при тім і дивуєшся, як се у нас, в свободній Галичині, не те що ніхто не відважиться написати щось подібного, але навіть перепечатати (підкреслення наше. – М. З.), навіть прочитати сі рядки, ту красу і гордості нашої літератури люде бояться» [10, с. 125].

І. Франко доволі критично ставився до видання, яке здійснював О. Огоновський, а саме – до текстологічної роботи. У 1908 р. пишучи передмову до свого видання «Кобзаря» у 2-х томах, І. Франко писав: «Я провірив перший том видання О. Огоновського з першодруками і вже тут переконався, який занедбаний текст дають наші галицькі видання» [11, с. 563].

Важливо іще усім, хто любить свій край, пам'ятати слова німецького письменника Йоганна Готфріда Зейме: «Нація, врятувати яку може і повинна одна якась людина, заслуговує кари батоном» [12, с. 588].

І ми усі повинні це розуміти, коли східні терени нашої України горять у вогні битв. Дай, Боже, щоб вогненне слово Шевченка будило, боронило наш край, скріплювало віру у наших серцях. Шевченкове слово завжди всюдисуще: у помислах, діяннях, звершеннях його нащадків. І так буде завжди. Як казав колись Іван Багряний: «Ми є, були і вічно будем ми. Й Вітчизна наша з нами».

Джерела та література

1. Франко І. Присвята // Збір. творів: У 50 т. – К. : Наук.думка, 1983. – Т. 39. – 704 с.
2. Дзюба Іван. Шевченко і Петефі // Іван Дзюба / Sbornik Ševčenkovský. Filozofickej fakulty Univerzity P.I. Šafárik v Prešove. Ročník V. – 1965 – 267 s.
3. Чичерін О. Іван Франко і проблеми зарубіжної літератури // Українське літературознавство. – Вип. 42. – Львів : Вища шк., 1984. – С. 10–13.
4. Єфремов С. Зі спогадів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упорядн., вст. ст., прим. М. Гнатюка. – Львів : Каменяр, 1997. – 472 с.
5. Франко І. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка // Світ. – 1881. – № 8-9. – 14 с.

6. Іван Франко. Шевченкознавчі студії / Упоряд. М. Гнатюк. – Львів: Світ. – 2005. – 472 с.

7. Франко І. Лист до О. Кониського // Збір. творів: У 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 48. – 768 с.

8. Лист О. Пипіна до І. Франка / Публікація М. Гудзія // Жовтень. – 1956. – № 9. – С. 50–51.

9. Франко І. [Вступ до докторської дисертації «Політична поезія Шевченка 1844 – [18]47 рр.»] // Збір. творів: У 50 т. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 27. – 464 с.

10. Франко І. Нове видання Шевченка // Збір. творів: У 50 т. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – 440 с.

11. Франко І. Передмова до видання : Твори Тараса Шевченка. Кобзар. – Т.І. (1838–1847) // Збір. творів: У 50 т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37. – 679 с.

12. Немецкие демократы XVIII века. – М., Гослитиздат, 1956.

Михаил Зубрицкий (Дрогобыч)

ВЛИЯНИЕ ИДЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

НА МЕНТАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКУЮ АТМОСФЕРУ

НА ЗЕМЛЯХ УКРАИНЫ КОНЦА XIX ст. – НАЧАЛА XX ст.

В статье идет речь о внедрении идей и постулатов Тараса Шевченков культурно-политический социум украинской культуры и литературы «последних десятилетий XIX века». В частности отмечается участие Ивана Франко в изучении, популяризации наследия Великого Кобзаря. Кроме того сделано акцент на том, что наследственность идейно-творческих горизонтов Шевченко имела главное влияние на ментально-психологическую атмосферу украинской истории конца XIX ст. – начала XX ст. Отмечено также роль Научного общества имени Шевченко в сплочении ведущих научных сил не только Украины, но и Славянины в частности.

Высказывается мысль о постоянной актуальности идей Шевченко в культурно-политической жизни Украины и мира.

Ключевые слова: культурно-политический социум, идейно-творческие горизонты, творческое наследие, ментально-психологическая атмосфера, Научное общество имени Шевченко, научные силы.

Mykhailo Subryzkyj (Drohobytsch)

NFLUENCE OF TARAS SHEVCHENKO'S IDEAS ON MENTAL AND PSYCHOLOGICAL ATMOSPHERE IN UKRAINE

LATE 19th EARLY 20th CENTURY

The article deals with implementation of Taras Shevchenko's ideas and postulates in the cultural and political society of Ukrainian culture and literature in the last decades of the 19th century. The role of Ivan Franko in the study and popularization of the great bard's legacy in particular is noted. The point of emphasis is the legacy of Shevchenko's ideas having a significant influence on the mental and psychological atmosphere in Ukraine of late 19th to early 20th century. The role of the Shevchenko Scientific Society in consolidation of leading scientists not only of Ukraine, but of the Slavic world in general, is underlined. An opinion is advanced, that the ideas of Shevchenko have remained topical for the cultural and political life of Ukraine and the whole world.

Key words: cultural and political society, ideal creative horizons, creative legacy, mental and psychological atmosphere, Shevchenko Scientific Society, scientists.

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ Й УКРАЇНЦІВ

У статті аналізується позитивний вплив діяльності Тараса Шевченка й Михайла Грушевського на етнокультурний розвиток України й українців. Автором доведено, що саме завдяки україноцентричній подвижницькій діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського було збережено цілісність українського етнокультурного комплексу та пришвидшено етнокультурний розвиток України й українців.

Ключові слова: Україна, українці, Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, український етнокультурний розвиток.

24 серпня 20016 року виповнилося 25 років незалежній Українській державі. Українцям у своїй модерній історії так довго втримати державність ще ніколи не вдавалося. Проте, це свято вони зустрічали не лише з радістю, а й з великим смутком. Вже третій рік поспіль триває неоголошена російсько-українська війна. Україна тимчасово втратила Крим і частини Донецької й Луганської областей. Загинуло, поранено і зникло безвісти тисячі українських громадян. Майже кожен день на Сході гинуть захисники Вітчизни. Разом з тим, це не звичайна, класична війна, це війна гібридна, коли не має офіційного оголошення війни, не впроваджено військовий стан, а очільник Російської Федерації Володимир Путін то одягає на себе шати миротворця і розповідає усім, що «на Украине идет гражданская война», то направляє до України так звані «гумконвої», найманців, радників і військовослужбовців РФ. Також, це не пересічний військовий конфлікт за землі й ресурси, це, насамперед, цивілізаційне протистояння між демократією й останньою імперією. Саме тому, Україні й українцям треба вистояти і перемогти путінську «Імперію зла».

Актуальність дослідження заявленої нами проблематики полягає в тому, що вивчаючи вплив діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського на етнокультурний розвиток України й українців ми

намагаємося осмислити вагомий внесок цих геніальних особистостей в українське національне відродження ХІХ-ХХ ст.

Наукова новизна праці полягає у розробці актуальної проблематики, яка ще не була предметом спеціального і комплексного українознавчого дослідження, оскільки ця тема є досить новою і ще не стала об'єктом цілісного наукового опрацювання, а переважна більшість дослідників, які тією чи іншою мірою торкалися цієї проблематики, розробляли лише окремі її аспекти.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Україна й українство в етнокультурних процесах світу», керівником якої є професор Володимир Баран. Вона виконується в Науково-дослідному інституті українознавства (НДІУ) відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Вивчення та опанування поставленої мети, а саме сучасне досягнення позитивного впливу діяльності Тараса Шевченка й Михайла Грушевського на етнокультурний розвиток України й українців, передбачає виконання таких головних завдань: 1) стисло проаналізувати рівень наукової розробки теми; 2) з'ясувати вплив особистості та творчості Кобзаря на вітчизняні етнокультурні процеси; 3) простежити й охарактеризувати основні напрямки діяльності на етнокультурній ниві Михайла Грушевського; 4) окреслити роль Тараса Шевченка та Михайла Грушевського у збереженні українського етнокультурного комплексу.

Проведений аналіз публікацій, в яких досліджується ця наукова проблема, і на які мав змогу опиратися автор, засвідчив, що заявлена ним тема потребує подальшого вивчення. Ми, в свою чергу, оприлюднюємо найвагоміші на наш погляд праці, які безпосередньо дотичні до цієї українознавчої теми: Грабович Г. Шевченко як міфотворець: семантика символів у творчості поета. – К., 1991 (2-ге вид. – К., 1998); Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – К., 1991; Прицак О. Шевченко – пророк. – К., 1993; Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: статті і матеріали. – Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995; Сверстюк Є. Шевченко і час. – К., 1996; Михайло Грушевський. – К., 1998; Пахаренко В. Незбагнений апостол: Нарис світобачення Шевченка. – Черкаси, 1999; Юркова О.

Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924-1930 рр.) – К., 1999; Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо: 3 проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета. – К., 2000; Жур П. Труди і дні Кобзаря. – К., 2003; Дзюба І. Тарас Шевченко. – К., 2005; Смілянська В. Л. Шевченкознавчі роздуми. – К., 2005; Барабаш Ю. Вибрані студії: Сковорода, Гоголь, Шевченко. – К., 2006; Мельниченко В. Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті. – М., 2006; Забужко О. Шевченків міф України. – К., 2007; Дзюба І. Тарас Шевченко: Життя і творчість. – К., 2008; Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового Слова. – К., 2011; Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. – К., 2011; Тимошенко П. Д. Студії над мовою Тараса Шевченка. – К., 2013; Брижицька С. Подія на Чернечій і долі людей. Про заміну чавунного хреста на могилі Тараса Шевченка. – 2-е вид., перероб., допов. – Черкаси, 2013; Тарас Шевченко і національна ідея. – Одеса, 2014; Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони. – К., 2014.

Розпочинаючи вивчення цієї важливої наукової теми, ми зразу ж хочемо охарактеризувати базові засадничі поняття, на яких ґрунтується наше дослідження. Загальновідомо, що однією із базових засад українства є українська етнічна ідентичність (самобутність, тотожність тощо) – усвідомлення українцями своєї приналежності до українського етносу через ототожнення базових характерних чинників свого духовного світогляду і матеріального добробуту з численними ознаками й складниками української етнічної спільноти. У свою чергу, головними етновизначальними рисами українського народу є: спільність походження, мовна єдність (функціонування в його середовищі рідної української мови), наявність власної споконвічної етнічної території, самобутня духовна і матеріальна традиційна культура, релігійність, збереження й існування самосвідомості, етнічної пам'яті, самоназви, менталітету, стереотипів поведінки тощо. Всі ці елементи є складовими українського етнокультурного комплексу й творяться в процесі тривалого у часі і просторі етнокультурного розвитку України й українців.

Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня (25 лютого за ст. ст.) 1814 року, коли наша Батьківщина остаточно втратила залишки своєї державності у складі могутньої на той час Російської імперії.

Гетьманщина канула в Лету, залишивши по собі лише руїни минулої величі, колекції зброї на стінах палаців, романтичні пісні, думи, легенди, перекази і спогади про героїчну звияту і мужність українського козацтва, як про це написав у своєму вірші «Іван Підкова» Тарас Шевченко: «Було колись – в Україні // Ревіли гармати; // Було колись – запорожці // Вміли панувати. // Пановали, добували // І славу, і волю; // Минулося – осталися // Могили на полі» [1, с. 37].

Українська провідна верства – козацька старшина, як і майже 450 років тому її попередниця українська шляхта, програвши боротьбу за самостійність, суверенність і соборність України зрадила свій народ і перейшла на службу до переможців, отримавши від них взамін дворянські титули, привілейоване становище в суспільстві й підтвердження на право власності на маєтки, землі і людей. Переважна більшість українців була закріпачена й попала у повну залежність від російських, польських і українських панів, меншість українців зберегла залишки своїх прав отримавши статус козаків, державних, селян, міщан тощо. У XIX ст. всі етнічні українські землі були остаточно поділені поміж двома могутніми світовими імперіями того часу – Російською на сході Європи та Австро-Угорського в центрі, здавалося, Україна навіки втратила шанс відновити свою національну державу, а українці приречені бути поприхачами і наймитами в іноземних панів, і з часом вони будуть повністю денационалізовані (зросійщені, спольщені, зугорщені, зруmunізовані, понімечені тощо) і втратять свою етнічну ідентичність (тотожність).

Проте український народ зумів вистояти, не розчинитися в плавильних імперських казанах і вже в наступному XX ст. відновити свою незалежність, яка була остаточно закріплена в Акті про державний суверенітет України від 24 серпня 1991 року. На нашу думку, творчість і життєвий шлях Тараса Шевченка (1814–1861) стали одним із вагомих чинників вітчизняного етнодержавонацієтворчого процесу в XIX ст. – на початку ХХІст. і допомогли зберегти українську душу, українськість в українцях.

Ми хочемо надати слово одному з видатних українців Івану Франку, який так образно охарактеризував Тараса Шевченка: «Він був сином мужика, і став володарем в царстві духа. Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури. Доля переслідувала його

в житті, скільки, лиш могла, та вона не зуміла перетворити золото його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри... у зневіру і песимізм. Найкращий і найцінніший скарб дала йому лише по смерті – невмирущу славу і все розквітну радість, які в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори» [2, с. 10].

Безперечно, Тарас Шевченко, і своєю непересічною особистістю, і своєю геніальною творчістю позитивно впливав на українські етнічні, національні і державотворчі процеси в XIX, XX і на початку XIXст. Зауважимо лише, що після ліквідації російським царатом Гетьманщини, остаточного знищення Запорозької Січі на Дніпрі, переформатування козацьких полків Слобідської України, на землях нашої Батьківщини поступово зникав свободолюбивий і звичайно-козацький Дух. Проте він ще залишався в усній українській народно-поетичній творчості, а саме в історичних піснях і думах, які зберігали і передавали від покоління до покоління професійні сліпці-бандуристи. Саме сліпі бандуристи в XIXст. зіграли надзвичайно важливу роль у збереженні козацько-лицарських традицій в Україні, не тільки прийнявши зі слабнучих рук останніх козаків-кобзарів їхні бандури, але й не давши загинути козацькому слову і лицарській пісні. Їхній тужливий спів збудив душі багатьох українців, у тому числі – Тараса Шевченка, котрий з великою повагою ставився до кобзарів-бандуристів, неодноразово підкреслюючи, що він виховувався на патріотичних, високохудожніх думах і кобзарських піснях. Саме тому він і свою першу збірку поезій назвав «Кобзар», тож можна вважати, що кобзарський епос становив фундамент усієї геніальної творчості Шевченка [3, с. 81].

Так проминули роки, змінилися епохи, канула в Лету Російська імперія, Україна врешті-решт відновила свою державність, пройшовши через немилосердні страждання комунно-більшовицької доби, проте увесь цей час «Кобзар» Тараса Шевченка був майже у кожній українській родині, допомагаючи їй не тільки виживати але і жити в цих нелюдських умовах.

«В своїй хаті своя й правда, // І сила, і воля» [1, с. 144] – безперечно ці слова Великого Кобзаря стали девізом як для багатьох українців які зі зброєю в руках вибороли в XX ст. Українську державність, так

і для мільйонів громадян України, які на початку Третього тисячоліття активно сприяють перетворенню власної країни у потужну європейську державу з розвиненою економікою, інфраструктурою, культурою, освітою, наукою тощо.

Одна з «вічних» українських етнокультурних проблем, яка супроводжує українців майже протягом усього їх багатовікового поступального розвитку – це питання збереження української мови. На превеликий жаль, навіть на початку Третього тисячоліття, коли український народ відновив свою державність, ця нагальна проблема не зникла автоматично сама по собі. Навпаки, вона ще більше загострилася й оголилася. На нашу думку, дається взнаки як близько 350-річне панування на переважній більшості українських етнічних земель російської мови, так і непатріотичність, і непрофесіоналізм, і неукраїнськість самої української влади, політичної і бізнесової еліти. З цього приводу можна писати на те що статті, а монографічні дослідження, проте ми обмежимося лише тим, що знову надамо слово Тарасові Шевченкові: «...І всі мови // Слав'янського люду – // Всі знаєте. А своїє // Дас[т]ьбі... Колись будем // І по-своєму глаголять, // Як німець покаже // Та до того й історію // Нашу нам розкаже, – // Отоді й ми заходимось!...» [1, с. 145].

Отже, впродовж XIX – XXI ст. ст. творчість Тараса Шевченка разом з його непересічною особистістю продовжує позитивно впливати на етнокультурний розвиток України і українців: «Обніміте ж, брати мої, // Найменшого брата – // Нехай мати усміхнеться, // Заплакана мати. // Благословить дітей своїх // Твердими руками // І діточок поцілує // Вольними устами // І забудеться срамотня // Давня година, // І оживе добра слава, // Слава України, // І світ, ясний, не вечірній // Тихо засіяє... // Обніміться ж, брати мої. // Молю вас, благаю!» [1, с. 146-147].

Символічно, що між смертю Тараса Шевченка у 1861 р. та народженням Михайла Грушевського у 1866 р. промайнуло якихось шість з половиною років. Для історії людства це лише мить, а для українців, які мешкали у Російській імперії це був час змін і сподівань на краще. Кріпацтво було скасоване, розпочалася селянська реформа 1861 р. й селяни, у тому числі й українські, отримали таку довгоочікувану волю, за яку так боровся і страждав Тарас Шевченко. За скасуванням кріпосного права й особистим звільненням селян з поміщицького

рабства царат почав проводити й інші реформи (шкільну, земську, фінансову, судову, військову, міську, поліцейську тощо).

Проте, з убивством народовольцями у Санкт-Петербурзі імператора Олександра II у 1881 р. імперія знову потрапила під владу реакціонерів. Незважаючи на ці суспільно-політичні негаразди Михайло Грушевський успішно закінчив історичне відділення історико-філологічного факультету Київського університету Святого Володимира у 1890 р. та був залишений для подальшої науково-педагогічної роботи. Оскільки на той час, Україна й українці були позбавлені власної державності й перебували під владою двох імперій – Російської та Австро-Угорської, то існувала реальна загроза послаблення, розламу, фрагментації й остаточного роз'єднання цілісного українського етнокультурного комплексу. Розуміючи цю небезпеку, найбільш свідомі українці намагалися всіляко підтримувати й розвивати взаємозв'язок поміж під російськими і під австрійськими українцями.

Саме з цією метою, видатний вчений-українознавець Володимир Антонович (науковий керівник Михайла Грушевського) у 1894 р. рекомендував свого перспективного й амбітного учня на посаду ординарного професора кафедри всесвітньої історії Львівського університету. Впродовж майже одинадцяти з половиною років (1894–1906 рр.) Грушевський активно сприяв перетворенню консервативної Галичини в україноцентричний й українознавчий форtpост, який згодом отримає назву Український П'ємонт.

У 1873 р. у Львові постало Літературне товариство імені Т. Шевченка. Згодом, у 1892 р. за ініціативою Олександра Кониського й Олександра Барвінського воно було реорганізоване у Наукове товариство імені Т. Шевченка (далі – НТШ). Проте, лише з переїздом Грушевського до Галичини й активною його науково-організаційною діяльністю НТШ перетворилося у справжню академічну установу наукового рівня. Титанічна праця Михайла Грушевського була реалізована у таких наукових проектах: «Жерела до історії України-Руси» (Т. 1–2, 1895–1897); «Матеріали до історії суспільних і економічних відносин західної України» (1905); «Розвідки і матеріали до історії України-Руси» (1896–1902); «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (1910); розпочав написання і публікацію багатотомної «Історії України-Руси» (1899–1936); організував численні археографічні й

археологічні експедиції; разом з Іваном Франком заснував і видавав «Літературно-науковий вісник» (Львів, 1898–1905, Київ, 1905–1907); оприлюднив статтю «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного Слов'янства» (Санкт-Петербург, 1904), де вперше сформулював концепцію самостійного історичного розвитку українського народу, окремішнього від своїх сусідів як походженням, так і суспільно-політичним, господарським і культурним життям тощо [4, с. 232–233].

Михайло Грушевський розумів важливість підготовки у Галичині фахових українських вчених. З цією метою він започаткував, а з часом і створив власну наукову історичну школу. Серед його учнів він особисто відзначив таких вчених: О. Терлецький, Д. Коренець, М. Кордуба, С. Томашівський, С. Рудницький, О. Целевич, Ю. Кміт, З. Кузеля, О. Чайківський, В. Герасимчук, О. Сушко, Ф. Голійчук, І. Джиджора, І. Кревецький й І. Крип'якевич [5, с. 37].

Отже, завдяки цій подвижницькій діяльності Галичина стала справжньою твердинею української науки, освіти й культури. Все це дало змогу зберегти цілісність українського етнокультурного комплексу загалом та пришвидшити український етнокультурний розвиток зокрема, та порятувати його від полонізації й мадяризації.

1906 року Михайло Грушевський повертається до Києва. На весні 1907 року він був обраний головою Українського наукового товариства, яке мало стати осередком української науки, освіти і культури на Наддніпрянщині. Також він намагався перенести до Києва видання «Літературно-наукового вісника» й відкрити філіал Львівської книгарні НТШ. Грушевський запрошував зі Львова до Києва молодих галицьких публіцистів і дослідників, тим самим намагаючись зав'язати більш тісні взаємини між Наддністріанщиною і Наддніпрянщиною. У цей час ним були написані і оприлюднені такі важливі дослідження: «Про старі часи на Україні» (1907); шостий, сьомий і перша частина восьмого тому «Історії України-Руси» (1907–1913); доповнив і перевидав «Очерки истории украинского народа» (1911, 1913) тощо. Також він ініціював видання наукового українознавчого часопису «Україна» [5, с. 49–53].

З початком Першої світової війни Михайло Грушевський був заарештований російськими жандармами і засланий до Симбірська.

Згодом він був переведений спочатку до Казані, а потім до Москви. Незважаючи на утиски, Грушевський продовжував займатися науковою діяльністю і завершив другу і третю частину восьмого тому «Історії України-Руси». Також він налагоджував співпрацю з російськими лібералами й брав активну участь в редагуванні і видавництві часопису «Украинская жизнь» й тижневика «Промінь» та займався організацією Української видавничої спілки [5, с. 53–55].

У добу соціальної революції та національно-визвольної боротьби українського народу у 1917-1921 рр. Михайло Грушевський очолив Українську Центральну Раду (березень 1917 – квітень 1918). Він став керівником й ідеологом української соціальної революції, створив її концепцію та пройшов тернистий шлях від вимог обмеженої національно-територіальної автономії до становлення самостійної України. У цей час він оприлюднив такі публікації: «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «На переломі», «Українська самостійність і її історична необхідність», «Культура краси і культура життя», «Велика Україна» тощо. В цих працях Михайло Грушевський обґрунтував тактику і стратегію українського державотворення [4, с. 233].

З 1919 по 1924 рр. Грушевський перебував в еміграції (мешкав у Празі, Берліні, Відні, Женеві, Парижі), де заснував Український соціологічний інститут. На весні 1924 р. повертається до Радянської України, де продовжує науково-організаторську роботу аж до своєї раптової смерті 24 листопада 1934 року [5, с. 56-57].

Михайло Грушевський – вчений-енциклопедист світового рівня. Він підготував й оприлюднив майже дві тисячі історичних, історіографічних, літературознавчих, соціологічних, етнографічних, археологічних досліджень. Створив новаторську схему українського історичного розвитку. Започаткував науково-обґрунтовану ранньосередньовічну концепцію походження українського народу. Опублікував низку фундаментальних наративів, зокрема, багатотомні «Історія України-Руси» й «Історія української літератури», що стали міцним підґрунтям для академічного українознавства. Організував українську науку як на Наддніпрянщині, так і на Наддніпрянщині, й, що важливо, на академічних засадах світового рівня. Сприяв збереженню цілісності українського етнокультурного комплексу та активізував поступальний український етнокультурний розвиток.

Таким чином, Тарас Шевченко і Михайло Грушевський є геніальними синами українського народу. Їх особистості поєднує – україноцентричність, геніальність, енциклопедичність і титанічність. Вони не були янголами, іноді помилялися й мали складні характери, мешкали серед пересічних людей і тому самі здавалися на перший погляд звичайними. Але завдяки своїй подвижницькій діяльності вони допомогли зберегти українську самобутність (тотожність, ідентичність, інакшість) і цілісність українського етнокультурного комплексу та посприяли неперервному у часі і просторі етнокультурному розвитку України і українців.

Тарас Шевченко і Михайло Грушевський ніколи не зустрічалися. Їх поєднало ХІХ ст. та важка бездержавна доля українського народу. Але те, що не доробив Тарас – продовжив Михайло. Знаково, що першу українську наукову організацію (НТШ) названо на честь Шевченка. Символічно і те, що саме під керівництвом Михайла Грушевського воно зі звичайного зібрання аматорів-одномудців перетворилося на справжню суто вітчизняну науково організовану українську академічну установу світового рівня.

Отже, завдяки подвижницькій україноцентричній діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського було не лише збережено цілісність українського етнокультурного комплексу у складний бездержавний період існування українського народу, а й завдяки їх титанічним зусиллям пришвидшено етнокультурний розвиток України й українців у ХІХ – ХХ ст.

Джерела та література

1. Шевченко Т. Г. Кобзар. – К., 2003. – 344 с.
2. Луців Л. Т. Шевченко – співець української слави і волі. – Нью-Йорк, 1964. – 44 с.
3. Фігурний Ю. С. Історичні витоки українського лицарства. – К., 2004. – 308с.
4. Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович // Енциклопедія історії України: В 5 т. – К., 2004. – Т. 2. – С. 232–235.
5. Грушевський М. С. Автобіографія, 1926 р. // Михайло Грушевський. – К., 1998. – С. 26–57.

Юрий Фигурный (Киев)

ВЛИЯНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО НА ЭТНОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНЫ И УКРАИНЦЕВ

В статье анализируется положительное влияние деятельности Тараса Шевченко и Михаила Грушевского на этнокультурное развитие Украины и украинцев. Автором доказано, что именно благодаря украиноцентрической подвижнической деятельности Тараса Шевченко и Михаила Грушевского была сохранена целостность украинского этнокультурного комплекса и ускоренно этнокультурное развитие Украины и украинцев.

Ключевые слова: Украина, украинцы, Тарас Шевченко, Михаил Грушевский, этнокультурное развитие украинцев.

Jurij Fihurnyj (Kyiv)

THE IMPACT OF TARAS SHEVCHENKO AND MYKHAILO HRUSHEVSKYJ ON ETHNOCULTURAL DEVELOPMENT OF UKRAINE AND UKRAINIANS

The article analyzes the positive impact of Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskyj on ethno-cultural development of Ukraine and Ukrainians. The author proved that it is through selfless centric activity of Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskyj was retained Ukrainian ethnic and cultural integrity and express ethno-cultural development of Ukraine and Ukrainians.

Key words: Ukraine, Ukrainian, Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskyj, Ukrainian ethno-cultural development.

РОЛЬ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ПРОЦЕСІ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Висвітлюються світоглядні особливості впливу творчості Тараса Шевченка і наукової діяльності Михайла Грушевського на процес творення української нації. Аналізується роль формулювання української національної ідеї Шевченком і написання української національної історії Грушевським у світоглядному становленні української нації. Запропоновано варіант моделі розвитку української гуманітаристики.

Ключові слова: українська національна ідея, творчість, Тарас Шевченко, наукова діяльність, Михайло Грушевський.

У сучасних умовах динамічних соціокультурних трансформацій в Україні набуває значущості переосмислення ролі національної ідеї та національної історії у повсякденній життєдіяльності українського суспільства. Тарас Шевченко по-суті сформулював українську національну ідею, а Михайло Грушевський розробив концепцію української історії, якими ми користуємося на початку XXI ст. Переосмислення, доповнення, а також адаптація до сучасних реалій окреслених засад українськості є перспективами запропонованого вищій увазі конкретного українознавчого дослідження. До визначення ролі творчості Т. Шевченка та наукової діяльності М. Грушевського у процесі творення української нації у своїх працях зверталися М. Безотонський, М. Алексієвцев і Л. Винер.

Українська гуманітарна наука досі розвиває радянську концепцію дослідження постаті і творчості Тараса Шевченка – жертви російсько-імперської соціальної системи і репресивної машини, недооцінюючи образ успішного художника, поета, громадського діяча, який заплатив ціну за свої переконання. За умови формування реального прикладу для наслідування з урахуванням помилок і недоліків характеру, тобто декомунізації Тараса Шевченка, ми формуємо якісно українську концепцію української культури

XIX ст. завдяки цьому здобудемо ідеологічну перемогу над «Русским миром». Руйнуючи комплекс меншовартості пересічних українців, основувшись на реальному прикладі досягнення успіху Тарасом Шевченком [1, с. 6].

Водночас відмова від апологетичного ставлення до наукової діяльності Михайла Грушевського відкриває нові шляхи для розвитку суспільних наук в Україні, що сприяє суспільному поступу. Фундаментальність, а не основоположність «Історії України-Руси» в українській історичній науці забезпечує застосування достатньо широкої методологічної бази для концептуального переосмислення минувшини, тобто винесення з неї уроків і формування варіативності бачення себе сучасних і у майбутньому. Вільна наукова дискусія за умов її публічності може закласти підґрунтя суспільного діалогу з будь-яких суспільно-важливих питань і у такий спосіб посприяти утвердженню в Україні демократичних цінностей.

Завдяки творчості Тараса Шевченка та плеяди українських літераторів і науковій діяльності Михайла Грушевського та когорти українських істориків XIX – XX ст. закладено фундамент української культурної нації. Це завдання перед українською інтелектуальною елітою постало в середині XIX ст., а відповідно виникло два проекти його виконання: консервативний і прогресивний. Перед українцями Наддніпрянщини зазначене завдання постало у процесі діяльності Кирило-Мефодіївського братства, а Галичини у ході функціонування Галицько-руської Матиці. На Наддніпрянщині ці проекти можна назвати консервативний – малоросійським, а прогресивний – українофільським, у Галичині відповідно русофільським і народовським. У Наддніпрянщині у культурницькому аспекті переміг українофільський, а у політичному – малоросійський проект, а у Галичині в усіх аспектах переміг народовський проект, а тому історію русофільства Галичини можна визнати історією поразки консервативно-маргінального суспільного руху [2, с. 24, 83, 89].

Україна поставлена Тарасом Шевченком у центр світу не могла забезпечити задоволення духовних потреб, а зсунення Ісуса Христа на другий план посилювало депресію, викликану хворобою і відчуттям імовірності скорої смерті. Навіть за таких умов на першому плані Шевченкових міркувань і прагнень – боротьба за незалежність

України, а не спасіння власної душі шляхом примирення з Господом. Найпарадоксальніше те, що відчуття провини за власні гріхи взагалі не простежується у «Заповіді», а про каяття не йдеться не те, що би бажання змінити своє життя і виправити помилки. Це чудове підґрунтя для переконання у тому, що Бог не більше ніж продукт людської уяви заважало раціональному переосмисленню своїх суджень і перспектив і залишало Кобзаря у полоні релігійних ілюзій [3, с. 335].

Тарас Шевченко, створивши романтичний і неоднозначний образ України, наповнив його разючими протиставленнями, наприклад, минулого і сучасного поетові стану справ в Україні. Емоційне висвітлення й оцінювання ситуації Тарасом Григоровичем означувало протиставлення і висвітлення протистояння між українським і чужинським світами, котре уособлене кобзарем – носієм української історичної пам'яті. При цьому суперечливе ставлення Кобзаря до своїх співвітчизників, яке вписується у спектр почуттів від любові до ненависті, проходить червоною ниткою через усю його творчість у форматі засудження помилок і звеличення звитяги у боротьбі за волю і славу України [4, с. 11].

Історична пам'ять Кобзаря звернена до часів славетної козачини та гетьманщини, а давніх часів Київської чи Галицько-Волинської держав, оскільки орієнтована не на доведення давності, а навпаки модерності України, на бачення перспективи, а не ретроспективи нашого народу. Приклади боротьби за національне визволення українського народу надихають на здобуття, розбудову і відстоювання української державності, а не на боротьбу заради боротьби, як може здатися на перший погляд. Це добре видно з констатації усвідомлення неможливості повернути минуле, а критичне ставлення до помилок попередників не дорівнює засудженню, що дозволяє вчитися на їх помилках і, переймаючи їх позитивний досвід [3, с. 59-62].

Навіть звернення Тараса Шевченка до біблійних сюжетів носило політичний, а не морально-етичний характер. Переспівування деяких глав книг пророків явно спрямоване на виявлення недоліків людської поведінки містило приховану критику національної політики російського самодержавства і української байдужості до долі свого народу. Подібність історії ізраїльського та українського народів, особливо у категорії помилок і перспектив надихала мислителя на порівняння.

Цікаво, що Тарас Григорович звертався лише до Старого Завіту, напевне розглядаючи власне морально-політичний бік суспільного життя, приділяючи дещо менше уваги особистій моралі детально описаній у Новому Завіті [3, с. 575-576, 616-619].

Напевне глибина сакральності ставлення до Священного Писання була викликана специфікою релігійного виховання Тараса, який чув Євангеліє лише у церкві на недільному богослужінні, а Псалтир звучав і вдома. Це формувало занадто сакральне таємниче до книг Нового Заповіту і більш побутове до книг Старого Заповіту. Псалтир був першою з книг Святого Письма, з якою познайомився майбутній Кобзар підчас навчання у дяка. При цьому книга у часи Тараса Шевченка була і сприймалася головним джерелом мудрості, а Псалтир був однією з найдоступніших книг для пересічного українця першої половини ХІХ ст. Переспіви псалмів Тарасом Григоровичем виявилися даниною його ненауковому світосприйняттю [4, с. 24-26].

Поет покладав на Бога надію і намагався віддати Йому славу, знав у чому джерело щастя людини, проте, не маючи духовного наставника, не зміг розібратися з тим як отримати щасливе життя і залишився знавцем букви, а не духа. Тарас Шевченко не став посвяченою Богові і Його справі людиною, руйнуючи власне і суспільне життя українського народу, бо хто з Ісусом не збирає, той розкидає. Так сталося з Тарасом Григоровичем, що він не повернув своїх співвітчизників до віри в Бога, а навпаки відвернув, оскільки, переспівавши деякі Давидові псалми, зокрема перший, не застосував їх зміст до себе, а значить не захотів, або не зміг стати щасливим (блаженим) чоловіком. Український народ, слідуючи за таким «пророком» не зміг, або не захотів стати щасливим (блаженим) народом [3, с. 324].

Політизованість поетичних творів Кобзаря легко передавалась українській інтелектуальній еліті другої половини ХІХ ст., але його душевні муки і внутрішні переживання часто залишалися без належної уваги послідовників. Глузування з матеріально-морального становища російського царя подібного до першого царя євреїв Саула поєднувалося з усвідомленням самообману у сподіваннях кращої долі. При цьому Тарас Шевченко самоусунувся від пошуку Бога, не бажаючи нарікати на Творця, але й не будуючи з Ним взаємини. Така

позиція просякнута розчаруванням життям і відчуттям безвихіді ніяким чином не могла надихнути читачів на мирну працю і самовдосконалення, а тільки викликала стихійний спротив існуючому суспільному ладу [3, с. 630-634].

Постать і творчість Тараса Шевченка відіграла роль чинника внутрішньо національної комунікації, експлуатовану комуністичним режимом із ідеологічною метою обґрунтування логічності і природності встановлення диктатури пролетаріату. Саме тому Шевченкову ідеологію українського глобального села можна, варто і необхідно використовувати у процесі декомунізації України, звертаючись до поглядів, ідей, переконань і способу життя українського втілювача американської мрії. Не просто ідеалізуючи, його особистість, а виносячи уроки в однаковій мірі з успіхів і помилок Тараса Шевченка з готовністю виправляти виявлені особисті недоліки, наслідуючи лише позитивні риси [4, с. 35-36].

У цьому контексті корисно зважити на те, що Кобзар проводив паралелі між життям у його час і часами царя давнього Ізраїлю Давида, шукаючи душевний спокій у поверненні до Божого слова, проте не міг знайти, бо читання Біблії без виконання Божих приписів як будівництво на піску, тобто без твердої основи. Любов, яку шукають люди, приходить до них лише за умови виконання слова Божого, бо завдяки цьому сам Бог оселяється і мешкатиме в людині, а без цього всі наслідування Священного Писання приносить лише розчарування. Щоправда у Старому Завіті, який дуже любив Тарас Григорович, зафіксовані ті самі принципи щастя, проте відсутність вільного доступу до Біблії сприяло не знанню правди, а від так і недовірі до Священного Писання, бо неможливо довіряти тому чого ти не знаєш. Така довіра буде сліпою і непрактичною, тобто все одно не пронесе позитивного результату [3, с. 573-574].

При цьому концепція соціокультурної і політичної самостійності України, що сформульована Тарасом Шевченком у передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» (готував до друку 1847 року, написав у Седневі), ставши об'єктом переслідування російської політичної поліції, виявилася підсумком творчості періоду до заслання. Водночас являє собою певний прогноз майбутніх літературних і суспільно-політичних звершень, оформлюючи завершений образ українського

співця – кобзаря і, закріплюючи його за Тарасом Григоровичем. Насправді сама публікація «Кобзаря» виявилася підсумком фольклористично-літературного етапу становлення української нації, створивши умови для громадсько-політичного оформлення української національної ідеї [4, с. 84-85].

Тому навіть молитва Тараса Шевченка носила соціально-політичний характер, який виражав бачення молитовником потреб і прагнень людських, хоч собі він просив лише любові. Напевне поетові її найбільше бракувало, бо заявив, що нічого більше не бажає. Саме тому жорстко висміяв лицемірство чернецтва, переробивши чернечий гімн на свій лад. Багато хто назвав би це блюзнірством і навіть богохульством, проте у Шевченковій інтерпретації цей гімн виявляє всю суперечність між декларованим і справжнім ставленням монахів до Господа, що на фоні попередньої творчості на біблійно-релігійну тематику не слугує спростуванням його, м'яко кажучи не зовсім християнських поглядів на життя, проте підкреслює їх різноманітність і неоднозначність, емоційність і стихійність [3, с. 620-621, 626-627].

Образ людини з окресленими політико-національно-релігійними переконаннями консолідував українців по обидва боки Російсько-Австрійського кордону протягом 1860-х – 1890-х рр., остаточно перетворивши шевченкознавство на українську ідеологію межі XIX – XX ст. З іншого боку легендарна постать і творчість Кобзаря консолідувала українську інтелігенцію та українське селянство у відстоюванні своїх інтересів. Особливо цікаво, що на боротьбу за поліпшення свого матеріального становища українських селян на початку XX ст. надихала саме поезія Тараса Шевченка, переосмислення якої приводили їх до висновку про те, що Російська держава не дбатиме про добробут українського селянства і селяни змушені самі відстоювати і здобувати для себе і своїх нащадків кращі умови життя [4, с. 46-50].

Таким чином Тарас Григорович Шевченко, сформулювавши українську національну ідею про те, що український народ – нація має стати сім'єю новою, вільною, в якій пам'ятають борців за її свободу, відвернув українську інтелектуальну еліту від віри в Бога. Це добре видно, зокрема з наукового доробку видатного українського історика Михайла Сергійовича Грушевського, який виконав іншу важливу

місію для українського націєтворення, написавши історію України від появи на українських землях людини. Михайло Грушевський розглянув тільки еволюційну теорію походження людини, а у своїй політичній практиці відмовився співпрацювати з духовенством, заявивши, що обійдеться без попів.

Автор одинадцятитомної «Історії України-Руси» сприймав релігію як різновид суспільної думки, а не самостійну категорію суспільних відносин. Це видно з написаної ним праці «З історії релігійної думки на Україні». При цьому, будучи прихильником методології позитивізму, часто давав особисті моральні оцінки подіям, особистостям, або процесам, які мали місце в українському суспільстві. Ця певна заангажованість особливо підкреслювала прихильне ставлення Михайла Сергійовича до розповідного викладу матеріалу з мінімальним обсягом аналітики і прогнозування, що можна пояснити матеріалістичністю світосприйняття загальновизнаного Нестора української історичної науки [5, с. 92-95].

Цей високий соціально-науковий статус і вплив у суспільстві підтверджений і визнаний навіть іноземними дослідниками української історії кінця XX – початку XXI ст., яка набуває все більшої популярності у західному світі у контексті зростання загальної зацікавленості Україною у країнах Західної Європи і Північної Америки. Частково це викликано розширенням спектру методологічних парадигм у бік зацікавлення соціальною та навіть індивідуальною історією, а також історією ідей. Позитивізм остаточно відійшов у наукове минуле, незважаючи на це, концептуальна позиція М. С. Грушевського з досліджуваних істориками питань опиняється в основі їх історіографічного огляду проблеми завдяки фундаментальності наукового доробку Михайла Сергійовича і ролі його постаті у соціокультурному житті українського суспільства кінця XIX – початку XX ст. [2, с. 27].

Написавши саме історію України, Михайло Грушевський заклав наукове підґрунтя під українську національну ідеологію. Тільки у цю бочку меду було додано ложку дьогтю у вигляді безапеляційного ствердження походження людини від тварини без історіографічної згадки про створення людини Богом. Ясна річ означена позиція вважалася приналежною до найновіших досягнень тогочасної науки,

незважаючи на недоведеність еволюційної теорії по сьогоднішній день. Атеїзм українському народу приніс утвердження комуністичної ідеології, виправдавши три голодомори, масові репресії, які з різною інтенсивністю тривали з 1921 до 1991 рр. і забрали життя мільйонів українців [6, с. 26].

«Безумний говорить у серці своєму: «Нема Бога»», розмірковуючи над цими словами царя Давида, прихожу до висновку, що радянське панування над Україною чудова ілюстрація достовірності цієї думки. Відкидання Бога зняло всілякі моральні стрими й обмеження, виправдовуючи у тому числі масові вбивства жакхливими методами. Річ у тім, що коли немає Бога немає перед ким відповідати за свої вчинки, а відчуття безкарності спонукає людей до свавільності. Тому повноцінна декомунізація України можлива лише на базі відмови від атеїзму пересічних українців, оскільки це релігійно-світоглядне підґрунтя комуністичної ідеології, яка довела радянську владу до безумства свідомого фізичного знищення мільйонів власних громадян [7, 13:1].

Не варто забувати про те, що Михайло Грушевський після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. повернувся до радянської України і працював до самої смерті в академії наук УСРР, а українська діаспора перевидавала «Історію України-Руси», яку повторно опублікували в Україні лише у часи незалежності. На моє глибоке переконання, це відверто свідчить про жах, який викликала історія України у радянського режиму. Сучасні російські імперіалісти значно більше бояться справжньої української історії ніж їх радянські попередники, бо за умови комплексного висвітлення радянської повсякденної дійсності, зокрема трьох голодоморів, репресій 1921 – 1991 рр., економічних і соціокультурних експериментів українці вилікуються від синдрому радянщини [6; 8].

З іншого боку виявиться можливість адекватної контра версії американській візії України сформульованій, зокрема Т. Снайдером, який бачить Україну частиною «кривавих земель». Українці сприймаються жертвами сталінського політичного режиму, зокрема голодомору 1932-1933 рр., репресій 1937 р. та нацистської окупації 1941-1943 рр. Т. Снайдера цікавить психологічний стан голодуючих і репресованих людей, реакція світової спільноти загалом і деяких очевидців зокрема на голодомор і репресії в Україні. Це сприяє співчутливому ставленню

американців до українців, але не дозволяє налагодити повноцінну взаємовигідну двосторонню співпрацю, що грає на руку російським імперіалістам [9, с. 85-86].

Остаточна перемога в інформаційно-ідеологічній боротьбі з «Русским миром» можлива за рахунок комплексного дослідження українського стику цивілізацій хоч би XVI – XVIII ст., з позиції повсякденності. Суспільне життя відобразити у внутрішньому і геополітичному контекстах, розкривши максимальний спектр аспектів окресленої проблеми. Це ліки від апологетики, шароварщини і малоросійства, тобто комплексів меншовартості і неповноцінності, якими страждає сучасна українська спільнота загалом, а також історична наука й освіта зокрема. Це дослідження можна зробити подібним до всесвітньовідомого трьохтомника Ф. Броделя, в якому висвітлено повсякденне життя європейців XV – XVIII ст.

Українська історія XIX ст. розглянута з соціокультурних позицій розкриває перед нами концепцію соціокультурної єдності українського народу, яка проявилася у процесі українського національного відродження XIX ст. Вона слугує базою для зміни методологічних парадигм і розширення спектру підходів до наукової діяльності у гуманітарній сфері, що, у свою чергу, дасть поштовх до розвитку суспільних наук у бік зростання ролі практичного значення результатів окремо взятого дослідження. Це призведе до в край необхідної всебічної суспільної модернізації України на базі наслідування і розвитку успіхів і врахування помилок попередників у справі створення і розбудови держави Україна [2, с. 23-26].

Наприклад, для того, що би виявити причини сучасного безладу в українському політичному житті варто перечитати історію ручного керування престолонаслідування Ярославовичами в XI ст., а наші революції подібні до проведення народного віча у Київській державі. Спадковість української політичної культури більше ніж очевидна, проте попередня влада не знала, наприклад, про те, що русичі-українці виганяли князів, які про них не піклувалися, а тому спокійно проливали кров своїх громадян під час «революції гідності» замість того, щоби піти з гідністю. Цю ситуацію непоінформованості необхідно виправити для сучасної влади і суспільства, враховуючи багатющий науковий доробок, у тому числі Михайла Грушевського [8, с. 52].

Відмова від ретроспективного порівняння приводить до того, що нас історія нічому не вчить, але насправді ми у неї нічому не вчимося, продовжуючи її використовувати виключно з ідеологічною метою. Поруч із цим аналітика повинна зайняти своє законне місце у дослідженні хоч би на рівні виявлення причинно-наслідкових зв'язків, як у минулому, сучасному, так і з погляду у майбутнє, що називається прогнозування. Відкидання прогностичної функції історії радянськими науковцями викликане чітким баченням розбудови світлого комуністичного майбутнього, що виключало будь-яку потребу у прогнозуванні. Натомість західні дослідники приділяли виробленню бачення перспективи значну увагу, що забезпечило суспільним наукам європейських і північноамериканських країн високий соціальний статус і вплив на суспільні процеси [10, с. 278-280].

Отже за умови деміфологізації постаті і творчості Тараса Шевченка та особистості і наукового доробку Михайла Грушевського перед українцями розкривається перспектива розбудови модерної української культурної нації на фундаменті національної ідеї сформульованої Тарасом Григоровичем і національної історії написаної Михайлом Сергійовичем. Осмислення минувшини нашого народу з української позиції дозволить остаточно подолати світоглядні наслідки перебування під чужоземним пануванням, а також оформити бачення сучасності і перспективи розвитку, уникаючи помилкових і негативних шляхів творення нації та державотворення завдяки повноцінному використанню прогностичної функції історії.

Джерела та література

1. Безотонський М. Т. Національна ідея залишена Шевченком / Володимир Володимирович Безотонський – Полтава: ПДАА, 2013. – 34 с.
2. Вендланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією і Росією / [пер. з нім. Х. Назаревич] Анна Вероніка Вендланд – Львів: Літопис, 2015. – 688 с.
3. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 960 с.
4. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Шевченкове слово та духовна наука: поліфонія в часі». З нагоди 175-ї річниці виходу у світ «Кобзаря». – К.: НДІУ, 2015. – 154 с.

5. Грушевський М. С. З історії релігійних вчень на Україні / Михайло Сергійович Грушевський. – К. : Освіта, 1992. – 192 с.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. I: До початку XI віку / Михайло Сергійович Грушевський – Нью-Йорк : Книгоспілка, 1954. – 648 с.
7. Книга Псалмів // Біблія в перекладі Івана Огієнка. – К. : Українське біблійне товариство, 2002.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси в 11 т, 12 кн. Т. 2 XI – XIII вік / Михайло Сергійович Грушевський. – К. : Наукова думка, 1992. – 840 с.
9. Снайдер Т. Кровавые земли / Тимоти Снайдер. – К. : Дулиби, 2015. – 584 с.
10. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії у 2 т. Т 2 Скорочена версія VII – X томів Д. Ч. Сомервелла / [пер. з англ. В. Митрофанов, П. Тарашук] Арнольд Дж. Тойнбі. – К. : Основи, 1995. – 406 с.

Андрей Гренишен (Вишнёвое, Киевская обл.)

РОЛЬ ТВОРЧЕСТВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО В ПРОЦЕССЕ СОЗДАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ

Освещаются мировоззренческие особенности влияния творчества Тараса Шевченко и научной деятельности Михаила Грушевского на процесс создания украинской нации. Анализируется роль формулирования украинской национальной идеи Шевченко и написания украинской национальной истории Грушевским в мировоззренческом становлении украинской нации. Предложен вариант модели развития украинской гуманитаристики.

Ключевые слова: украинская национальная идея, творчество Тараса Шевченко, научная деятельность Михаила Грушевского.

Andriy Hrenyschen (Vyshneve, Kyiv region)

THE ROLE OF TARAS SHEVCHENKO'S CREATIVITY AND MYCHAJLO HRUSHEVSKYJ'S RESEARCH ACTIVITIES IN DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATION

The article highlights specifics of the world outlook of Taras Shevchenko and Mychajlo Hrushevskyj and their impact on the development process

of the Ukrainian nation. The role of Ukrainian national idea forming by Taras Shevchenko and Ukrainian national history writing by Mychajlo Hrushevskyj is analyzed in the ideological formation of Ukrainian nation is analyzed. The model of Ukrainian humanities development is proposed by the author.

Key words: *Ukrainian national idea, Taras Shevchenko writing, Mychajlo Hrushevskyj scientific activities.*

ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКОМУ ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розкривається вагоме значення діяльності двох історичних постатей українського народу – Тараса Шевченка та Михайла Грушевського у відродженні української культури, науки, громадської думки, історичної свідомості й національної гідності.

Ключові слова: діяльність Тараса Шевченка, діяльність Михайла Грушевського, український етнокультурний процес, шевченкознавство, грушевськознавство.

В українському етнокультурному процесі, вітчизняному державотворенні та націєтворенні і Тарас Шевченко, і Михайло Грушевський відігравали та відіграють нині доволі вагому роль. Цьому питанню присвячено чимало наукових праць, проведено круглі столи, наукові читання та конференції [1; 2; 3; 4]. Особливо актуальною ця тема постала в Україні останнім часом, зокрема після Революції Гідності. В. Мельниченко зазначає: «...на початку нового століття й тисячоліття ми, українці, неминуче перебуваємо в енергетичному духовному полі двох історично славних ювілеїв – 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка та 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського» [5].

Вищезазначені історичні постаті обрано ще й тому, що саме з їхніми іменами, їхньою творчою спадщиною насамперед пов'язані ідеї відродження української культури, науки, громадської думки, відродження історичної свідомості й національної гідності народу. І Т. Шевченко, і М. Грушевський належали до революційного крила української інтелігенції, яка ніколи не обмежувала поле своєї діяльності суто національними проблемами і, усвідомлюючи необхідність боротьби за національне визволення, прагнула домогтися й визволення соціального.

Саме ці великі постаті українського народу били на сполох з приводу майже цілковитої русифікації на Сході, полонізації або

понімення на Заході, особливо в міських та «інтелігентних» про-
шарках населення. Вийшовши з народу, вони кликали інтелектуальні
сили нації йти в народ і там шукати джерело насаги для боротьби
за національне відродження, «щоб українство жило своїм власним і
повним життям» [6, с. 10].

Саме їхній приклад, їхня самопожертва і непримиренна позиція
революційних демократів будили свідомість народу, кликали його до
боротьби за свою державність. Але якщо постать Т. Шевченка, хоч і в
заідеологізованій ретуші, в цілому не підлягала забороні, то М. Гру-
шевського, якщо згадували, то неодмінно з негативними ярликами.
Його наукова, культурницька, педагогічна, громадська й політична
діяльність завжди подавалась у викривленому віддзеркаленні. Про-
тягом десятиліть геніального вченого і відомого політичного діяча
зображували буржуазним націоналістом (хоч він був соціалістом-ре-
волюціонером), ідеологом і натхненником української контрреволюції
(хоч насправді він був одним з вождів українсько- революції і феде-
ралістом), ворогом радянської влади (хоч він виступав за найширше,
але рівноправне співробітництво з нею), агентом австро-німецького
імперіалізму (хоч він був його непримиренним противником), за-
клятим ворогом українського народу (хоч він залишався його вірним
сином до своєї раптової смерті), фальсифікатором історії України (хоч
нічого глибшого й достовірнішого за його історичні дослідження на
цій царині ми досі не маємо).

Безцінні наукові праці М. Грушевського було вилучено з усіх бі-
бліотек республіки, а їхні бібліографічні раритети поховано у спецхо-
вищах. Лише останніми роками частина з них побачила світ [6, с. 11].

Тому нині існує велика необхідність у дослідженні та переосмис-
ленні і творчого доробку, і життєвого шляху цих велетнів української
національної культури задля більш ясного розуміння значення їх
діяльності в українському етнокультурному процесі.

Об'єктом дослідження є суспільно-політична діяльність Тараса
Шевченка та М. Грушевського, праці шевченкознавців, грушевсько-
знавців, українознавців, істориків, філологів, присвячені вивченню
та аналізу життя і діяльності обох історичних постатей.

Предметом дослідження є сучасне тлумачення суспільно-полі-
тичної діяльності Т. Шевченка й М. Грушевського.

Мета пропонованої статті: на основі вивчення й аналізу сучасних досліджень суспільно-політичної діяльності Т. Шевченка і М. Грушевського визначити значення їх діяльності в українському етно-культурному процесі.

Досягнення поставленої мети в нашій роботі передбачено через призму таких галузей української історіографії як «шевченкознавство» та «грушевськознавство», праці українознавців, філологів та істориків. Проте це не означає, що буде отримана вичерпна інформація. Хоча б тому, що у науковій літературі такі поняття, як «шевченкознавство» або «шевченкіана», трактуються науковцями по-різному. Як зазначає Д. Толочко, є дослідники, які висвітлюючи питання становлення та розвитку шевченкознавства, зараховують до шевченкознавців усіх, хто формально або імовірно міг в тій чи іншій формі згадати Т. Шевченка (наприклад, коли шевченкознавство було передусім усним і неофіційним та реалізовувалося насамперед в кулуарному обговоренні поезії та постаті Шевченка між лекціями в університеті, в приватних розмовах студентів і викладачів, а також у спілкуванні викладачів і студентів нарізно» [7, с. 46].

Окрім цього дискусійним залишається також питання: кого ж вважати засновником шевченкознавства як окремої галузі. Проте, з точки зору історіографії, на думку Д. Толочка, з якою автор статті також погоджується, до шевченкознавців можна зарахувати лише тих дослідників, наукова діяльність яких відповідає таким критеріям: предмет дослідження – шевченкознавчі студії (історія життя та аналіз творчості Т. Шевченка); об'єкт дослідження – історія української літератури та мистецтва (літературні та художні твори Т. Шевченка); науковий підхід до постановки та вирішення проблем (глибокий аналіз архівних джерел, міждисциплінарність, а саме: залучення методів дослідження таких наукових дисциплін, як біографістика, літературознавство, мистецтвознавство, мовознавство, археографія, бібліографія, лексикографія, філософія, історія, текстологія та ін.) [7, с. 47].

У даному випадку з-поміж перерахованих критеріїв шевченкознавства показовим, насамперед, є науковий підхід. Як стверджує В. Петров, лише в 1920–30-х роках «стався в основному перехід од «культу Шевченка» до «наукового шевченкознавства», тобто перехід

від публіцистичного аматорства до наукового фахового дослідження життя і творчості Т. Шевченка [8, с. 62]. Відповідно науковець виділяє дві умовні групи шевченкознавців. До першої належать представники наукового або антинародницького напрямку у шевченкознавстві: І. Айзеншток, Н. Бельчиков, О. Дорошкевич, Л. Кошова, Б. Навроцький, М. Новицький, О. Парадиський, П. Рулін, І. Романчеко, П. Филипович, Б. Якубський, Л. Білецький, В. Дорошенко, П. Зайцев, Ф. Колесса, С. Смаль-Стоцький, В. Щурат та ін. Друга група складалась з аматорів, які тримались культового, або народницького, напрямку, а саме: О. Кониський, С. Єфремов, А. Річицький, В. Коряк та ін.

Завдяки науковому підходу В. Петровим було спростовано тези С. Єфремова щодо низки біографічних фактів із життя Т. Шевченка та доведено, що опубліковані в збірнику Академії наук (1939 р.) біографічні нариси А. Річицького, В. Коряка, Є. Шабліовського, присвячені пам'яті Т. Шевченка з нагоди 125-ліття його народження, «носять переднауковий публіцистично-культовий характер» [8, с. 69–70]. Проте вищезазначений науковець, В. Петров, не дає пояснення, як вийшло так, що псевдонаукові, публіцистично-культові погляди С. Єфремова отримали таке поширення не лише серед кола науковців, але й широкої громадськості.

Д. Толочко стверджує, що громадсько-політична діяльність С. Єфремова мала безпосередній вплив на сформовані ним «канони» висвітлення життя та творчості Т. Шевченка [7, с. 48]. У цьому відношенні внесок С. Єфремова є неоднозначним: з одного боку, популяризація спадщини Т. Шевченка засобами політичної агітації була результативною, а з іншого – народницька концепція уникає або не акцентує уваги рівню освіченості, оточенню Т. Шевченка та іншим фактам, які не вписувались в модель «мужицького поета» Т. Шевченка. На переконання Д. Толочка, С. Єфремов знав про Т. Шевченка значно більше, ніж вважав за потрібне викласти у своїх публікаціях. Насамперед, це можна пояснити політичною доцільністю, бо за Шевченком-«мужиком» піде значно більше селян, ніж за Шевченком-високоосвіченим інтелігентом, якого шанують аристократи.

Шевченкознавство як наука твориться силами працівників різних установ: Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної Академії Наук України, Науково-дослідного інституту «Інститут

Тараса Шевченка» (Центр енциклопедичних проєктів Оренбурзького державного університету), Інституту шевченкознавства Української вільної академії наук у США, Шевченківського національного заповідника (м. Канів), Національного музею Тараса Шевченка (м. Київ), Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» (с. Шевченкове, Черкаська обл.), Черкаський науковий центр шевченкознавчих досліджень (науково-дослідний підрозділ у Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького) та ін.

Грушевськознавство як спеціальна галузь історичної науки, як зазначає В. Верстюк та Р. Пиріг, з'явилася перш за все завдяки працям учених Українського історичного товариства, зокрема дослідженням Л. Винера [9, с. 8].

В «Енциклопедії сучасної України» зазначено, що грушевськознавство – це наукова дисципліна, що вивчає різні аспекти життя, діяльності й творчості М. Грушевського у контексті українського та світового історичного процесу [10]. Заснував грушевськознавство Л. Винар, який у 1966 р. на сторінках журналу «Український історик» і в окремих виданнях започаткував систематичне дослідження діяльності М. Грушевського; публікував різноманітні джерельні матеріали; залучав інших дослідників до студій над постаттю М. Грушевського та написання спогадів про нього; організовував наукові конференції; підготував найповнішу англomовну бібліографію праць вченого. Теоретичні засади грушевськознавства як міждисциплінарної галузі науки, вперше сформульовані ним у статті «Думки з приводу п'ятидесятих роковин смерті Михайла Грушевського: Вступ до грушевськознавства» (Український історик, 1984, т. 21, ч. 1/4); розширені в статті «Думки про грушевськознавство (генеза, структура, завдання)» (Михайло Грушевський і львівська історична школа: Мат.-лі. міжнар. конф., Львів, 24–25 жовт. 1994 р. Нью-Йорк, Лівів, 1995); найповніше обґрунтовано у праці «Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток» (К., 1998).

У науковій літературі існує декілька варіантів періодизації розвитку грушевськознавства. Один із них пов'язаний із поділом грушевськознавства на радянське (1920-і – кін. 1980-х рр.), зарубіжне (1930-і – 1950-і рр., від 1960 р.) та сучасне вітчизняне (від 1989 р.). При цьому в українському зарубіжжі грушевськознавство 1960-х і

пізніших років деякі дослідники, зокрема Р. Пиріг, П. Сохань, В. Ульяновський, С. Кіржаєв, виокремлюють дві течії, пов'язані з іменами Л. Винара й О. Пріцака. Перша, на їхню думку, представлена традиційно-історичними дослідженнями і поширенням джерельної бази, друга – історіософічні й історіографічні дослідження. Однак ця теза є дискусійною, оскільки протягом 1966-1991 рр. О. Пріцак не писав про М. Грушевського, у той час як більшість досліджень Л. Винара і його колег пов'язані з історіографічною й історіософською проблематикою.

Інший варіант етапів розвитку грушевськознавства такий: 1) прижиттєвий – несистематичне дослідження учнями та колегами вченого його діяльності й наукового доробку, створення джерельної бази його вивчення; 2) від смерті історика до 1966 р. (у цей період у радянській історіографії відбувалася фальсифікація всіх аспектів діяльності М. Грушевського, а спроба об'єктивної оцінки, зроблена Ф. Шевченком на сторінках «Українського історичного журналу», мала для автора негативні наслідки. Дослідження поза Україною не були систематичними, на них значно впливала політична орієнтація авторів); 3) діаспорний (від 1966 до 1990 рр.) (з нагоди 100-ліття від дня народження М. Грушевського на сторінках журналу «Український історик» та у публікаціях Українського історичного товариства почалось систематичне дослідження постаті М. Грушевського, оприлюднення доступних джерельних матеріалів, відбувалося оформлення методологічної і дисциплінарної структури галузі, планування її розвитку; в Україні на той час об'єктивні грушевськознавчі дослідження були неможливими); 4) сучасний (від 1990 р.). У цей період українські вчені в Україні та діаспорі здійснюють різноманітні дослідження і джерелознавчі публікації, вводять до наукового обігу нові джерела. Серед відомих дослідників – Т. Приймак, С. Плохій, Р. Пиріг, П. Сохань, В. Ульяновський, С. Кіржаєв, Л. Зашкільняк, Ю. Шаповал, І. Верба, В. Масненко, І. Гирич, В. Тельвак, В. Крот, В. Мельниченко.

Враховуючи багатомірність діяльності М. Грушевського, дисциплінарна структура грушевськознавства включає різні її складові (наукову, суспільно-політичну, культурно-освітню) і базується на науковій методології досліду, друкованій і недрукованій творчій та епістолярній спадщині, історіографії, опрацюванні теорії грушевськознавства.

Розглянувши поняття «шевченкознавство» та «грушевськознавство» і тлумачення цих галузей історичної науки фахівцями, перейдемо до висвітлення значення діяльності Т. Шевченка і М. Грушевського в українському етнокультурному процесі.

На думку Ю. Фігурного, для України Т. Шевченко став уособленням мільйонів звичайних українців, яскравим виразником їх сподівань і мрій, втіленням всіх тих, хто творив історію, але залишився невідомим для широкого загалу. Науковець зазначає: «Як і будь-яка геніальна особистість, Т. Шевченко випереджав свій час і для багатьох сучасників був незбагненим і навіть небезпечним. Проте своїм героїчним життям, подвижницькою діяльністю та високоідеологічною творчістю він був духовною домінантою в українському етнокультурному розвитку та вітчизняному державотворенні та націєтворенні [11].

Ідеолог державної самостійності України і теоретик українського націоналізму М. Міхновський вважав, що саме «Шевченко своїми стражданнями й смертю освятив шлях боротьби за волю політичну, національну та економічну українського народу», тому він по праву є первозвісником «сучасного політичного українства» [12, с. 40].

Т. Бойко зауважує, що Т. Шевченко в значній мірі окреслив український дискурс як політичний, ввів через зрозумілий і сприйнятний культурний контент розуміння несумісності українського і російського проєктів. Селянський син Т. Шевченко надивовижу піднімався над етнографізмом і говорив про сутнісні речі. Він сприймав гетьманів за принципом антимосковської політики, вирізняв Україну як самостійну одиницю в слов'янських народах, з її потребами мови, правдивої історії [13, с. 113].

Про зв'язки Тараса Шевченка з культурами інших народів та про вплив «Кобзаря» на розвиток їхніх літератур і культур йде мова в багатьох дослідженнях науковців, зокрема в працях вчених Інституту літератури імені Т. Шевченка Національної Академії Наук України: Д. Тамарченка «Творчість Тараса Шевченка і російська революційно-демократична література» (1944) і В. Шубравського «Шевченко і літератури народів СРСР» (1964), збірнику праць Є. Кирилюка «Шевченкознавчі та славістичні дослідження» (1977), роботах О. Шпильової «Т. Г. Шевченко і болгарська література»

(1963) і Г. Вервес «Т. Г. Шевченко і Польща» (1964) та ін. [14, с. 119]. Проблема зв'язків Шевченкової творчості зі світовою літературою досліджується в працях О. Білецького, С. Савченка та ін.

На основі праць вчених можна зробити висновок про те, що значення діяльності Т. Шевченка має аналізуватися з урахуванням безпосереднього зв'язку його спадщини з українською національною ментальністю. Для української культури Т. Шевченко є генієм у тому сенсі, що його твори є універсальними для оформлення будь-якої національної ідеї, зокрема, й української. Адже він виступав не лише за соціальні, а й за національні свободи для українців. Т. Шевченко вийшов з народу, жив для народу, відображаючи у своїй творчості його національні духовно-психологічні характеристики.

Досліджуючи суспільно-політичну та культурно-освітню діяльність М. Грушевського український політолог Л. Корогод сформулювала ряд висновків [15]. По-перше, М. Грушевський був не лише видатним істориком, але і самотнім політологом свого часу, який був глибоко переконаний у тому, що національне, економічне, духовно-культурне відродження України неможливе без високого рівня національної самосвідомості суспільства, яка органічно пов'язана з громадською і політичною культурою.

По-друге, він виробив цілісну концепцію української національної самосвідомості, яка багато в чому збігається з сучасним визначенням цього історичного феномену, а також розробив свою (аналогічну сучасній) періодизацію процесу українського національного відродження XIX ст. в аспекті утвердження національної самосвідомості ще на початку XX ст.

По-третє, М. Грушевський розглядав загальнолюдську культуру не просто як суму однакових за сутністю культурно-історичних феноменів, а як складову діалектичну єдність культур, кожна з яких має власну індивідуальну природу, свою унікальну сутність і тому становить загальнолюдську цінність. На його думку, вирішальною умовою утримання національної культури на рівні загальнолюдського поступу, на якому вона стає могутньою рушійною силою формування національної самосвідомості народу є не тільки практичні зусилля громадянства в культурній сфері, а й і організаційно-політичній.

По-четверте, відомий громадсько-політичний діяч глибоко обґрунтовує положення про взаємодію культурно-мовних і політичних чинників в процесі формування української національної самосвідомості і політичної культури українського народу. М. Грушевський стверджує, що особлива роль в цій справі належить пропаганді і організації викладання предметів наукового українознавства. На думку вченого, взагалі вимоги розвитку освіти і науки на національній основі є одним з найважливіших елементів національно-визвольного руху в Україні.

По-п'яте, М. Грушевський зробив ряд теоретичних узагальнень, що розкривають зміст і сутність політико-творчих процесів як сфери об'єктивізації української національної самосвідомості. (У числі політико-культурних засад української національної самосвідомості вчений називав, крім інших, національну самоповагу, прагнення опори на власні сили нації, всенародну культуру, патріотизм, усвідомлення того, що боротьба є єдиною дорогою до здобуття політичної свободи поневоленими класами і народами).

По-шосте, як політолог М. Грушевський послідовно розробляв проблему функціонального призначення політики як соціального явища і політичної діяльності в суспільстві, визначив головні критерії конструктивності політики. Виступаючи з ідеями федералізму, він поширював думку про те, що головною метою держави є як забезпечення прав і належних умов існування для всіх народів, які проживають на її території, так і створення їх політичної і моральної єдності, яка має виховуватися засобами морального впливу.

І насамкінець, по-сьоме, М. Грушевський визнавав соціальну значущість свідомості особистості як найбільшої цінності, що утворює основу існування будь-якої суспільності й народу взагалі.

У наукових працях Г. Корольова відображена державотворча діяльність М. Грушевського, яка показана на основі відстоювання автономістських позицій і закономірного переходу до самостійництва [16]. Федералістські погляди (1918-1924 рр.) розглядаються Г. Корольовим на ґрунті двох головних концептів: розуміння федеративної України поза російським контекстом і трансформації ідеї федерації від європейської до радянської. Підкреслено, що автономістсько-федералістська складова політичного світогляду М. Грушевського була найсуттєвішою [17].

Окремо звертаємо увагу і на заслугу М. Грушевського «у глибокому вживленні імені та справи Т. Шевченка в українську національну ментальність» [5]. Понад сто років тому М. Грушевський упевнено заявив, що, «прославляючи і шануючи Шевченка, тим самим слави-мо, шануємо і возносимо українське слово, український народ, усю Україну» [18, с. 257]. Ці слова актуальні й нині. Вчитуючись у тексти М. Грушевського про Т. Шевченка, ми маємо змогу не лише глибше за-зирнути «у ту звабливо таємничу прірву національного знеособлення, якою була імперська мовно-культурна атмосфера» [19, с. 15], не лише здобути мудру настанову, і, говорячи словами І. Франка, «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм» [20, с. 404], а й нарешті зрозуміти, що саме ми робили не так у цій царині наприкінці ХХ – початку ХХІ століть в умовах незалежної України. Власне, йдеться не лише про наше минуле, а й про сучасне та майбутнє, нерозривні з живою при-сутністю Т. Шевченка, образ якого в яскравій іпостасі національного прапора було вперше змальовано М. Грушевським.

Підсумовуючи результати дослідження можна зробити висновок про те, що два українські генії, увібравши у своєму житті, діяльності та творчості життєстверджуючий потенціал українського народу, його внутрішню і зовнішню енергетику, стали національними лідерами незламного духу і непереможності українців на шляху до свободи, волі, гідності та незалежності. Значення діяльності Т. Шевченка і М. Грушевського в українському етнокультурному процесі досить вагоме. Заявлена тема статті має значні дослідницькі перспективи. Вона може, наприклад, пролити світло на низку актуальних питань, пов'язаних із сприйняттям сучасниками суспільно-політичної, державотворчої та культурно-освітньої діяльності Т. Шевченка та М. Грушевського та інші питання.

Джерела та література

1. Брижицька С. Вплив творчості Тараса Шевченка на Михайла Грушевського // Вісник «Українознавство». Випуск 7 / Київський Національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – С. 40-44.
2. Бурлака Г. Тарас Шевченко у літературній спадщині Михайла Грушевського / Г. Бурлака // Матеріали тридцять четвертої наукової

Шевченківської конференції (24–26 квітня 2001 року). – Кн. 2. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 46-52.

3. Бурлака Г. Тарас Шевченко у публіцистиці Михайла Грушевського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. CCLXIII: Праці Філологічної секції. – Львів, 2012. – С. 530-535.

4. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – Київ-Дрогобич: «Вимір», 2008. – 494 с.

5. Мельниченко В. В ім'я українського слова. До 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського / В. Мельниченко // Слово Просвіти: Всеукраїнський культурологічний тижневик, 15 січня 2015 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2016/01/15/v-imyа-ukra%D1%97nskogo-slova-do-150-richchya-z-dnya-narodzhennya-mixajla-grushevskogo/>

6. Стрельський Г., Трубайчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 192 с.

7. Толочко Д. Шевченкознавство початку XX ст.: від української ідеології до наукового вивчення / Д. Толочко // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Шевченкове слово та духовна наука: поліфонія в часі». З нагоди 175-ої річниці виходу у світ «Кобзаря». – К. : НДІУ, 2015. – С. 45–51.

8. Петров В. Провідні етапи розвитку шевченкознавства / В. Петров // Хроніка – 2000. – 2011. – Вип. 3. – С. 62–70.

9. Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності. – К. : Либідь, 1996. – 144 с.

10. Грушевськознавство // Енциклопедія сучасної України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=32124/.

11. Фігурний Ю. Тарас Шевченко як духовна домінанта в українському етнокультурному розвитку / Ю. Фігурний // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Шевченкове слово та духовна наука: поліфонія в часі». З нагоди 175-ої річниці виходу у світ «Кобзаря». – К. : НДІУ, 2015. – С. 67–69.

12. Міхновський М. І. Самостійна Україна. – К. : Діокор, 2002. – 80 с.

13. Бойко Т. Національні запити і відповіді шевченкового слова: шлях до Кирило-Мефодіївських ідеалів / Т. Бойко // Науково-практична

конференція, присвячена 170-річчю Кирило-Мефодіївського братства, 22 жовт. 2015 р. : Зб. мат-лів. – К., 2015. – С. 112–115.

14. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. – Т. 3: І–Л / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол. М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. – К., 2013. – 888 с.

15. Корогод Л. П. М. С. Грушевський у мережах суспільно-політичних комунікацій сучасності (до 150-річчя від дня народження) / Л. П. Корогод // Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. 28–29 жовтня 2016 р., м. Дніпро: Роял Принт, 2016. – С. 73–74.

16. Корольов Г. О. Українська державницька перспектива у рецепції М. Грушевського / Г. О. Корольов // Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки): Матер. Всеукр. наук. конференції, 21 січня 2009 р. / Відп. ред. Р. Я. Пиріг. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – С. 197–210.

17. Корольов Г. О. Трансформації федералістської концепції М. Грушевського в роки еміграції (1919–1924) / Г. О. Корольов // Історичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 64–70.

18. Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. — Львів: Світ, 2002. — Т. 3: Серія «Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917)». – 792 с.

19. Дзюба І., Жулинський М. На вічному шляху до Шевченка // Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 1. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 9–66.

20. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі // Зібрання творів у 50 томах. – К., 1976. – 1986. – Т. 45. – С. 401–409.

Світлана Бойко (Київ)

ЗНАЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО В УКРАИНСКОМ ЭТНОКУЛЬТУРНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье раскрывается большое значение деятельности двух исторических фигур украинского народа – Т. Шевченко и М. Грушевского в возрождении украинской культуры, науки, общественной мысли, исторического сознания и национального достоинства.

Ключевые слова: деятельность Т. Шевченко, деятельность М. Грушевского, украинский этнокультурный процесс, шевченковедение, грушевсковедение.

Svitlana Boiko (Kyiv)

IMPORTANCE OF TARAS SHEVCHENKO'S AND MYKHAILO HRUSHEVSKYJ'S ACTIVITY IN UKRAINIAN ETHNO-CULTURAL PROCES

The article reveals the significant value of the two historical figures of the Ukrainian nation– Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskyj in the revival of Ukrainian culture, science, public opinion, historical consciousness and national dignity.

Keywords: *activity of Shevchenko, activity of Hrushevskyj, Ukrainian ethno-cultural process, Shevchenko studies, Grushevskyj studies.*

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

У статті аналізується вплив діяльності Тараса Шевченка та Михайла Грушевського на духовно-інтелектуальне самовизначення українського соціуму. Автор доводить, що Тарас Шевченко та Михайло Грушевський допомогли українцям сформувати свою національну ідентичність і віднайти своє місце у сучасному глобалізаційно-цивілізаційному просторі.

Ключові слова. Україна, українці, Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, український етногенез, археологія.

Імена Тарас Шевченка та Михайла Грушевського відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами. Вплив їх діяльності на самовизначення українського народу важко переоцінити.

Для України й українців життєвий шлях і творчість Тараса Шевченка стали уособленням українського національного духу. Його діяльність допомагає українцям сформувати свою національну ідентичність та віднайти своє місце у сучасному глобалізаційному цивілізаційному просторі.

Тарас Григорович Шевченко відомий не тільки як видатний поет, талановитий художник, але й як історик та знавець української етнографії. Шевченко цікавився археологією, яку навіть називав пра матір'ю історії. Ось який запис він зробив у щоденнику 13 серпня 1857 року: «Я люблю археологію. Я поважаю людей, що присвятили себе цій таємничій матерії історії» [1, с. 105].

З 1845 по 1847 роки Тарас Шевченко працював на посаді художника в Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів у Києві (скорочено – Київська археографічна комісія) [2, с. 117]. Здійснюючи за дорученням Київської археологічної комісії подорожі по Україні, він зробив значний внесок у вивчення рідного краю. А саме: намалював велику кількість історичних пам'яток та брав участь у археологічних розкопках могил.

Саме трирічна праця великого поета у роботі Комісії сприяла розширенню його світогляду, глибшому осягненню української минувшини, що згодом знайшло відображення у його поетичному доробку.

Знаний український історик Г. Сергієнко наголошував, що археологічні, етнографічні та фольклористичні дослідження Т. Г. Шевченка збагатили суспільну науку на Україні, сприяли посиленню інтересу громадськості до пам'яток історії та культури й у здобутках Київської археологічної комісії є й частка праці Т. Г. Шевченка – вченого, художника, поета, діяча культури і науки, людини великої ерудиції і громадянської мужності [3].

Одним з найвизначніших його творів є вірш «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружнєє посланіє». У цій поезії окреслено квінтесенцію завдань для українців щоби подолати свій колоніальний статус і здобути омріяну в піснях і думках свободу і незалежність. На шляху до цієї свободи, на думку Тараса Шевченка, велике значення мало знання своє минувшини, осягнення того історичного шляху, який пройшли українці за свою багатовікову історію: «Подивіться лишень добре, // Прочитайте знову // Тую славу. Та читайте // Од слова до слова, // Не минайте ані титли, // Ніже тії коми, // Все розберіть... та й спитайте // Тоді себе: що ми?... // Чиї сини? яких батьків? // Ким? за що закуті?..» [4, с. 145-146.].

Важливе значення для духовно-інтелектуального розвитку та самовизначення українського соціуму є нагальна потреба у засвоєнні здобутків своїх попередників для подальшого поступального розвитку: «Не дуріте самі себе, // Учітесь, читайте, // І чужому навчайтесь, // Й свого не цурайтесь» [4, с. 146].

Отже, завдяки подвижницькій діяльності Тараса Шевченка Україна й українці змогли зберегти свою етнокультурну неповторність, а згодом вибороти свою омріяну державність.

Одним з тих, хто підхопив естафету від Українського Пророка став Михайло Грушевський, який став одним із ініціаторів національного відродження на зламі XIX – XX століть. Його наукова, суспільно-політична, громадська діяльність посприяла становленню української національної науки, української державності та інтелектуально-духовному самовизначенню українського народу.

Михайло Грушевський, на щире переконання Любомира Винара, був головною фігурою української історичної науки кінця ХІХ – початку ХХІ ст. Основною і найголовнішою працею Михайла Грушевського стала багатотомна «монументальна аналітично-синтетична» [5, с. 17] «Історія України-Руси», а вихід у 1898 році її першого тому, започаткував «нову добу в українській історіографії» [5, с. 11].

В основу «Історії України-Руси» Михайло Грушевський поклав самобутню концепцію українського історичного процесу, яка мала вирішальний вплив на розвиток української гуманітарної науки ХХ ст. і була визнана й прийнята українськими істориками в Галичині, у 20-х роках ХХ ст. істориками радянської України та українськими істориками в еміграції, і згодом стала головною парадигмою української історичної та українознавчої наук [5, с. 17–18].

Основні положення цієї концепції Грушевський виклав у статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», яка вперше була видана 1904 року у збірнику Петербурзької Академії наук.

У цій праці Михайло Грушевський виступив із аргументованою науковою критикою російського концепту «руської» історії і запропонував своє історичне бачення розвитку українського, російського і білоруського народів. Власне, вчений відкидав сам термін «русска історія», зазначаючи, що в цьому понятті він вбачає комбінацію, «чи властиво – конкуренцію кількох понять: історія Російської держави (сформування й розвою державної організації й її території), історія Росії, себто того, що було на її території, історія «руських народностей», і, нарешті – історія великоруського народу (його державного й культурного життя)» [6, с. 11].

Вчений наголошував, що кожне з цих понять може бути окремим предметом наукового аналізу, але зведення їх до одного терміна «русска історія» не дає змогу повністю розкритися жодному з них. Михайло Грушевський акцентував увагу на тому, що найбільше цей термін підходить для висвітлення історії Російської держави та великоруського народу, саме тому замість нього необхідно вживати поняття «історія Східного Слов'янства», яка й «...повинна стати на місце теперішньої «руської» історії» [6, с. 12]. Дослідник констатував, що перш за все треба «попрощатися з фікцією, що «русска» історія,

підмінювана на кождім кроці великоруською, – то історія «общерусска», бо зрештою «...«общерусской» історії й не може бути, як нема «общерусской» народності» [6, с. 12]. Найбільш раціональним вчений вважав «представлення історії кожної народності зокрема, в її генетичнім преемстві від початків аж до нині» [6, с. 12].

Михайло Грушевський зауважував, що традиційна схема «русской історії», яка «починається з передісторії Східної Європи, [...] потім іде мова про розселення слов'ян, про сформування Київської держави; історія її доводиться до другої половини XII в., потім переходить до великого князівства Володимирського, від нього в XIV віці, до князівства Московського, слідиться історія Московської держави, потім Імперії» [6, с. 7], має багато «нераціональностей» і є «пережитком старомосковської історіографічної схеми, – пережитком, дещо приладженим до новіших історіографічних вимог, але в основі своїй таки нераціональним» [6, с. 12].

На думку вченого, твердження про те, що Володимиро-Московське князівство XIII–XIV ст. було спадкоємцем Київської держави, не має об'єктивної історичної основи, оскільки Київська держава (культура) була утворенням українсько-руської народності, а Володимиро-Московська – великоруської. Отже, київський період перейшов у галицько-волинський, потім у литовсько-польський, а не володимиро-московський [6, с. 8].

Прилучення історії Київської держави до державної і культурної історії великоруського народу залишає без початку історію україно-руської народності, подаючи її у вигляді «якихось кавалків, *disjecta membra*, не пов'язаних між собою органічно, розділених прогалинами» [6, с. 9].

Михайло Грушевський заперечував думку, що «...історія України, «малорусского народу» починається доперва з XIV–XV віком, а що перед тим – то історія «общерусская»» [6, с. 9]. Він вважав, що ця «...«общерусская история» свідомо і несвідомо на кожному кроці підмінюється поняттям історії державної і культурної великоруського народу, і в результаті українсько-руська народність виходить на арену історії в XIV–XVI ст. якби щось нове, мов би її перед тим там не було або вона історичного життя не мала» [6, с. 9]. Отже, дуже сумнівно, зазначав вчений, щоб «хтось, хто вчився «русской історії» по звичайній схемі, потрапив зв'язати її в своїм представленні

з ранішими і пізнішими стадіями історії української народності, мислив би сю історію в її органічній цілості» [6, с. 9].

Саме тому, головним завданням дослідника стає простежити й довести цілісність та тяглість українського історичного процесу, безперервність і нерозривність української історії від її ранньої доби, через середньовіччя, аж до нового періоду історії України, показати, що «український історичний процес охоплював цілість діяння і життя українського народу на його території від найдавніших часів до доби Грушевського» [5, с. 19].

У своїй схемі Михайло Грушевський вибудовує періодизацію українського історичного процесу й створює відповідну історичну термінологію. Спочатку рання історія, або передісторія, потім період Київської держави, далі – Галицько-Волинський період XII–XIV ст., що переходить у Литовсько-Руський XIV–XVI ст., потім прийнято говорити про Україну під Польщею, про козаччину, Україну і Москву та національне відродження XIX–XX ст. [7, с. 23].

Отже, Михайло Грушевський вперше оприлюднив, обґрунтував і впровадив у наукове життя «самобутню схему історії українського народу на цілім просторі його історичного життя на заселеній ним території, як один суцільний і нерозривний процес» [7, с. 23].

Тому дослідник і називає свій головний твір «Історія України-Руси», маючи на меті пов'язати українське життя з його традиціями. Ця назва наприкінці XIX ст. вживалася у формах «Україна-Русь», «українсько-руський», що асоціювалося з національним відродженням. Основною ідеєю цієї монументальної праці стало «розумінне української історії як одної тяглої і неперваної цілості, що йде від початків, або й з поза початків історичного життя через усі перипетії його історичного розвитку до наших часів» [8, с. 3], що Михайло Грушевський і реалізує на кожній її сторінці.

Ще одним з основних завдань «Історії України-Руси» є довести окремішність української народності від інших східнослов'янських народів, індивідуальність і неповторність «української людності», ненауковість і політичну заангажованість погляду на українську народність як на «...етнографічну масу без національної фізіономії, без традицій, навіть без імені» [8, с. 3], уявлення української народності тільки «провінціалізмом народності польської чи великоросійської»

[8, с. 4] й бажання «бачити в ній тільки просту етнографічну масу, яка має служити будівним матеріалом для нації польської чи великоруської» [8, с. 4]. На думку Михайла Грушевського, ця окремішність і відмінність виявляється не тільки в побуті, матеріальній і духовній культурі, у відносинах родинних і суспільних, а й у антропологічних (будова тіла) і психофізичних (склад індивідуальної вдачі) рисах. І самі ці «психофізичні й культурні прикмети, що мають за собою більше або менше поважну історичну давність – довгий процес розвою – зовсім виразно зв'язують в національну цілість поодинокі групи української людності супроти інших таких цілостей і роблять з неї живу національну індивідуальність, нарід, з довгою історією його розвою» [8, с. 6].

Головними творчими силами у формуванні та розвитку українського народу Михайло Грушевський вважав територію і народність. Ці дві сили «на порозі історичного життя нашого народу і утворили першу підставу дальшого розвою його» [8, с. 8]. Особливого значення історик надавав саме території. Вчений зазначав, що «під впливом території, її фізичних прикмет і культурних впливів, в які вводила вона свою людність, довершується формування з цих племен окремої етнографічно-культурної одиниці, яку мислимо собі як український нарід» [8, с. 8]. «Не тільки фізичні обставини даної території, а й ті політичні та культурні впливи, відносини сусідства, культурні вклади в землю попередніх насельників і останки їх, що примішуються до нової колонізації – все се многоважні сторони, якими територія могутньо впливає на дальшу історію народу», – стверджував дослідник [8, с. 8]. Правітчиною українського народу Михайло Грушевський називав Середнє Подніпров'я. Під час великого слов'янського розселення усі східнослов'янські племена, які входили до складу українського народу, опанували майже всю нинішню етнографічну територію України. Саме від цього часу науковець починав відлік історії українського народу. Отже, він надавав особливого значення у формуванні українців як етносу саме великому слов'янському розселенню V–VII ст. «Порогом історичних часів» для українського народу вчений вважав IV ст., а до цього його варто розглядати як частину слов'янської групи.

Михайло Грушевський вважав антив безпосередніми предками українського народу. Він зазначав: «Анти в нашій матеріалі се полуднева частина східної галузи, себто представники тих племен, що

утворили етнографічну цілість, яку тепер звемо українською. Все промовляє за сим ототожненням Антів з предками нашого народу і надає йому правдоподібність, що граничить з певністю» [8, с. 176-177]. Грушевський писав, що анти заселяли територію біля Дністра і Дону, де пізніше проживали русини.

Дослідник наголошував, що з початком VII ст. візантійські відомості про східних слов'ян обриваються, і наступним джерелом з історії українського народу є «Повість врем'яних літ» Нестора Літописця, зокрема її етнографічні огляди.

Наступним етапом розвитку українського народу Михайло Грушевський вважав східнослов'янську колонізацію X–XI ст., а до «полудневих племен» – предків українського народу – історик зараховував полян, сіверян і дреговичів. Основну роль у цій колонізації, а отже, і у формуванні українського народу, він надавав полянам, наголошуючи на їх основній ролі в утворенні Київської держави. Дослідник відкидав норманську теорію і стверджував: «Русь – се земля Полян, Русини – се Поляне передо всім, хоч в ширшій значінню се ім'я й обіймало в XI–XII в. всю Україну, а і все східне Слов'янство, зв'язане київськими князями в одну державу, під іменем Руси протиставляло ся теж часом всім іншим політичним організаціям. [...] Очевидно «Русь» було спеціальне ім'я київської околиці, Полянської землі, і як всі проби вивести руське ім'я від інших, чужих народів, північних і полудневих, не удають ся досі, то приходить ся вважати його просто тубільним споконвічним іменем Київської околиці. З тим звертає на себе увагу созвучність сього імені з тутешньою річкою Росею, найбільшою рікою (після Дніпра) Полянської землі» [8, с. 192-191].

Найбільшим з «україно-руських племен» [8, с. 193] науковець називав сіверян, які розташовувалися на схід від полян, на лівому березі Дніпра. Наступне плем'я, яке розглядав Грушевський, – це дреговичі, що займали території Задніпров'я і з приводу яких у науці точилися дискусії: «...чи вони належали до північної, по теперішньому – білоруської, чи до полудневої – української групи племен, бо їх територія перерізується тепер мовною границею сих двох груп» [8, с. 197]. Але далі вчений переконливо доводить, що «нема підстави приймати, що старі осадники Задніпров'я не належали до тієї полудневої групи, з котрої сформувався сучасний український нарід» [8, с. 200].

Отже, Михайло Грушевський створив фахову парадигму українського історичного процесу, згідно якої спочатку була рання історія або передісторія, потім період Київської держави, далі Галицько-Волинська доба, що переходить у Литовську-Руську, яка змінюється Річчю Посполитою, згодом настає доба козащини та період національного відродження XIX – початку XX ст.

Вчений, ще на зламі XIX–XX ст., заклад підвалини ранньосередньовічної концепції походження українського народу Український етногенез він розпочинав з IV ст. н. е., а до того він був невідомою частиною слов'янського. Правітчизною українців Грушевський вважав Середнє Подніпров'я, згідно з його поглядами, племена південної групи східнослов'янських племен – поляни, сіверяни і дреговичі – стали основою для формування в подальшому українського народу, а перші його початки треба вбачати ще в племені антів, яке займало значну українську територію між Дністром і Доном.

Таким чином, саме завдяки творчості, діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського українці змогли зберегти свою етнокультурну самобутність, а згодом вибороти свою омріяну державність. Вони допомогли українцям сформувати свою національну ідентичність, віднайти своє місце у сучасному глобалізаційно-цивілізаційному просторі та посприяли інтелектуально-духовному самовизначенню українського народу.

Джерела та література

1. Щоденник // Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 9-187.
2. Тарас Шевченко: Документи та матеріали до бібліографії. 1814-1861 / За ред. Є. П. Кирилюка. – К., 1982. – 432 с.
3. Сергієнко Г. Я. Діяльність Т. Г. Шевченка у Київській археологічній комісії (1845–1847 рр.) // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 43-54.
4. Шевченко Т.Г. Кобзар / Передм. П. Мовчана; Приміт. Є. Нахліка. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2003. – 344 с.
5. Винар Л. Найвидастніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934). У 50-ліття смерті / Любомир Винар. – [Б. м.]: Сучасність, 1986. – 120 с.

6. Грушевський М. С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / Михайло Сергійович Грушевський // Вивід прав України / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. – Львів: МП «Слово», 1991. – С. 7–13.

7. Крупницький Б. М. Грушевський і його історична праця // Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. І. До початку XI віка / Б. Крупницький. – Нью-Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка», 1954. – С. 23–45.

8. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. / Михайло Сергійович Грушевський. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 1. – 736 с.

Ольга Шакурова (Київ)

ВЛИЯНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО
И МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО НА ДУХОВНО-ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ
САМООПРЕДЕЛЕНИЕ УКРАИНСКОГО СОЦИУМА

В статье анализируется влияние деятельности Тараса Шевченко и Михаила Грушевского на духовно-интеллектуальное самоопределение украинского социума. Автор доказывает, что Тарас Шевченко и Михаил Грушевский помогли украинцам сформировать свою национальную идентичность и найти свое место в современном глобализационно-цивилизационном пространстве.

Ключевые слова: Украина, украинцы, Тарас Шевченко, Михаил Грушевский, украинский этногенез, археология.

Olha Shakurova (Kyiv)

THE IMPACT OF TARAS SHEVCHENKO AND MYKHAILO HRUSHEVSKYJ ON THE SPIRITUAL AND INTELLECTUAL SELF-DETERMINATION OF UKRAINIAN SOCIETY

The article analyzes the impact of Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskyj on the spiritual and intellectual self-determination of Ukrainian society. The author proves that Shevchenko and Hrushevskyj helped Ukrainians to form their national identity and find its place in the contemporary global civilization space.

Key words: Ukraine, Ukrainian, Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskyj, Ukrainian ethnogeny, archeology.

МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті висвітлюється питання ментальності українського народу у творчості Тараса Шевченка. Наведено структуру ментальності та розкрито її особливості, що мають яскравий вияв у традиційно-побутовій системі та родинному житті. Проаналізовано тему волі та підданства.

Ключові слова: ментальність українського народу, національна ментальність, Тарас Шевченко, філософія серця, родинне життя, воля, свобода.

У наші дні проблема ментальності викликає підвищений інтерес як у філософії та культурології, так і в історії, політиці, філології, психології та інших науках. Актуальність зазначеного питання обумовлюється, перш за все, постійними процесами самоусвідомлення людиною себе як суб'єкта духовної діяльності.

Вперше поняття «ментальність» з'явилося у книзі Л. Леві-Брюля «Ментальні функції у відсталих суспільствах», детальну ж розробку цієї категорії пов'язують з французькою «Новою історичною школою», основні принципи якої були закладені ще у 20-х роках ХХ століття [1, с. 39]. У середині 50-х років, вищезгаданий термін ввели в сферу історичних досліджень, прихильники культурно-антропологічного та історико-психологічного напрямку – представники французької історичної науки, відомої за назвою школи «Анналів» Ж. Дюбі і Р. Мандру. Вони вважали, що «можна говорити про ментальність, притаманну певній етнокультурі, властиву певній епосі, тому що ментальність відображає духовний світ людини чи соціальної спільноти у контексті певної епохи чи етнокультури» [1, с. 40].

В український філософський лексикон термін «ментальність» увійшов у останнє десятиріччя минулого століття, ним оперують у засобах масової інформації, наукових повідомленнях, політичних та ідеологічних програмах тощо. Ментальність – це соціально-психологічні явища,

які є проявами духовного світу людини чи соціальної спільності, епохи або етнокультури.

У політологічному енциклопедичному словнику зазначено, що ментальність (менталітет) – стійкі структури глибинного рівня колективної чи індивідуальної свідомості й підсвідомості, що визначають устремління нахили, орієнтири людей, у яких виявляється національний характер, загальновизнані цінності, суспільна психологія. Ментальність означає щось спільне, яке лежить в основі свідомого і підсвідомого, логічного та емоційного, тобто вона є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій [2, с. 334].

Лексикографи визначають ментальність, як глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, що вміщує і несвідоме; це і сукупність готовностей, установ та нахилів індивіда чи соціальної групи діяти, мислити, відчувати та сприймати світ певною мірою [3, с. 412].

За допомогою поняття «ментальність» аналізуються соціальний, політичний чи етнічний контексти психічного складу людей. Тобто, ментальність виступає важливою етнопсихологічною ознакою нації.

Ментальність розглядають як систему, що створена трьома компонентами – емоційним, пізнавальним і поведінковим.

1. Емоційний (емотивний) компонент ментальності складається з емоційних станів і переживань.

Емоційний компонент дає певний енергетичний заряд ментальності, стимулює пізнавальну та поведінкову діяльність, мотивує її певним чином.

2. Пізнавальний (когнітивний) компонент ментальності складається зі знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, які є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання). Пізнавальний компонент ментальності значною мірою дає змогу орієнтуватися народові в певних історичних ситуаціях.

3. Поведінковий (конативний) компонент ментальності призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Ментальна установка виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним проявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина [4].

Важливий вклад у процес дослідження української ментальності та етнопсихології українців зробили О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, В. Янів та ін., праці яких були надруковані у повоєнні роки у США, Франції, Німеччині. Окремі їхні статті вміщені у збірці «Українська душа» (Київ, 1992 р.) [5, с. 134-135]. Ці автори розглядають проблему ментальності з точки зору національно-обумовлених психофізичних властивостей.

Вельми цікавим і продуктивним є підхід О. Кульчицького, до розкриття суті і особливостей української психіки та пояснення її впливу на різні сфери суспільного життя. Він, підкреслював, що в історії українського народу особливої уваги заслуговують «межові ситуації» – «загрози смерті», «випадковості», «терпіння», що витворила геополітична ситуація України багатої межової смуги поміж Заходом і Сходом. У цій екзистенціально-межовій ситуації можливі були два види реакції: героїчний (лицарсько-козацький) стиль і стиль «притаєного існування», який призвів до пристосовницького і пасивного ставлення до довколишнього світу. У політичній сфері ці ментальні настанови матеріалізуються в бунтарстві, героїчній боротьбі за національні цінності та державну самостійність України, і разом з тим – в егоцентризмі, байдужості до долі власного народу і власної держави [6, с. 48].

Для пояснення особливостей українського характеру, В. Янів також звертає увагу на геополітичне, культурне та психологічне-розмежування України. Україна відчуває постійний вплив східної культури, для якої властива перевага почуттів над розумом і волею. Ось чому український індивідуалізм, не контрольований розумом але керований почуттями, закономірно веде до згубних наслідків.

Причину українських невдач, як зазначає вчений, можна сформулювати таким чином: «...в неволі ми опинилися тому, що надто любили волю. Ми боялися свого власного тирана і послаблювали себе внутрішньою боротьбою, не виявляючи одночасно досить активності назовні, так довго, аж запанували над нами чужинці» [7, с. 89].

Проблема української ментальності також була предметом розгляду таких українських вчених: М. Грушевського, М. Костомарова, які зверталися до проблеми генези української ментальності; П. Куліша, М. Гоголя, Т. Шевченка та осмислювали національний

менталітет засобами художньої творчості; Г. Сковороди, П. Юркевича, які розглядали менталітет як вияв «божественної» сутності людини, кордоцентризму та софійності [8, с. 69-103].

Філософія Г. Сковороди є прикладом існування філософії українського духу як динамічної, здатної до розвитку і постійного вдосконалення системи поглядів; вона є своєрідним пошуком і визначенням українським народом свого місця в суспільно-історичному процесі, заклик до гуманізму [9].

Після Г. Сковороди вперше з новою силою зазвучала філософія українського духу у творчості Т. Шевченка. Ця філософія глибоко індивідуальна, особиста і, разом з тим, ґрунтувалась на національній ідеї українського народу, його ментальності. Філософія Т. Шевченка виникає насамперед з конкретно-узагальненого ставлення до любові, надії і віри; вона глибоко індивідуальна, особиста, ґрунтується на національній ідеї українського народу, його ментальності. У його філософії – щира, беззахисна душа мислителя, розум, інтелект, що простежує людське життя: і в долі сестри-кріпачки, і в долі цілих народів.

Висвітлюючи питання національної ментальності слід звернутись до теми волі та підданства. Ця тема у повній мірі, розкривається у творчості Т. Шевченка. Важливою рисою філософських, суспільно-політичних поглядів Т. Шевченка була послідовна антикріпосницька спрямованість та непримиренна боротьба з самодержавною політикою національного гноблення народів. Т. Шевченко розглядав свободу крізь призму звільнення від кріпацтва та національного гніту. Він сповідував ідеологію бунту, беручи до уваги протиставлення минулої слави і козацької вольниці в Україні та її сучасної неволі. Геніальна творча індивідуальність і неповторність поета стала наслідком прагнення відстоювання й збереження української національної ідентичності, «бажання жити» (І. Франко). «Вільне життя, – писав І. Франко, – нічим не опутаний розвиток одиниці і всієї суспільності – це ідеал, якому Т. Шевченко був вірний протягом усього життя» [10, с. 254].

З надзвичайною проникливістю Т. Шевченко змалював національний традиціоналізм, який проявився, зокрема, в апофеозі жіночості, родинному традиціоналізмі, моральних засадах хліборобського життя, взаємній допомозі.

Особливості ментальності українців мають яскравий вияв у традиційно-побутовій системі та родинному житті. Українці дуже прив'язані до своєї родини, в якій намагаються будувати міцні і надзвичайно близькі стосунки. Така щільність родинних стосунків певною мірою теж визначається історичним минулим: на території, що перебувала на перехресті західного й східного світів, практично не припинялися війни. Жити там було небезпечно, панування часто змінювалося, і зберегтися як єдине ціле можливо було лише у колі найближчого оточення.

В. Цимбалістий дає таку характеристику родинному життю та родинним стосункам, вони є «носієм традицій у способі думання, настанов до зовнішніх і внутрішніх побудов, типових відповідей на різні ситуації» [11, с. 84]. Родина здійснює формуючий вплив на душу народу, відповідно із панівної ролі жінки у сім'ї впливає характер українського патріотизму як любові синів до матері (звідси «Україна-мати», «Ненька-Україна»). У Т. Шевченка, Україна виступає під символом жінки-матері, а у релігійному житті панує культ Богоматері. Любов до матері в Шевченковій поезії співпадає з любов'ю до України-матері. Адже, як слушно зазначає Ю. Барабаш, любов до матері й любов до України у свідомості Т. Шевченка ідентифіковані як єдина загальнонаціональна моральна й ідеологічна вартість [12, с. 16]. У вірші «Садок вишневий коло хати» любов і Україна, поєднані в єдину моральну й суспільну цілість. Узагальнений образ Матері (матерів), без якого неможливо уявити тиху родинну вечерю коло хати, у вишневому садку, що споконвіку сприймався українською колективною свідомістю (й особисто Шевченком!) як архетипний символ омріяного раю, Едему – втілення глибинної, нехай іще вповні й не розкритої, сутності України, національного буття в цілому [13].

Головне в творах Т. Шевченка те, що цілісність, гармонія родини великою мірою залежать від держави: чи вона насильницька, чи гуманістична.

Дослідник української ментальності М. Шлемкевич, звертаючись до джерел персоналізму українства писав: «Сучасна українська людина народилася з пориву створити свій власний новий світ із власних джерел і власних сил. Гаслом тієї нової української людини було: «Борітеся– поборете!» Сучасна українська людина, – на думку

М. Шлемкевича, – це шевченківська людина. Вона перейняла репрезентацію сучасного українства [14, с. 30].

Нове суспільство й нова людина, які спираються на знання й справедливість, – це ідеал Т. Шевченка й шевченківської людини. Стрижнем її світогляду є наука, головною рушійною силою – розум.

Він є тим вічним революціонером, що «духа рве до бою, рве за правду, поступ, волю» (три божества тієї людини). Характерні і часто повторювані слова одного з найсвітліших лицарів світогляду шевченківської людини І. Франка: «В космосі того світогляду наука є ядром, а релігійність імістество – це імливий молочний шлях почувальних сил душі, серед яких заблисло ясне сонце мислі» [14, с. 23]. Сила його творчості в тому, що він зумів серед ненависті та страху посіяти надію це оспівування свободи. Життя цієї надії починається з оспівування свободи. Т. Шевченко показує, що нездоланність людського духу виявляється і в тому, що безстрашних співців свободи народжують найважчі часи, бунтівний голос покривджених соціальних низів [15].

Улюблений герой Шевченкових поезій і картин – лицар народний, повстанець-гайдамака, козак-запорожець, що виступає оборонцем рідного краю, носієм народної правди і честі.

Поезії Т. Шевченка, саяво духу якого, за словами П. Куліша, було надприроднім, сприймаються як молитви і сповіді Господа за Україну. Виступаючи провідником волі Божої українському народові («Поховайте та вставайте, кайдани порвіте»), поет шукає у Святому Письмі відповіді на одвічні питання людського буття. У цьому полягає головний секрет філософічності його творчості. Адже не лише «релігійність», а внутрішня, глибинна побожність як суттєва риса ментальності українського народу виникає в поезії Т. Шевченка, надихаючи її життям.

Свята Божа правда, душа і серце, любов і прощення – головні мотиви його філософування в найкращих традиціях національної ментальності. У численних поезіях звертається він до людського серця як до рушія благих вчинків людини. З позицій «філософії серця» сприймає поет навколишній світ у віршах «Гоголю», «Три літа», «Пророк», «Заворожи мене волхве...», «Чого мені тяжко, чого мені нудно...». Так, остання поезія передає внутрішній стан поета, джерелом якого є серце. Екзистенційний трагізм, що відтворює ця поезія, – в протиставленні щирого Божого серця і лихого світу.

На думку Т. Шевченка, жити серцем – це означає жити з Господом, творити правду і добро. Вболіваючи за долю Батьківщини, поет бореться за відновлення апостольської чистоти християнства. Т. Шевченко прийняв на себе так багато нарікань, звинувачень в атеїзмі, безбожництві, але насправді вірив у живого Істинного Бога. Відтворюючи глибини української ментальності, Т. Шевченко показує дію духу Христового в душах братів і сестер у творах «Відьма», «Наймичка», «Москалева криниця», «Не спалося, а ніч як море», «Варнак».

Аналіз спадщини засвідчує, що персоналістське філософування Т. Шевченка найглибше виявилось в намаганні досягнути проблеми страждань людини і нації як результату нерозуміння волі Божої. Нікому до Т. Шевченка не вдавалося з таким пафосом відтворити національне як загальнолюдське, оскільки, крім того, народна творчість була джерелом його поезії з погляду форми і змісту. Підсвідомо, інтуїтивно поет відтворив характерні риси національної ментальності. Т. Шевченко показав, що важка історична доля спричинила до психології підпорядкування, з огляду на миролюбну вдачу української нації.

Відомими є заклики Т. Шевченка до об'єднання усіх верств українського суспільства на основі злагоди, добра і любові задля допомоги знедоленим, нужденним, заради України, яка є найвищою цінністю в його філософії.

Отже, філософський характер творчості Т. Шевченка відображає її народність, коли кожне явище життя розглядається мовби очима народу, з позицій народу, кожна подія минувшини чи сьогодення вимірюється мірою народної моралі, чистотою й цнотливістю душі трудової людини. Завдяки народності виявляє себе оригінальність шевченківського бачення світу, інтенсивність його світосприймання.

Джерела та література

1. Воропаєва Т. С. Ментальність як етнопсихологічний феномен: методологічні та теоретичні аспекти // Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості». – Ч. I, розд. I. – Київ-Луцьк, 1994. – С. 39-41.

2. Горбатенко В. П., Шемшученко Ю. С., Бабкін В. Д. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За

ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

3. Козлова О. М. Етимологія та сутність поняття «ментальність» // П'яті юридичні читання: М-ли Міжн. Наук. конф. 23-24.04.2009 р. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 412-414.

4. Національна самосвідомість як феномен етнопсихологічного знання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psyhole.blogspot.com/p/blog-page_53.html

5. Феномен нації: Основи життєдіяльності / За ред. Б.В. Попова. – К. : Знання, 1998. – 264 с.

6. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. – Київ, 1992. – С. 48-65.

7. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1994. – 216 с.

8. Юркевич П. Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божего // П. Д. Юркевич. Философские произведения. – М. : Правда, 1990. – С. 69-103.

9. Сковорода Григорій Повне зібрання творів. В 2-х томах. / Зав. ред. С. М. Перевертун. — Київ: Наукова думка, 1973. — Т. 1. — 531 с. — Т. 2 — 574 с.

10. Франко І. Літературно-критичні праці (1903–1905) // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – Т. 35. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 248–254.

11. Українська душа / відп. ред В. Храмова. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.

12. Барабаш Ю. «... Людей і Господа любить» (Любов як ментальна й поетична константа творчості Тараса Шевченка) // Слово і час. – 2007. – № 3. – С. 3-19.

13. Фельдман О.Б. Альтруїзм у поетично-філософській творчості Тараса Шевченка/ О. Б. Фельдман// Грані. – 2015. – № 3. – С. 113-117.

14. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К. : Фенікс, 1992. – 168 с.

15. Соціально-філософські мотиви в творчості Т. Г. Шевченка та їх значення для розвитку національної самосвідомості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://um.co.ua/8/8-16/8-168916.html>

Наталия Осадча (Киев)

МЕНТАЛЬНОСТЬ УКРАИНСКОГО НАРОДА В ТВОРЧЕСТВЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В статье освещается вопрос ментальности украинского народа в творчестве Тараса Шевченко. Показано структуру ментальности, раскрыты ее особенности, которые ярко проявляются в традиционно-бытовой системе семейной жизни. Проанализирована тема воли и пооданства.

Ключевые слова: ментальность украинского народа, национальная ментальность, Тарас Шевченко, философия сердца, семейная жизнь, воля, свобода.

Nataliya Osadcha (Kyiv)

MENTALITY OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN CREATIVITY OF TARAS SHEVCHENKO

The article highlights the mentality issue of Ukrainian people in the works of Taras Shevchenko. The article shows structure of mentality, reveals its characteristics with vivid expression in traditional household system and family life. The topic of liberty and citizenship was analyzed.

Key words: mentality of the Ukrainian people, national mentality, Taras Shevchenko, philosophy, heart, family, freedom.

**ПРИСУТНІСТЬ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
В «ІЛЮСТРОВАНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ» (1919)
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО**

На прикладі «Ілюстрованої історії України» (1919) Михайла Грушевського відстежено використання істориком поетичної та малярської спадщини Тараса Шевченка. Визначено вплив на формування і виокремлення української мови як способу передачі інформації, покликання на українську історію як у Тараса Шевченка, так і в Михайла Грушевського. Простежено тяглість цих процесів. Проаналізовано спільне і відмінне у ставленні до українських гетьманів.

Ключові слова: Україна, Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, творча спадщина, історія, гетьман.

Шевченко і Грушевський жили і творили у різні історичні часи, проте обидва прислужилися одній відповідальній справі – відродженню історичної правди і пам'яті українського народу, формуючи таким чином передумови становлення і розвитку української нації. Відомо, що сучасники великого українського історика Михайла Грушевського з країн Європи, США, Канади свідчили про нього як про продовжувача національного світогляду великого українського письменника Тараса Шевченка.

Мета статті: визначити, які поетичні та мистецькі твори Тараса Шевченка допомогли Михайлу Грушевському в роботі над викладом своєї праці «Ілюстрована історія України» (1919).

Відповідно до мети ставляться **завдання**:

- визначити роль постаті Тараса Шевченка у формуванні національної ідентичності Михайла Грушевського;
- визначити вплив Тараса Шевченка на формування і виокремлення української мови як способу передачі інформації та продовження цієї традиції Михайлом Грушевським;
- окреслити поезії Шевченка, які найчастіше вживає історик;

- визначити графічні твори художника Шевченка, які використано Грушевським для ілюстрацій у дослідженні;
- простежити трактування Грушевським історичних подій, на які звертав увагу Шевченко;
- проаналізувати спільне і відмінне у ставленні письменника й історика до українських гетьманів.

За визначенням самого Михайла Сергійовича, у автобіографіях, до усвідомлення національного українського почуття його привів у першу чергу його батько – Сергій Федорович Грушевський, випускник Київської духовної академії, педагог, організатор народної освіти, автор «Первой учебной книги церковно-славянского языка». Широко відомо, що рід батька походив від козаків Грушів, а рід матері – від греко-католицьких священиків Опущкевичів [1]. Також він називає українського письменника Івана Нечуя-Левицького; визначного історика та письменника, історіографа, ідеолога слов'янського відродження, діяча українського національно-визвольного руху Миколу Костомарова; відомого українського письменника критика-публіциста, історика і громадсько-культурного діяча Пантелеймона Куліша; визначного ученого-енциклопедиста, ботаніка, зоолога, натураліста, історика, археолога, етнографа, фольклориста, філолога Михайла Максимовича; українського поета і етнографа, фольклориста перекладача, видавця, професора Амвросія Метлинського; історика, вченого, дослідника історії України, письменника та видавця, архівіста та статиста Аполлона Скальковського; російського історика літератури, фольклориста Олександра Пипіна. «Я був вихований у старих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-методіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфлікті народу і влади вина лежить на стороні влади, бо інтерес трудового народу – це найвищий закон усякої трудової організації, і коли в державі цьому трудовому народові недобре, це його право обрахуватися з ним», – писав Михайло Грушевський наприкінці 1920 р. в «Борітеся – Поборете» [2, с. 279].

Але вивчаючи писемну спадщину Грушевського, зокрема історичну, неминує натрапляємо і на постать Тараса Шевченка. Кажучи про процес впливу, увиразнюється, що це був вплив поета-українця на становлення національної ідентичності вченого, що сприяло

спрямуванню його наукового пошуку в самостійне русло, схему історичного розвитку українців і України та, зокрема, на узагальнення українського історичного процесу.

У фондовому зібранні книг Шевченківського національного заповідника зберігається декілька прижиттєвих видань Михайла Грушевського [3; 4; 5]. Ми проаналізуємо одне з них – «Ілюстрована історія України» (К. : з друкарні Акц. Т-ва «Петро Барський», Хрещатик 40. – Шістдесят друга тисяча, 1919), що надійшло до колекції від відомого одеського шанувальника і дослідника української культури, колекціонера Тарас Максим'юка.

Аналізуючи присутність творчої спадщини Тараса Шевченка у вищеназваній науковій праці простежуємо дещо спільне між Шевченком і Грушевським, що сприяло загальному процесу формування українців як українців.

Життя і творчість Тараса Шевченка припала на той час коли домінантою європейських рухів був мовний націоналізм. Він передбачав групову мовну ідентичність, що пробуджує прагнення до визнання й прагнення до територіальної незалежності. Мовна національна ідентифікація є складовою національної ідентичності. Національна мова виступає етнодиференціюючою та етноформуючою ознакою і нарівні з історією й археологією веде до відкриття «автентичного Я», «колективного Я», «національного Я», до пошуку своїх витоків у минувшині. На практиці національне самовизначення не завжди приходить через національну мовну ідентичність, але її важливість незаперечна: вона формує виразні символи та звичаї певної історичної спільноти, що прагне автентичності, незалежності, братства та ідентичності нації. Широко відомо, що Тарас Шевченко є основоположником новітньої української літературної мови. У спілкуванні з земляками він послуговувався українською мовою в різних сферах: усній, листуванні, але офіційні листи писав мовою російською. Через призму української мови він подає особливості національного образу світу, тобто того, що він переживає конкретно-чуттєво через символи. Шевченко розробив для українців зразок мовлення опосередковано через текст як спосіб самовираження автора і, відповідно, це має вплив на читача, оскільки торкається глибин його національних почуттів [6, с. 31-65]. Мовне самовизначення Шевченка на користь української мови допомогло

йому виробити стиль національного мовлення усного і писемного, спопуляризувати його у тих сферах українського суспільства де вона не вживалася (листування) і у тих верхніх шарах українського соціуму де вона не визнавалася, ігнорувалася [6, с. 102].

У національних європейських рухах XIX ст. важливу роль відігравали заклади освіти, що були джерелом писемної культури. Тарас Шевченко, розуміючи стратегічне значення національної освіти у вирішенні питання залучення широкого загалу земляків до етноісторії і до мови (адже не усі в його часи мали доступ до навчання), гостро відчував нагальну потребу реформування цієї галузі. Тому видав на початку січня 1861 року «Букварь южнорусский» та планував створити інші підручники (з арифметики, космографії, географії, історії українців) для безплатних закладів освіти – недільних шкіл на своїй батьківщині. Мовна національна відмінність в Російській імперії, створила мовну проблему, що полягала у неспівпадінні національної та державної лояльностей. Тому головне управління цензури Петербурга заборонило розповсюджувати «Буквар», мотивуючи тим, що «скомпонований для простолюду Малоросії малоросійською мовою, хоча й друкованих російськими літерами, має за мету знову спонукати до окремішнього життя малоросійську народність, поступове й надійне злиття якої в одне нерозривне ціле з народністю великоруською повинно... бути предметом ненасильницьких, але аж ніяк не менш постійних прагнень уряду» [7, с. 300]. Отже, у сфері освіти Шевченко своїм «Букварем» склав конкуренцію і ситуацію вибору. Дослідник Р. Шпорлюк слушно зауважує, що саме після 1848 року визначальним чинником у процесі націєтворення стала мова як елемент культури у широкому розумінні цього поняття. [8, с. 291]. Мовні реформатори (до яких відноситься і Тарас Шевченко), у середовищі так званих «неісторичних» народів (українці підпадали під це визначення) ставали ініціаторами реформ освіти і «батьками націй», оскільки їхні переконання, їхня діяльність породжували сумніви щодо справедливості існуючих розподілів у державі.

Михайло Грушевський, як і Тарас Шевченко, приділяв значну увагу становленню і розвитку національної мови і школи. 1912 року він писав про стан освіти так: «Росія стоїть на одному з останніх місць поміж иньших країв. А між ріжними краями Росії Україна також

належить до гірших, найменше освічених. Причин тому є кілька: мало грошей іде на народні школи, мало про них дбають. А головню через те так тупо в них наука йде, що вчать дітей не українською мовою, котрою вони дома говорять і котру одну тільки добре розуміють» [5, с. 5]; «...треба доконче вчити дітей рідної мовою, щоб наука добре йшла, – значить на Україні треба вчити по школах українською мовою. Инакше український народ не вийде з теперішньої темноти, убожества й поневіряння» [5, с. 10].

Історик Грушевський наслідує й інші національні, світоглядні Шевченкові переконання. Які саме?

По-перше, Шевченко чітко розрізняє поняття «свій» – «чужий», але не у значенні «кращий» – «гірший», а у сенсі «інакший». Він протиставляє поняття «ми» і «вони» (себто «чужі»). Він визначає межі етнічних груп та окреслює власні характеристики народу. Грушевський також розглядає українців як народ самостійний, а не «плем'я», не складову російського «племені».

По-друге, Шевченко відокремлює українську і російську культури. Грушевський відокремлює українську і російську історію. Грушевський спростував погляд російського історика Карамзіна, що все було споконвіку московське і виразно довів, що київський період історії – український, а москалям необхідно шукати свою історію від московського князівства [9, с. 459].

По-третє, обидва ідеалізують традиції епохи козаччини, що однаково міцно жили як в середовищі народу, так і в середовищі інтелігенції. Адже козаччина – символ свободи і незалежності, це протест проти кріпацтва, утисків політичних і утисків свободи, людської гідності.

По-четверте, мотиви написання «Ілюстрованої історії України», викладені істориком у передмові, нагадують мотиви створення Шевченком серії фортів «Живописная Украина». Про цю серію поет пише у листі до чернігівського цивільного губернатора П. І. Гессе від першого жовтня 1844 року. У листі йдеться про унікальність українців – історичну, культурну, побутову, звичаєву, моральну, і що це усе не представлене широкому світу.

По-п'яте, обидва хочуть звеличити ім'я України, аби знайти основу для розвою сучасного і розбудови майбутнього. Оповідаючи

про події козацької доби (частина IV) та доби занепаду козащини і українського життя (частина V) Михайло Грушевський звертається до мистецької спадщини Тараса Шевченка. Він вмістив шість робіт Шевченка, а саме: «В Густині. Церква Петра і Павла» (1845) (фрагмент) (с. 274); «Чигирин з Суботівського шляху» (1845) (с. 295); «Богданова церква в Суботові» (1845) (с. 297); «Кам'яні хрести в Суботові» (1845) (с. 320); «Будинок Котляревського в Полтаві» (1845) (с. 489); автопортрет Шевченка (1843) (с. 492).

По-шосте, як Шевченко в поезії, так і Грушевський в «Ілюстрованій історії України» часто звертається до українського фольклору (пісень).

Історик часто цитує в «Ілюстрованій історії України» рядки з таких поетичних творів Шевченка як «Гайдамаки», «Тарасова ніч». Чимало цитат із циклу «Трьох літ»: «І мертвим, і живим...», «Чигрине, Чигрине», «Розрита могила», «Єретик», «Холодний яр». І не випадково саме цикл «Три літа» привернув увагу вченого. Адже тут поет висвітлює ідеали самовизначення, дає приклад до відродження України в героїчній боротьбі супроти російського, польського, в першу чергу культурного панування, і як наслідок політичного. Грушевський як і Шевченко прагне пробудити у читача чуття гідності і єдності спільноти по усій соціальній вертикалі, в усіх верствах і класах української етнічної спільноти, з метою сформувати єдину українську ідентичність як запоруку творення української нації. Грушевський віддавав велику шану Шевченкові в українському відродженні з літературного боку, відзначивши водночас і велику роль поета в ідейному розвитку українського громадянства.

По-сьоме, історика, як і поета цікавить питання слов'янського відродження.

По-восьме, Грушевський поділяє Шевченкову оцінку діяльності таких видатних історичних постатей як Іван Мазепа, Петро Конашевич-Сагайдачний, Петро Дорошенко.

Іван Мазепа обома представлений як покровитель будівництва православних храмів (зокрема, церкви вознесіння в Переяславі), як протектор українського духовного життя.

Анафема, виголошена Іванові Мазепі московськими попами, наклала свій відбиток на людську свідомість і це пояснює, чому у

записках народної творчості Тараса Шевченка гетьман наділений епітетами «пес», «проклятий», «вражий». Грушевський пише, що Мазепу підозрювали, то як шляхтича і «поляка», то як «московського прислужника».

В «Гамалії», «Гайдамаках», «Никите Гайдае» гетьман Петро Канашевич-Сагайдачний представлений уславленим своїми походами на чолі козацтва на Туреччину, в Крим, Польщу, Москву. Грушевський пише про цього гетьмана як про розважливого і талановитого політика, котрий зробив із козацького війська опору усіх форм національного життя – церковного, освітнього. Сучасний дослідник Володимир Мельниченко переконливо доводить, що Сагайдачний «не був принциповим противником зближення України з Росією, чому є чимало підтверджень... сприятливе для Москви закінчення сутички з українським гетьманом Петром Сагайдачним (йдеться про 1618 рік, коли українські козаки на чолі з гетьманом Війська Запорізького стояли біля Арбатських воріт. – С. Б.) оцінювалося настільки високо, що з цього приводу в арбатській церкві Миколи Явленого сам цар Михайло Романов велів спорудити вівтар Покрова Пресвятої Богородиці» [10, с. 54].

З великою повагою звертається Тарас Шевченко до гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка такими вербальними визначеннями: «запорізький брате», «славний наш гетьман» («Заступила чорна хмара»), «неукротимий гетьман» («Наймичка»). «Зручним і добрим правителем» і талановитим дипломатом, який вміло керував козаicinoю і не допускав до суперечок з урядом, називає його Грушевський.

У вірші «Заступила чорна хмара» Шевченко лаконічно характеризує ще одного гетьмана, тепер вже Лівобережної України, – Івана Самойловича, називаючи його «дурний Самойлович», а у повісті «Музикант» – «несчастный гетьман». Як відомо, Самойлович був причетний до ліквідації церковної автономії України, передавши її в руки Москві. І якщо для Дорошенка національне спрямування політики було визначеним за головний напрям діяльності, то Самойлович «був надзвичайно услужливий для Москви і мав у неї віру... всіми силами відводив Москву від порозуміння з Дорошенком: радив з ним не мирити ся, а воювати. І справді таки намовив», – писав Михайло Грушевський [11, с. 349].

Утім, стосовно оцінки діяльності одного гетьмана – Зіновія-Богдана Хмельницького – у Шевченка і Грушевського є розбіжності. Жодному з державних мужів не присвятив стільки уваги Шевченко як Хмельницькому. Будучи учнем Товариства для заохочування художників намалював акварель «Смерть Богдана Хмельницького» (1836-37), часто згадує це ім'я у своїх повістях, у «Журналі» називає його «геніальним бунтовщиком» (запис від 21 вересня 1857 р.), а в поезіях дає широкий спектр свого ставлення: від жалю («останки славного Богдана» («Гайдамаки»), «Батька Богдана могила мріє» («Сон» «Гори мої високії») до відвертої зневаги – «Якби-то ти, Богдане п'яний». Підставою називати гетьмана «нерозумним сином» («Розрита могила»), «недомудром», «ледачим сином» («Сліпий»), що «Занапастив еси вбогу // Сироту Україну!» («Великий льох») є для Шевченка наслідки Переяславських подій 1654 року. Поет вважає цей крок гетьмана недалекоглядним у політичному сенсі. Тому Господь і карає країну саме за «Богдана і за скаженого Петра» («Осія. Глава XIV. Подражаніє»). Ставлячи в один рівень гетьмана і царя, Шевченко неначе ототожнює їхню політику по відношенню до України і українців, і не вбачає у жодному із них її захисника.

У свою чергу Михайло Грушевський не такий категоричний як Тарас Шевченко в оцінці діяльності Богдана Хмельницького. Він більш поміркований у визначеннях, звертає увагу на вузькі політичні зацікавлення гетьмана: «...національна справа для Хмельницького не виходила по за релігійну справу», «Хмельницький мав великий талант політичний і державний, без сумніву любив Україну і відданий був її інтересам, але він надто хитрував і мудрував і більше дбав... про помочи заграничні, ніж про те, щоб розбудити силу і витривалість, свідомість і завзяте у власнім народі... він і пізніше зіставав ся ще занадто козаком, стояв під сильнішим впливом чисто козацьких поглядів і інтересів, ніж нових, всенародніх, загально українських» [11, с. 309]. Грушевський переконаний, що причиною негараздів в Україні стала передчасна смерть Хмельницького.

Авторитетом у питанні стосунків народу і козаків для Грушевського є Шевченкове ставлення до феномена козацтва, як оборонця національних, соціальних прав українців. Цю позицію історик ілюструє рядками поезії «Буває, в неволі іноді згадаю».

«Найтяжче ставало, коли не було згоди між своїми...», – напише Михайло Сергійович в автобіографії 1914-1919 рр., поділяючи один із заповітів Шевченка – прагнення єдності земляків, соціальної згуртованості – «обнімітесь брати мої, молю вас благаю». Стати на ділі українцями, а не малоросами – це сенс життя для Грушевського.

Грушевського приваблює Шевченкове занурення у минувшину. Адже це допомагає знайти рівновагу у сучасному, знайти шлях для оновлення. У тій минувшині була не лише слава та героїзм, а й дегероїзм, неміч, неспроможність стратегічного мислення. В основі усього цього лежали зрадництво і безпам'ятство. Тут для емоційного підсилення викладу свого матеріалу за цією темою Грушевський часто цитує поезії «Чигрине, Чигрине» та «Розрита могила» (цикл «Три літа»).

Пам'ять про давно минулі літа, туга за рідною землею, коли ти далеко від неї, допомагали Шевченку утримувати духовний зв'язок із батьківщиною, земляками та формували уявлення про колективну і культурну ідентичності.

У свою чергу Грушевський, занурюючись у минувшину українців відкриває і самого себе; сприймає себе як продовжувача справ попередників: «...хто не знає своєї минувшини, своєї історії... то так як би до смерти zostав ся дитиною... Треба знати теперішнє життя свого краю та народу, а щоб зрозуміти як воно складало ся як його далі вести, dokonче треба знати його минулість» [12, с. 6].

Для пояснення минувшини Шевченко звертається до міфу, як до ствердження реальності, що керує життям людства, як до знання та дії в цьому житті. Для поета важливою рисою ідентифікації є міфічна і суб'єктивна прив'язаність до конкретної землі, місцевості, території – до України. Для Грушевського це також має значення. Тому він і починає свою «Ілюстровану історію України» з чіткого окреслення території України, меж проживання земляків. Природно-ландшафтні характеристики, типи народностей, які їх населяють, їхня різниця в звичаях, словах, вбранні, господарстві, житті загалом, таки приводять історика до висновку про етнічну єдність цього народу: «...про те все – то наші люде, один народ і один край... то все українці, один народ український» [12, с. 5].

Вивчаючи етимологію політоніма «Україна» та етноніма «українці» Грушевський в роботі «Хто такі українці і чого вони хочуть»

посилається на Шевченка. Звернемо увагу, що Шевченко не залишив нам писемних джерел, у яких називав українців українцями, а під такими він розумів «земляків» [6, с. 65-94]. Українцями за Шевченком є ті, що говорять українською мовою, тримаються історії України, її звичаїв, бажають для України і земляків волі як соціальної свободи, а також переймаються національною освітою і добробутом для усіх людей. Саме від часу поета Шевченка, для вченого Грушевського існує часова та історична межа, що розрізняє поняття «малорос», «хохол» і «українець» («земляк», «брат» у Шевченка).

Щодо своїх політичних переконань сам Грушевський у праці «Вільна Україна» визнає себе послідовником у продовженні справи Тараса Шевченка і кирило-мефодіївців: «...домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні у відокремленій, «незмішаній» автономній Україні, зв'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими племенами слов'янськими, чи то з іншими народами і областями Російської держави» [9, с. 99]. Політичні переконання Михайло Грушевського, на думку канадського дослідника Т. Приймака, «розвивалися в традиції українського національного руху ХІХ ст. Ці традиції поєднували національне пробудження з народолюбством, федералізмом, з демократією і ставили їх у зв'язок із загальною вірою в благотворні впливи розвитку і освіти» [13, с. 127].

Національна мова і освіта були для Шевченка гарантами виживання і самозбереження земляків, основою формування національної свідомості, зв'язком між інтелігенцією і народом (за часи Шевченка так називали лише селян). Дуже точно висловився з цього приводу ще у першій чверті ХХ ст. Денис Лукіянович: «Шевченко вийшов з народа і не тільки володів усіми скарбами його мови й поезії, не тільки люби в мужика, але й упіснув ся за його право. Ті, що перед ним писали, Котляревський, Гулак, Квітка, то були дідичі й високі урядники. Вони знали мужицьку одежу і мову, але не знали його горя і душі. Шевченко на власній шкурі виніс усі хлопські злидні, тому він умів сказати про вдовині сльози і про панщину. Він сказав, що народ наш брат, хоч і менший, казав обіймати його, бо родина то єдність. Він перший се сказав. Отже він продовжував роботу київських князів. Вони перли до того, щоб племена споїти і злити в один нарід, а Шевченко накликав нас до того, щоб ми пізнали, що тільки інтелігенція

і нарід разом становлять той організм, який живе, росте і розвиває ся, має будучність. Перед Шевченком приймали поети тільки мову від мужика, а Шевченко при[й]няв мужика самого. Тим він дав нам підставу до жит[т]я» [14, с. 22].

Грушевський також закликав до навчання українською мовою і до побудови мережі освіти як складових націєтворення і державотворення. Окрім Шевченка Грушевський вважав себе у цій справі продовжувачем ідей Микола Костомарова та Пантелеймона Куліша.

Отже, захоплення Михайлом Грушевським з дитинства усім українським, заглиблення у подальшому у вивчення історії українців, їхньої культури, літератури сприяли формуванню та реалізації його як українця і українського вченого. Любов Шевченка до своєї батьківщини і земляків передалися Грушевському і це яскраво ілюструють його слова у праці «Звідки пішло українство і до чого воно йде» про те, що «наш край великий і багатий, один з найкращих країв на світі. Створений для розвитку великої, економічної, сильної держави. Український народ сповнений повної життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний для організації, до громадської солідарності. Національні почуття... зв'язали міцно, вхопили національним обручем всі верстви українського громадянства – від панських і буржуазних груп до пролетаріїв. Досить відкрити людині очі на те, хто вона, щоб бути певним в її вірності національній дисципліні. З сею міцною єдністю наш український народ становить велику силу, суцільну глибу, моноліт. Якого нема іншого в східній Європі» [9, с. 91].

Тарас Шевченко своїм життям і своєю творчістю виокреслив конкретні чинники національної культури, а саме: територію, як автентичну землю, національну історію, мовну ідентичність, національну освіту, національну самосвідомість. Це виводить на роздуми про політичний уклад буття народу. Ці питання і допомогли визначитися Михайлу Грушевському зі своєю власною національною ідентичністю і сформуватися саме як українському історику. Тому не випадково в своїй «Ілюстрованій історії України» Грушевський приділив значну увагу постаті Тараса Шевченка і його творчій спадщині.

Джерела та література

1. Електронний ресурс: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Bio.html>
2. Онацький Є. Д. Українська мала енциклопедія: у 4 т. / Євген Онацький; упоряд., наук. ред., передм. С. Білокінь. – Київ : Унів. вид-во Пульсари, 2016. – Т. 1: А – І. – 576 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ : друкарня С. В. Кульженко, Пушкінська ул., №4. – 1911. – 556 с. – Книга надійшла до фондів Шевченківського національного заповідника наприкінці 2016 року після написання статті (авт. – С. Б.).
4. Грушевський М. Матеріали до історії Кирило-мефодіївського братства. – Київ, 1914 – 156 с.
5. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. – Київ, 1912 : Друкарня Київської 2-ої Спілки, Володимирська, 43. – 64 с.
6. Брижицька С. «Я не самотній...»: Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть ХІХ ст. – середина 20-х років ХХ ст.): Моногр. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 192 с.
7. Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. – К. : Держ. В-во політ. Літ. УРСР, 1950. – 514 с.
8. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Пер. з англ. Г. Касьянов. – К. : Основи 1998. – 479 с.
9. Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / Упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., приміт. А. П. Демиденка; [Вступ. слово Л. М. Кравчука; післямова Ф. П. Шевченка; худож. оформл. О. В. Ковалю]. – К. : Веселка, 1992.
10. Мельниченко В. Михайло Грушевський: «Я оснувався в Москві, Арбат 55». – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 448 с.
11. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ : з друкарні Акц. Т-ва «Петро Барський», Хрещатик 40. – Шістдесят друга тисяча, 1919. – 578 с.
12. Грушевський М. С. Як жив український народ. Коротка історія України. Вид. 2-е. Репринтне відтворення. – К. : РОВО «Укрвузполіграф» РВЦ «Орбіта», 1991. – 112 с.
13. Приймак Т. Конституційний проект М. Грушевського з 1905 року // Український історичний журнал. – 1991. – №1. – С. 127-136.
14. Лукіянович Д. Про Шевченкові твори // Просвітні листки.

Накладом Товариства «Просвіта» у Львові. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1913. – Ч. 38. – 24 с.

Светлана Брижицкая (Канев)

ПРИСУТСТВИЕ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В «ИЛЛЮСТРИРОВАННОЙ ИСТОРИИ УКРАИНЫ» (1919) МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО

На примере «Иллюстрированной истории Украины» (1919) Михаила Грушевского отслезжено использование историком поэтического и художественного наследия Тараса Шевченко. Определены влияние на формирование и выделение украинского языка как способа передачи информации, а также ссылка на украинскую историю как у Тараса Шевченко, так и у Михаила Грушевского. Прослежена преемственность этих процессов. Проанализированы общее и отличное в отношении к украинским гетманам.

Ключевые слова: Украина, Тарас Шевченко, Михаил Грушевский, творческое наследие, история, гетман.

Svitlana Bryzhitska (Kaniv)

PRESENCE OF TARAS SHEVCHENKO'S CREATIVE HERITAGE IN «ILLUSTRATED HISTORY OF UKRAINE» (1919) MYKHAILO HRUSHEVSKYJ

According to «Illustrated history of Ukraine» (1919) by Mykhailo Hrushevskyj author tracks usage of Taras Shevchenko's poetical and painting heritage by historian (Hrushevskyj). Article defines influence upon the creation and separation of Ukrainian language as method of transferring the information, referring to Ukrainian history, according to Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskyj. Author also followed continuity of these processes. Article also shows joint and different attitude to Ukrainian hetmans.

Key words: Ukraine, Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskyj, creative heritage, history, hetman.

СУЧАСНІ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРАКТИКИ АНАЛІЗУ БІОГРАФІЧНИХ ТА СЕМІОТИКО-ДИСКУРСИВНИХ КОНТЕКСТІВ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

УДК 821.161.2

Анатолій Ціпка (Київ)

СЛОВЕСНІСТЬ І КУЛЬТУРОТВОРЕННЯ: СИНТЕЗА ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ МИХАЙЛОМ ГРУШЕВСЬКИМ

У статті розглянуто витворення наукової концептуалізації, завдяки якій висновувалося осмислення культуротворчої тяглості та державотворчого досвіду українців. Зосереджено увагу на застосуванні смислового поля концепту «Україна-Русь» в науковій фактології Михайла Грушевського. Зауважено передсповісну форму активування українців та їхньої історичної пам'яті завдяки художньому представленню поетичним словом концепту «Воля» в творчості Тараса Шевченка. Творчість Тараса Шевченка була одним з «історичних кроків», зроблених у «романтичній ході» в XIX ст., який призвів до неоромантичної доби українського історіософського та культурницького досвіду кінця XIX – початку XX ст. Підсумок творчої думки цього часу – синтетичне осмислення фактів та феноменів українського державотворення та культуротворення – духовної України Михайлом Грушевським.

Ключові слова: синтеза, словеність, культуротворення, тяглість, концепт «Воля», державницьке осмислення.

Новітня держава як смисловий концепт по-різному закорінювала-ся у «себетворчий» досвід української спільноти. При тім, набування державної думки та державотворчого завдання, і це слід відзначити, серед українців відбувається кількома шляхами. А так само кількома «виконавцями». Вони концептуалізують, кожен по-своєму, спрямовуючи на шлях «нової Європи» носіїв української свідомості. Це і досвід

чуттєвого наснаження та поривання думки в художній формі. Це і оформлення державо-спрямованих завдань українців завдяки силі наукового факту. У цьому зв'язку, передовсім, слід згадати культурозасяжні (засадничі) постаті Тараса Шевченка та Михайла Грушевського. Вони справді творять простір української культуро-семантичної тягlosti у набуванні державницької мислі у новітній час.

Тарас Шевченко та концептуалізація волі у життєвому досвіді українців.

Тарас Шевченко зробився поетичною вершиною романтичної концептуалізації через смислове піднесення Волі. Це він нагадав українцям образи недалекої давнини з почутого ним самим у дитинстві на південній Київщині – Звенигородщині, відтак – чуття висоти людського існування на широтах життєвої Волі. Спершу життя, а за ним і буттєві форми людської істоти, не загроженої і не чавленої, підносить Т. Шевченко перед очі та чутливе серце українців. При тому, свідчення української Волі, що постають, перш за все, в козацьких образах, тобто у вимірі «козацького часу» завдяки Т. Шевченкові підносять українську думку понад час [1]. Саме оті, козацькі постаті, що робляться образами історичної засяжності (засадничості), виривають українців з меж часу, як і з меж місця. Шевченкові образи змодельовують текстову структуру цілої України з її моделлю семантичного заміру. Навіть зовсім неочікувано для «художнього ока» з'являється широта Шевченкового спостереження окремої події та її учасників, вона доєднує до поетового текстового викладу часову та просторову широчінь. Шевченкова напруга, що повсераз віддалено простежується у схемовому опозитиві «зустріч – прощання» – з миттю, з розлогішим часом, з Людиною, з Особою, з людьми, витворює та виображує епіфікацію на рівні дії-учинку, коли подієвий схематизм набуває безмежжя подієвого факту (хоча б і розподільчий та розмежувальний у вимірі «злого та доброго» – «Гонтин банкет» в Умані). Але і дрібне людське – поведінкове та миттєво-часове у Шевченка підпорядковується узагальненій схемі відчуття часового правдивого «колись». Це саме за ним у Т. Шевченка криється місце і час та люди, що в них перебувають, оці люди несуть на собі покликання творити правдиво та свідчити Правду. Ламання такого свідчення, за Т. Шевченком, навіть і через несвідому участь, як от у схемовому «дотику» до творення обставин «Трьома душечками» у

«Великому льосі» – це творення переступу, що спрямовується власною нищівною дією на «своїх» і протистає «своїм»:

Як сніг три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленному хресті
На старій церкві...

.....

Коли б вже швидше розкопали,
Тойді б у рай нас повпускали,
Бо так сказав Петрові Бог:
“Тойді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа великий льох” [2, с. 252].

У такому подієво-часовому представленні композитиву «свого світу» Т. Шевченком шукаються пам'ятні образи та творені ними дієві моделі, впізнавані «своїми», аби через них вилаштувати обставини новітнього пошуку та закорінення досвіду Волі в життя тогочасних українців. Шевченкова тяглість – це вишукування в широтах «українського відчуття» Часу дієвих моделей Волі – це і невпинна козацька вольниця – Запорозьке панібратство, це так само образ «своєї» – української хати з «панством-громадою» довкола неї. Відтак, як можна спостерегти, стається прищеплення українцям через перенесення у їхній досвід з-поза меж часу примареного у видиві образу життя на Волі. Він спершу «просторово мріється» в українській пам'яті. Він же має зробитися наказовим чинником, який вчить українців тому, «як на світі жить». Завдяки цьому у семантичному структуруванні фактологійне та часопросторове «колись» художньо та у смисловому замірі творить споглядання та прогнозис сподіваної Волі. Вона – це життєва сила та онтологійна «спілка», що у Т. Шевченка має вияв у його художньо-поетичній та часопросторовій формулі: «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» [2, с. 288]. При тім, постає як образ, так і неодмінна поява у смислотворенні «свого», земля. У часопросторовій формулі, що поєднавчо у піднесенні творить безмежжя, навіть – поза-межжя, Шевченкового «над часом», справді співдіє земля як «основа» просторового відчуття «свого» місця. Шевченкове формульне «і мертвим...і ненарожденним» звернено до «земляків» – «землякам моїм»

[2, с. 288]. Часове «колись» тягло має призвести до часопросторового «таки буде». Часовий замір змінюється буттєвим усталенням. Те «колись» пам'ятатиметься завдяки «буде», де виснується ємна концептосфера Волі народу на «свій» землі.

Часова тяглість у формі факту та культурного феномена: моделювання Михайлом Грушевським історичної дійсності та літературної творчості.

Творчу спадщину Михайла Грушевського слід розглядати, передовсім, беручи до уваги фактологічне висновування тяглості українського культуротворення. Стосується така концептологія тяглості-неперервності всього розмаїття духовного життя українців. В ній представлено і форми духовного досвіду, а так само словесно-духовного культуротворення як основи вибудовування Держави.

Показуючи таку неперервність розгортання культуротворчого досвіду українців та його відбиття у державницькій думці, М. Грушевський вдається до застосування концептової структури, яка і представляє таку тяглість, – це утвір «Україна-Русь». М. Грушевський зумисне використовує його у своїй праці, вкотре наголосивши на належності саме Україні всієї «Київської спадщини». Слід зауважити, що витворення часової та культуротворчої тяглості в духовному досвіді українців здобуло собі цей концептовий утвір у XIX ст. У 1885 р. відбулася нарада київських учених, у якій взяв участь і О. Барвінський, що прибув до Києва з Галичини. Тоді було укладено програму «Руської Історичної Бібліотеки». Тоді ж визначилися з найнеобхіднішими термінами. Підсумком такого термінологічного пошуку було прийняття, із спільним ухваленням, термінологічного гасла (позиції) «Русь-Україна». Сам термін «Русь-Україна» запровадив 1860 р. П. Свенціцький [3, с. 167]. Таким чином було виснувано часову тяглість та культуротворчу суцільність духовного досвіду українців. І хоча саме Русь – княжа та митрополича передувала в історичному часі Україні. Зважаючи на саму історичну послідовність, слід би було вдаватися до позиційного представлення українського досвіду в такій послідовності – Русь та Україна – «Русь-Україна». Та терміном «Україна-Русь» було підкреслено, слід наголосити ще, часову сув'язь та спадкоємне право саме тогочасної України на увесь попередній київський державний та культурний досвід. Саме так, і з такими

означальними позиціями та смисловими конотативами, вживає цей термін М. Грушевський, виносячи його у заголовок своєї праці – багатотомної «Історії України-Руси». У такому ж культурно-спадкоємному річищі було написано ще одну працю М. Грушевського – це теж багатотомна – «Історія української літератури». При тім, що там вже не зустрічається концептового утвору «Україна-Русь», відчувається ставлене М. Грушевським завдання – показати і тут – у словесному творчому масиві – неперервну садковість. Схоже, стаючи на ґрунт концептуалізації русько-української тяглості, представляє свою наукову позицію, пишучи теж про історію літературного руху українців, І. Франко. І його праця має назву «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року».

XX століття, поштовхуване філософськими доктринами століття XIX, починає спершу жваво прагнути, але невдовзі й активно працювати на вибудову певної системності. Йшлося, власне, про справжню певність, не припускову, з лише ледь віднайденими складниками, але допевну, закономірну, послідовно-сполучну й нерозривну системність. Чи не найбільше у справі подібного будування силу виявив всевимогливий час? Потреба осмисленої цілісності задля ствердження практики естетичного й словесного доробку десятиох попередніх століть українського культуротворення чи не найбільш вагомо постає на початку – середині XX ст. Спонуканий часом і спрямований поставленими ним завданнями приступив до здійснення величезної за задумом роботи – написання «Історії української літератури» М. Грушевський.

Передовсім, у ході роботи поставало питання термінологічного визначення. Потрібно було найемніше схарактеризувати перебіг, який зумовлювали виразні явища української естетично-художньої праці зі словом впродовж століть. Роз'яснення власної термінологічної позиції щодо обраного для розгляду в «Історії української літератури» матеріалу й подає М. Грушевський у писаному до видання передньому слові, віддаючи перевагу комплексно-збірному поняттю словесність. Оперуючи в обраній роботі саме ним як концептуальним інструментарієм, автор розсуває межі творчого процесу українців набагато глибше, аніж на десять століть перед ним [4, с. 45].

За малим часом після Володимирових відвідин Корсуня і тамтешнього охрещення розпочинається процес активного «допитування»

та наступний за ним – це етап витлумачення на місцевому ґрунті текстів Святого Письма. Нестор у «Повісті временних літ», де Русь віднесено ще до часів Яфетових, а згодом ще ширший за осяжністю та сильніший, з богословською доктриною, твір Іларіона-митрополита, концептуалізують Володимирову справу – особисте навернення князя та хрещення киян і Русі. Слово й Благодать в Іларіоновому творі, якими підкріплені й ведені «всі язичі», а серед них і руський, що плескають «рукама радованія» – ось основні початок та сила словесно-культурного життя народу.

Отже, невдовзі після Володимирових світоглядних і культурних започаткувань у Києві й інших княжих та кафедральних містах починає пускати коріння сила писаного та казаного слова. Проповідництво – «златоустівська традиція» Царгорода віднаходить вдячних слухачів-замилувальників у слові та плекачів того славного почину. Адже на Русі чи не з X–XI ст. широкого побутування набуває Златоустова книга «Андріатіс», збірник, що вміщував 21 бесіду-слово. Для осяжників краси слова то була книга підручна й предмет для уподібнення. Адже саме Іларіонове «Слово» було виголошене ним в присутності князя, княжої дружини та киян у Софії-митрополії. У Софії Царгородській виголошував свої «Слова» Йоан Златоустий [5, с. 14]. Далі квітнення ораторсько-повчальної прози продовжували Кирило Туровський та Клим Смолятич, який, зауважує М. Грушевський, незважаючи на своє географічне означення Смолятич, належив до Київського словесно-культурного поля. Власне, справді до оригінальних за змістом слід долучити й витвір Кліма Смолятича «Похвальне слово святому Климентові», яке віднайшло чільне місце в «Історії української літератури», в її княжому періоді.

Задум твору, безсумнівно, київського походження, та ще й, що головне з цього твору, так само сприяв уґрунтуванню київської культурної традиції. Князь Володимир приніс мощі – «чесну главу» Климента з Корсуня, де Климент постраждав 101 року, до Києва на благословення новоохрещеним киянам. Як і Іларіонове «Слово», подане на слухання киянам, Климентова похвала теж, напевно, зазвучала у просторі величної церкви, припускають, що у «Десятинній Богородиці» – київській соборній церкві, зведеній ще за Володимира.

У декоративі твору автор виявляє, як і його іменитий попередник, знову-таки Іларіон, неабиякий добірковий поетичний хист та творчу вправність. Символьні перегуки з Псалтирем та розмаїті метафоричні добори, почасти похідні з візантійських творчих асимілятивів й «виробів», самоувиразняються й надають немалої художньої вартості Климовому Похвальному слову. Особливо виразними є солярно позначена образність (сонця у прирівнюванні Климента-єпископа) та «уранічна» семантика («яко небо» у схарактеризуванні будованої Володимиром Десятинної Богородичної церкви).

Надто значущим є те, і це простежується у викладі М. Грушевського, що за настільки короткий проміжок часу вже був помітним майстерний поступ киево-руської естетичної думки та складеної з неї творчої сфери. Не проминуло й століття, коли у «Десятинній Богородиці» зазвучали пишні візантійські стихології, а киево-руська словесна культура подала настільки вивершені й з ідейного, й з естетично-образного виявів зразки. За часів Іларіона, а особливо Климента Смолятича, Київська Русь вже готовою була не лише до адаптування принесених з візантійсько-болгарських джерел творів. Процес візантійсько-руського поміжкультурного спілкування, а щонайбільше – в ділянці слова, вже цілковито мав характер рівнозначного діалогізування.

Слід також зауважити й характерні ознаки руської естетичної цілісності. Така естетична цілісність була зумовлена цілісністю громадсько-суспільною. Поставлений за завдання М. Грушевським показ послідовної нерозривності у ланцюжку естетико-художнього вираження Русі-України спирався, отже, на єдиномасивність суспільства. Адже й «Слово» Іларіона звучало, певно що, не винятково для княжої верхівки. А засвідчені у зображеннях на сходах підйомної на хори башти Софійського собору скоморохи-гудці з «сопілями», теж ознака, не властива лише народному («посадському») середовищу [6]. Безсумнівно, що оповідаючи про той час, а особливо згадуючи випадки календарних свят, з повною певністю можна говорити про настрій веселощів як загальнонародний настрій. «Фестово-карнавальні» відгомони ще жваво простежуються та впливово діють у європейській традиції того часу. Не була тут винятком, звісно, й Україна-Русь.

Хоча, часами й доводилося натрапляти на маргінесні, або писані окремими словами зауваги й засудження язичницьких за походженням звичаїв та обрядів. Але, навіть з відстороненням з життя деяких з них, зовсім немає підстав говорити про остаточне занедбання естетичної й словесної традиції давніших часів наддніпрового київського та близьких до нього культурно інших слов'янських племен.

Зовсім не місцями, а виразними частинами естетичний ґрунт давнього слов'янства підноситься в художній традиції Києво-княжої Русі, образний та символічний масив якого надто помітно, коли не домінантно, визначає склад хоча б «Слова о полку Ігореві».

Немалою мірою східна літературна тематика так само ґрунтувала киево-княжий та подальші етапи українського словесного процесу. Повістева й апокрифна література в перекладах потрапляла до Русі. Тематика мандрівних записів та побутової описовості з життя святої Родини та «апостольського чину» захоплювали читацьку увагу не одного покоління шанувальників книжного слова. В Києві й на Русі бралися й до справи перекладів повістєвої літератури. За приклад можна подати хоча б «Повість про Акира Премудрого».

Проводячи лінійне часове простеження схарактеризовуваного словесного процесу, Михайло Грушевський не обмежується тільки-но часовим послідовним укладанням справи. Кожен епохальний (відтинковий в часі) розгляд надто розростається в інформативну «ширину». Перш за все, увагу дослідника звернуто на питоми генетичні (власне українські) модуляції художньої праці зі словом. Але разом з тим, з огляду на художньо-естетичні перехрещування, і на явища принесеного ззовні, тобто запозичуваного характеру. Накладання у досвіді словесного мистецтва іншорідних, але близьких, а через цю близькість й здатних до активного впровадження в художнє життя різнобічних форм, захоплює увагу Грушевського впродовж розгляду «Історії української літератури». Так ставалося, за висновками М. Грушевського, і в слов'яно-дунайські часи, і в киево-княжу добу, та й в подальшому словесному творенні.

Звісно, що невід'ємними складниками фольклорної словесної традиції є міфологічні ідейні закарбування та несені в структурі міфології художні образи й форми. Грушевським питання міфологічної «присутності» в словесному спадку архаїчної доби вирішено позитивно.

Міфологія, як ґрунтовний рівень світоглядного й культурного життя кожного давнього людського згромадження, підноситься до уважного подання і в працях М. Грушевського [4, с. 38-75]. Міфологічні студії, в широкому розумінні їхнього напрямку, не віднайшли аж такого значного застосування у дослідженнях М. Грушевського.

Але того й не вимагало основне завдання його праць, зокрема й «Історії української літератури» та «Історії України-Руси». Тож, зімпульсовані від європейського (особливо німецького романтизму і пізнішого філософського пошуку – В.-Ф. Гегель, Ф.-В.-Й. Шеллінг, Д. Юм) культурні дослідження міфологічної сфери відбилися на структурному викладі М. Грушевського.

Слід зазначити, що міфологічним заувагам М. Грушевського на українському ґрунті цих досліджень передували праці М. Костомарова та І. Срезневського, підкріплені засвідчувальним матеріалом з арабської мандрівної давнини та, частково, археологічними знахідками [7, с. 24].

Самим М. Грушевським наведено чимало цікавих сутнісно-об'єктивних прикладів у іменних охарактеризуваннях представників слов'яно-руського пантеону, які можна було зустріти у фіксованих на його час зразках з фольклорного масиву. Але найголовнішим є те, що міфологія, як давньоукраїнське відбиття моделювання світу й як середовище розгортання архаїчної творчої практики, була визначена як один з першорівнів українського словесного процесу.

Філософсько-культурним і філологічним формам опрацювання архаїчного матеріалу передувала значна праця зближення з цим матеріалом. Йдеться про величезну збирацьку працю, що здійснювалася у багатьох місцинах Європи, а в тому ліку й на Україні. Народницький рух розійшовся майже по всіх українських напрямках, змірявши їх кроками з півночі на південь та із заходу на схід.

На одну зі «збирачами-народниками» справу працювали дослідники, споряджувані географічними товариствами. Прикладом такої праці може бути збирацьке накопичення фольклорного матеріалу П. Чубинським. Цей, посталий із «збирацького архіву» ХІХ – поч. ХХ століття, матеріал подавав основу для витворення реконструйованого комплексу архаїчних словесних формул та ширших поетичних і прозових форм.

М. Грушевський, характеризуючи творчі процеси давнішого часу, ґрунтовно спирається на форми супровідного існування і якісного відтворення настроїв – першотворчого (у миті появи твору) і подальшого виконавського (повторюваного), що має в собі музичний супровід поетичних та ритмо-прозових творів.

Фольклорний первень української словесності представлено у М. Грушевського повноцінною збіркою найактивніших елементів. Замовляння, закляття, весільне дійство з його величальним та персонажевим розкладом, календарно-обрядову поезію залучено у автора дослідження з докладними розборами сюжетних напрямних та акціональних достосовувань з ознаками притаманної саме кожному з цих окремих творів функціонально-акціональної дійсності.

Ціла стихія громадського й родинного життя з світотворчим баченням (колядки та щедрівки), генетично-родинними циклами, танатологічними мотивами та супровідною до них обрядовістю й текстами голосінь постають як доказові елементи поетичної сили давнішого часу на сторінках «Історії української літератури» М. Грушевського. Дослідник, розглядаючи матеріал, разом з його удокладненням і подрібненням, зберігає цілісний підхід та непохитну комплексну єдність цього архайчно-автохтонного в своїй основі масиву української словесної культури. Окремо слід наголосити, що в «Історії української літератури» М. Грушевським надано остаточне «членство» фольклорним творам в українському словесно-художньому житті.

Фольклорна течія української словесної культури провадить і М. Грушевського у річище розгляду епічних та епіфікаційних моделей художнього творення слова. Визвольні рухи греків прихилили увагу багатьох поетів-романтиків до руйновища стародавніх Афін. Античні ідеї вільних полісів та їхніх громадян поновно, після італо-римського Відродження та «покласичнення» життя Європи у XVIII ст., захоплюють свідомість і надають поетичного злету творчості в Європі. Тож, Європа попрямувала шляхом ще одного яскравого дієвого «поантичнення». Але тепер – грецького за характером. Бо ж всі попередні спроби спізнання античної давнини були швидше латино-римськими. Поряд з цим, збурюється шалений інтерес до грецьких епічних форм, але також послідовно й до епічних традицій інших народів.

Билинний епос Київської доби однією зі складових увійшов до дослідницької композиції М. Грушевського. Як і європейські та інші світові епічні традиції, билини Київського циклу були виразно спрямованими на означення сильної правничо-династійної верстви. Князь Володимир та Київський княжий стіл постають осередком розгортання ритмізації епічних оповідей, де виразно помітною є, перш за все, князівсько-дружинна (героїко-борецька) дія. А також княже мудре керування з його «силовим» значеннєвим полем, у нього входять представники двірського люду, тобто – люди княжі та сам князь.

Отже, як і кожна епічна традиція, так само і київська, з усіма її героїко-мілітарними семантичними «показниками» міцно спрацьовує на посилення княжих ознак героїчної «царськості» у межах київського правничого центру. При тім, слід наголосити, що навіть у «новгородському билинному масиві» за всіма героїчними подвигами билинних богатирів відчувається голос «придніпровського співця», який своїми заспівами звеличує стіл київський як «силовий» осередок доби.

Дружинна епіка в подальшому витворює ланцюг неподільних ланок в згадуваному вже «Слові о полку Ігореві» та ще пізніше – у величезному корпусі дум. Власне, це згрупування творчої праці народу можна озаголовити як поетифікація вчинку. А в думках – величальне піднесення мартирії-свідчення Правди віри.

Київські культурні діалоги зі світом тривають і в XVI ст., а особливо активно – на початку XVII ст. Але цей час висуває свої особливі вимоги у віднайденні та достосуванні форм спілкування зі світом і «спілчанства» в ньому. Особливо активно ведеться такий формовий пошук в ділянці словесно-культурного життя, спрямованого на питання обстоювання власної культурної спадщини. «Археологічна свідомість» набула панівних виявів у Європі, особливо в добу Відродження. Тоді так само шукалося, як і в час М. Грушевського, вагомі артефакти як докази глибокого культурного закорінення своєї художньої традиції багатьма європейськими народами. Разом з тим, у тогочасних потребах з'являються виразніші й розмаїті за типом представлення постаті. Зокрема, так постало русько-українське представництво в латинському світі. На початку XVI ст., вдаючись до «латино-зодягальних» форм у словесній творчості, автори неодмінно стверджують своє, вже тоді спізнане в європейській спільноті, не лише

географічно, а й культурно, ім'я – «Ruthenus», «Rocsolanus». До того ж, неодноразове перебування на навчанні в європейських університетах, особливо Італії, не загублює в українських спудеях потягу до зворотного шляху, до прадідних земель. А вже після повернення з університетським досвідом відбувалося неодмінне передавання набутого у пізнаних науках «своїм». Плекання художнього почуття й пошук найосяжніших форм в часи європейського Відродження не залишали байдужими рутенців. З'являються виразні проби пера, а відтак – пошук та застосування віднайдених форм для вираження близьких їхньому мистецько-художньому єству тем.

Але, дедалі, особливо наприкінці XVI – початку XVII ст., діалог та «співпраця» починає набувати й випробувальних форм. А часом й гострого характеру. Знову пошук, знову з'являються нові знахідки як форм, так і тематичних та ідейних виходів писемного слова. Діалог ширшає, у ньому з'являється більше задіяних до участі. Він навіть «театралізується», набуваючи значного глядацького й пильно-спостережливого загалу. Та такі ідейні діалоги (йдеться про полемізування через послання-епістолії та окремі апології) роблять дедалі активнішими й масовий елемент. Власне, ці ж таки діалоги й були спрямовані на посилення «монологів» від кожного представника-учасника чи то польсько-королівського, чи українсько-руського середовища. У цьому зв'язку слід згадати латину, з якою рутенці добре ознайомилися ще в попередню добу. Прикметною є та поява, що європейська латина завдяки досвіді Київської Могилянської школи – ідеться і про викладове застосування латини і про її місцеві поетифікаційні форми – набуває такого вияву, як «православна латина» («Latina orthodoxa»).

Та на тому український художній пошук не спинявся. Коли відступили накинени із-зовні потреби ідейного загострення та полемічного діалогізування, українське мистецьке піднесення здобулося на дедалі вартісні та високохудожні твори. Грайлива до нестями формотворчість не мала впину у авторських злетах, пройнятих дивовижністю й повних читацького подиву замилюваннях. Автори барокових облямувальних форм еквілібрували зі словом і в слові аж до середини XVIII ст. Цей творчий час справді виразно показує творчу спроможність української словесно-художньої традиції – як в розмаїтті форм, так

і мовних смаків та доборів. Твори цієї доби писалося і староукраїнською, і латиною, і мовою «простою».

М. Грушевський перепинив просування огляду на XVII ст. У задумах автора «Історії української літератури» то була, напевно, «трикрапкова» позначка. Величезний за охопленням план мав розгортатися у доказових фактах, змальовуючи й подальший час. Хоча ті «крапки» вимагали від читача лише додумування, подальша праця через об'єктивізацію причин, швидше за все, не була продовженою.

Та навіть і в такому стані робота являє собою надто своєрідне дослідження. М. Грушевському вдалося зробити те, що не випало довести до фінального завершення багатьом його попередникам. Концептуалізуючи тяглість українського словесного процесу, повсюдно наголошуючи на незмінності естетично-художніх переваг як усталених структур, випрацюваних багаточасовим досвідом, Грушевський-дослідник доказово уклав, зі всіма її послідовними рівнями, систему українського естетично-сприйняттевого, творчо-словесного й літерально-писемного життя українців. Відтак з певністю можна говорити про те, що в «Історії української літератури», власне, місце віднайшов громаджений віковичний досвід естетичного відбору й «прилаштування», творчої обробки й переробки, перехрестя й типологічні паралелі Сходу й Заходу. А увесь духовний досвід українців ліг в основу Українського державотворення.

При розгляді творчої спадщини М. Грушевського особливо слід наголосити на мовотворчій діяльності дослідника [8, с. 8-31]. Власне, її можна назвати справою, з якої закладалося підвалини соборної України. Львівський професор М. Грушевський, наддніпрянець з походження, у своїх мовних практикуваннях – власній науковій діяльності та видавничій справі, яку здійснював вже одночасно в Києві та Львові, друкуючи за власною редакцією «Літературно-науковий вістник», вдавався до творення мовної єдності нації, вживаючи як наддніпрянського, так і галицького досвіду мовотворення.

У томі V «Історії української літератури» М. Грушевський докладно зупиняється на тогочасному українському відродженні [9]. Насправді то було своєрідне середовище появи ідейного ядра, з якого розгорнувся проект Української козацької держави. Дві праці

М. Грушевського «Історія України-Руси» та «Історія української літератури» теж зробилися ідейним осердям-текстом, де було зібрано й представлено смислове поле культурного факту, а не лише «відбутої» дати. Ці праці М. Грушевського з повнотою представлення «духовної України» теж виявилися своєрідним ідейним ядром, з якого постав та розгорнувся державний проект новочасної України.

Зактивовується творча спадщина М. Грушевського, де не маліє доказова сила наукового факту та культурного смислотворення, що за ним стоїть, з погляду сьогодення. Знову і вкотре слід доводити належність саме українцям «Київської спадщини» як державно-історичного та смисло-культурного досвіду, твореного довкола Києва як середовища культуropоявчих імпульсів. А також Києва як ядра розгортання та складання русько-українського смисло-культурного тексту. Це коли зважати на часову послідовність викладу історичних фактів та культурних феноменів. М. Грушевський і вся його доба обстоювали «свій» концептовий утвір – поле «українсько-руського» смислотворчого досвіду, з якого виразно видно саме «Україну-Русь» як форму представлення культурної та історичної тяглості українців на «своїй землі». Про цю – «свою землю» – згадав і Т. Шевченко, звертаючись у поетичному слові з часопросторовою формулою «і мертвим, і живим, і ненародженим» саме до земляків своїх («землякам моїм»).

Джерела та література

1. Сверстюк Є. Шевченко понад часом / Євген Сверстюк; упоряд. О. Сінченко – К. : КЛІО, 2015. – 342 с.
2. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : «Дніпро», 1982. – 647 с.
3. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон); упоряд., авт. істор.-біогр. нарисів і приміт. М. Тимошик. – К. : «Либідь», 1995. – 296 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури / Михайло Грушевський; упоряд. В. Яременко, авт. передм. П. Кононенко, приміт. Л. Дунаєвської. – Т. І. – К. : Либідь, 1995. – 389 с.
5. Порфирьев И. История русской словесности / Иван Порфирьев. – Ч. І. – Казань, 1876. – 724 с.

6.Высоцкий С. Светские фрески Софийского собора в Киеве / Сергей Высоцкий. – К. : Наукова думка, 1989. – 214 с.

7. Срезневский И. Исследования о языческих богослужениях древних славян / Измаил Срезневский. – Спб., 1848. – 100 с.

8. Грушевський М. Про українську мову та українську справу. На порозі нової України. Наша західна орієнтація; за заг. ред. Л. Івшиної – К. : ПрАТ «Українська прес-група», 2014. – 80 с.

9. Грушевський М. Історія української літератури / Михайло Грушевський; упоряд. О. Дідух, приміт. С. Росовецького. – Т. V. – Кн. II. – К. : Либідь. – 350 с.

Анатолій Ципко (Київ)

СЛОВЕСНОСТЬ И КУЛЬТУРОТВОРЧЕСТВО: СИНТЕЗ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОСМЫСЛЕНИЯ МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО

В статье рассмотрено создание научной концептуализации, благодаря которой произошло осмысление культурной творческой преемственности и государственного опыта украинцев. Сосредоточено внимание на применении смыслового поля концепта «Украина-Русь» в научной фактологии Михаила Грушевского. Замечено предвозвещающую форму активизации украинцев и их исторической памяти благодаря художественному представлению поэтическим словом концепта «Воля» в творчестве Тараса Шевченко. Творчество Тараса Шевченко было одним из «исторических шагов», сделанных в «романтическом движении» в XIX в., который привел к неоромантической эпохе украинского историософского и культурнического опыта конца XIX – начала XX в. Итог творческой мысли этого времени – синтетическое осмысления фактов и феноменов украинского государствостроительства и культуротворчества – духовной Украины Михаилом Грушевским.

Ключевые слова: синтез, словесность, культуротворчество, преемственность («тяглисть»), концепт «Воля», государственное осмысление.

Anatoly Tsipko (Kyiv)

WORD'S CULTURE AND CULTURE CREATION: MYKHAILO HRUSHEVSKYJ SYNTHESIS FROM THE STATE CREATING COMPREHENSION

The article is examined a scientific concept «cultural duration». According to which Article delivered understanding of cultural and creative succession of Ukrainians state experience. It concentrates attention on using sense field of the concept in Mykhailo Hrushevskyj's scientific factology - «Ukraine-Rus'». The prolegomena forms for activation of the Ukrainian and their vhistorical memory by the artist presentation of poetical word from concept «Freedom» in Taras Shevchenko's creativity is observed. Taras Shevchenko's creative work was one of the first «historical steps» of the Ukrainian romanticism in period of XIX century. Which leads to – neoromanticism of the Ukrainian historical-philosophy and culture creative experience (end XIX – first half XX centuries). The result of the creative thought from that time – synthetic understanding of facts and phenomena of the Ukrainian state and culture creation – spiritual Ukraine by Mykhailo Hrushevskyj.

Key words: synthesis, world culture, cultural creation, cultural duration («tyahlist'»), concept «Freedom», state creating comprehension.

ТЕМА СВОБОДИ У СВІТОГЛЯДІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НОВОПЕТРОВСЬКОГО ПЕРІОДУ ЗАСЛАННЯ

На підставі джерел особистого походження – листів і «Щоденника», розглядаються уявлення Тараса Шевченка про Свободу як філософсько-етичну категорію, здійснюється спроба інтерпретації деяких аспектів світогляду поета в умовах тривалого перебування у «солдатчині».

Ключові слова: епістолярій, заслання, Мангишлак, світогляд, свобода, Тарас Шевченко, творчість.

Тарас Шевченко знаходився на військовій службі у Новопетровському укріпленні на східному березі Каспійського моря 6 років і майже 10 місяців (від 17 жовтня 1850 р. до 2 серпня 1857 р.). Це був найтриваліший і, можливо, найбільш драматичний період його заслання або так званої «солдатчини» – *«мрачной монотонной десятилетней драмы»* [Дневник, 13 июня: 2, с. 6; тут і далі цитування мовою оригіналу. – Д. Ч.]. Разом з тим, цей період став і одним з найбільш плідних з точки зору літературної та художньої творчості.

Джерелами для розуміння почуттів, внутрішніх переживань і в цілому світогляду Т. Шевченка є, перш за все, тексти особистого походження – відомий «Щоденник» і понад 50 листів, написаних від січня 1851 до липня 1857 р. Ці твори можна розглядати не лише як змістовні документи, що фіксували різні обставини життя видатної постаті, але й як особливий епістолярний літературний жанр. Також важливими джерелами для реконструкції внутрішнього світу поета і художника є літературні твори – цикл повістей, написаних російською мовою («Варнак», «Музыкант», «Несчастный», «Близнецы», «Художник», «Прогулка с удовольствием и не без морали» (первісна редакція під заголовком «Матрос или старая погудка на новый лад») тощо). У більшості з них головний мотив пов'язаний з проблемою життя думаючої, моральної, талановитої, діяльної людини в кріпосній неволі або у ситуаціях різних соціальних обмежень.

Скорше всього, на Мангшлаку Тарас Шевченко не залишав і поетичних занять, але зберігся лише один повний твір – побутова поема «Москалева криниця», що написана в дар другу Кобзаря, чорноморському отаману Якову Кухаренку незадовго до звільнення – у травні 1857 р. Крім того, незважаючи на офіційну заборону, унікальними джерелами з історії, етнографії, географії західноказахстанського краю є численні художні твори Т. Шевченка – понад 70 малюнків олівцем, тушшю, акварелей та сепій, а також понад 150 начерків, етюдів у різних техніках виконання.

Що турбувало душу відомого вигнанця, заповнювало його думки, спонукало до продовження активної творчості, надихало на нові ідеї, сюжети, образи, надавало внутрішні сили не зламатися, не втратити свою гідність, зберегти самоповагу, повагу друзів, і, врешті-решт, що дозволило фізично і духовно вижити в неймовірно важких умовах?

Імовірно, однією з головних моральних цінностей Тараса Шевченка і, більш того, його життєвим кредо була Свобода. Усе життя художника від раннього дитинства до останніх днів – це боротьба за правду, справедливість, людську гідність, самовираження, можливість вільно висловлювати і відображати своє бачення і розуміння навколишнього світу.

До моменту переведення в Новопетровське укріплення Тарас Шевченко перебував в солдатській неволі вже більше трьох років, надзвичайно глибоко переживаючи своє становище, що відбилось вже в його орсько-оренбурзькому поетичному циклі. Новопетровське укріплення в силу своєї віддаленості, суворого клімату, незвичних умов життя, нових складних людських відносин, очевидно, підсилило його внутрішнє переживання, очікування майбутнього, страх забуття, почуття відірваності від звичного і знайомого світу, страх втратити здатність до тверезого мислення та можливості творчої роботи: *«У русского солдата отнято все, чем только жизнь красна: семейство, родина, свобода, одним словом, все»* [Дневник, 14 юния: 2, с. 11].

У 1852 р. Т. Шевченко з помітним відчаєм писав, наприклад, про те, що *«...мне счастье не к лицу. Родился, вырос в неволе да и умру, кажется, солдатом. Какой-нибудь да был бы скорее конец, а то, в самом деле, надоело черт знает по-каковски жить»* [1852. До С. С. Гулака-Артемовського. 1 липня: 1, с. 59]. Наскільки можна зрозуміти з особистих

записів, найбільші страждання поетові завдавала духовна самотність: *«Никогда одиночество не казалось мне таким мрачным, как теперь...»* [1854. До Бр. Залеського. 8 листопада: 1, с. 85] (і це в гарнізоні на 600-700 осіб!), а також неможливість повноцінного спілкування з друзями і знайомими (все ж випадки листування мали неповний і нерегулярний характер): *«...человеку и более меня хладнокровному немудрено с ума сойти»* [1855. До Бр. Залеського. 10 лютого: 1, с. 87].

Тож не дивно, що в одному з листів Тарас Шевченко прямо говорить: *«Шестой год уже, как я обезволен, и шестой год как не пишу никому ни слова»* [1852. До О. М. Бодянського. 15 листопада: 1, с. 65]. Імовірно, що воля сприймалася Кобзарем, по-перше, як можливість вільного спілкування; по-друге, як можливість займатися улюбленою справою: *«И долго ли еще продлится это тяжелое испытание? ... не давать заниматься человеку тем искусством, для которого он всю жизнь свою посвятил, это ужасная кара!* [1852. До О. М. Бодянського. 15 листопада: 1, с. 65]. Саме радості спілкування і творчості становили для Т. Шевченка основу людського щастя: *«...в моей прошлой жизни не много было радостей, но крайней мере, все-таки было что-то похоже немного на свободу, а одна тень свободы человека возвышает»* [1852. До О. М. Бодянського. 15 листопада: 1, с. 65].

Але, разом з тим, в душі борця, загартованого з самої юності не приймати свою долю покірно, кидати їй виклики; йти своїм шляхом, не зраджуючи своєму покликанню, з часом зміцнілось неприйняття свого становища і усвідомлення необхідності боротися за свободу усіма доступними засобами. Навесні 1855 р. Тарас Шевченко наважився вперше відкрито клопотати про звільнення і відверто просити одного зі своїх покровителів в Петербурзі – секретаря Академії мистецтв В. І. Григоровича посприяти в позбавленні від *«тою страшною болезнью, что зовется безнадежностью»* [1855. До В. І. Григоровича. Близько 12 квітня: 1, с. 91]. Час очікування тягнувся болісно довго, але мрія *«вирватися на свободу»* не покидала поета ніколи.

Цілком очевидно, що *«с таким трепетом ожидання Свобода»* [Дневник, 18 юня: 2, с. 15] для Т. Шевченка мала не лише суто фізичний зміст, тобто звільнення спочатку від кріпацтва, а потім від солдатчини, але, значною мірою, зміст духовний. Заборону писати і малювати він називав «моральними тортурами». Але, розуміючи,

що дуже важко припинити або скоротити термін перебування на засланні, Тарас Шевченко намагався знаходити будь-які можливості для розширення простору своєї внутрішньої свободи. Прикладами цього прагнення є, по-перше, захоплення новою творчою справою – скульптурою. Тарас Шевченко писав, що це сталося начебто *«тоски ради»* [1853. До С. С. Гулака-Артемовського. 15 червня: 1, с. 68], але, швидше за все, його за суттю допитливе сприйняття навколишнього світу просто не могло не народжувати нові образи в будь-якій доступній формі. Ось чому він незабаром почав перейматися вже і пошуком відповідних моделей, і необхідністю вдосконалювати навички в цій справі, і навіть можливістю представити свої роботи на суд художників [1853. До С. С. Гулака-Артемовського. 15 червня: 1, с. 69].

По-друге, великою віддушиною для художника залишалося малювання. Частіше всього крадькома, потім регулярно у складі Каратауської експедиції 1851 р., але з часом і більш-менш вільно з мовчазного дозволу лояльного керівництва гарнізону. Тож не дивно, що серед кількох десятків його робіт зустрічаються справжні образи і символи Свободи, її очікування або боротьби за неї. Такі, наприклад, твори *«Циган»*, *«Робінзон Крузо»* (*«Вы пишете, что живете в землянке и бедствуете вроде Робинзона Крузе. И вообразите, что я вам завидую»*) [1856. До М. О. Осипова. 20 травня: 1, с. 108]), *«Пісня молодого казаха»*, *«Умирающий гладиатор»*, *«У в'язниці»*, *«Казарма»* та інші.

По-третє, дух свободи підтримували і розвивали мрії Тараса Шевченка про облаштування свого найближчого і далекого майбутнього. Наприклад, про те, як після звільнення він буде займатися гравюрою і зможе добитися у цьому мистецтві великих успіхів: *«...воображаю себя уже искусным гравером»* [1857. До А. І. Толстої. 9 січня: 1, с. 118] (що в дійсності так і сталося!); або мріяв про нові експедиціїразом із Карлом Бером: *«...я пойду за ним и на Куань, и на Аму, в Тибет и всюду, куда только он пойдет»* [1854. До Бр. Залеського. 5 лютого: 1, с. 73], *«...не хочу ли я туда? Хочу, куда угодно хочу! Потому что я начинаю одуревать в этом безотрадно однообразном прозябании»* [1855. До Бр. Залеського. 25 вересня: 1, с. 95]; або після отримання перших звісток про можливе звільнення він почав в деталях продумувати різні варіанти виїзду з Новопетровського укріплення і робити необхідні фінансові розрахунки: *«...я уже успел (разумеется, в воображении)»*

устроить свое путешествие по Волге уютно, спокойно и, главное, дешево» [Дневник, 13 июня: 2, с. 6], «Свобода и дорога меня совершенно поглотили» [Дневник, 17 июня: 2, с. 14].

По-четверте, свою свободу від казарменого побуту і самодурства командирів Т. Шевченко знаходив і в можливості усамітнення, оскільки гарнізонні начальники «позволили мне свободные часы от службы проводить на огороде, за что я им сердечно благодарен... это единственный мой отдых... я чрезвычайно полюбил уединение... [оно мне] кажется настоящим раем» [Дневник, 16 июня, 17 июня: 2, с. 13-14]. Тут, під улюбленою вербою, поет міг поринати у мірію, задушевно розмовляти з друзями.

Нарешті, велику увагу в своєму щоденнику і листах (ще починаючи від 1852 р. [1852. До А. П. Головачева. 15 листопада: 1, с. 67]) Тарас Шевченко надає сновидінням, де згрупувалося «все, что сердцу дорого» [Дневник, 29 июля: 2, с. 75], де в очікуванні свободи з'являються «давно виденные мною милые сердцу предметы и лица» [Дневник, 4 июля: 2, с. 39] – рідні місця, друзі, знайомі, Петербург, Академія. У Щоденнику Новопетровського періоду мотив сновидінь з різними сюжетами зустрічається більше 10 разів. У своїх снах Тарас Шевченко завжди щаслива і діяльна людина.

Також не можна не звернути увагу на те, що Свобода і Воля нерідко асоціюються у Тараса Шевченка з його «прекрасной, бедной Украиной». Солдатські пісні в гарнізоні переносили його «на берега Днепра, на волю, на милую родину» [Дневник, 8 июля: 2, с. 44]. Уявна Україна і була тією самою Волею «с живительным, сладким воздухом»: «...я просил у Бога как величайшего блага, хоть перед смертью взглянуть разочек... на Днепр, на Киев, на Украину» [1852. До А. І. Лизогуба. 16 липня: 1, с. 63]; «...раю кращого на тім світі не буде ... Боже мій, Господи єдиний! Чи гляну я на ті [Трахтемировські. – Д. Ч.] гори коли-небудь хоч одним оком? Ні! ніколи я їх не побачу! А хоч і побачу, то, може, з того світа, або на сім світі присняться коли-небудь» [1854. До А. О. Козачковського. 14 квітня: 1, с. 78]. Мабуть не випадково і в єдиній поемі того періоду «Москалева криниця», герой, що зробив відчайдушний злочин, також як і автор опиняється на засланні, «пропадає як собака», але просить помолитися за нього: «На тій преславній Україні, на тій веселій стороні. Чи не полегає мені?».

Перша згадка про звільнення, яка надійшла в листі графині А. І. Толстої на початку 1857 р. вивільнила душу художника «из бездны отчаяния»: *«Как золото из огня, как младенец из купели, я выхожу теперь из мрачного чистилища, чтобы начать новый благородный путь жизни. И это я называю истинным, настоящим счастьем...»* [1857. До А. І. Толстої. 9 січня: 1, с. 118]. Не випадково Тарас Шевченко записав пізніше в щоденнику навіть точні дані про те, що *«смотритель полугоспиталя Бажанов первый поздравил меня со свободой 21 июля в 11 часов утра»* [Дневник, 21 июля: 2, с. 65-66]. *«...Теперь я снова свободный художник, теперь я независимо ни от чьей воли строю свое радужное будущее, свое безмятежное грядущее»* [1857. До Ф. П. Толстого. 26-31 липня: 1, с. 134].

Отже, свобода в свідомості Тараса Шевченка не просто завжди уявлялася реальною, вона створювалась особливимизасобами іще й тому, напевно, в метафізичному сенсі ставала невідворотною: *«Какая сладкая, какая отрадная мечта! Какое полное, безмятежное счастье! И я верую, я осызаю мое сладкое будущее...»* [1857. До А. Толстої. 9 січня: 1, с. 118]. Для омріяної Свободи поет підбирав на диво точні художні метафори: *«кульгава чарівниця»*, *«чарівне слово»*, *«ледаща чаклунка»*, *«свобода моя десь в шинку гуляє»* та інші. Свобода і Воля найприроднішим чином виявилися пов'язаними з Передчуттям, Мрією, Вірою, Надією і Щастям. Для Тараса Шевченка, як для небагатьох людей, *«для душ, сочувствующих и любящих,воздушные замки прочнее и прекраснее материальных палат эгоиста»*, а люди, *«одурманенные себялюбием, лишены этого безграничного счастья. Рабы, лишённые свободы! И ничего больше»* [1857. До Бр. Залеського. 10 лютого: 1, с. 120].

Таким чином, не тільки творчість, а й саме життя і особистість Кобзаря в мангишлацький період заслання позначили вічну і найважливішу проблему людського буття – можливість збереження духовної свободи в умовах несвободи фізичної, коли *«на свободу и надежды не видно»* [1856. До М. М. Лазаревського та С. С. Гулака-Артемовського. 5-30 листопада: 1, с. 113]. Доля Тараса Шевченка переконливо доводить, що поет не перебував покірно *«в руках сліпої фортуни»*; *«проклята неволя»* не дозволила йому *«зубожіти сердцем»*, і всупереч власним побоюванням не зробила з нього *«ідіота»*.

І наприкінці своєї солдатчини влітку 1857 р., коли «*насталa новая эпоха в старой жизни*» [Дневник, 22 июля: 2, с. 67], Тарас Шевченко все ж таки зміг вимовити ті слова, про які невдовзі до того мріяв у листі до свого друга Михайла Лазаревського: «*Я свободен. Тільки два слова і нічого біл[ь]ше...*» [1857. До М. М. Лазаревського. 22 квітня, 8 травня: 1, с. 126].

Джерела та література

1. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. — 632 с.

2. Дневник Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. – Оренбург: Издательство «Оренбургская губерния», 2001. – 311 с.

Денис Черниенко (Уфа)

ТЕМА СВОБОДЫ В МИРОВОЗЗРЕНИИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО НОВОПЕТРОВСКОГО ПЕРИОДА ССЫЛКИ

На основе источников личного происхождения – писем и «Дневника», рассматриваются представления Тараса Шевченко о Свободе как философско-этической категории, предпринимается попытка интерпретации некоторых аспектов мировоззрения поэта в условиях длительного пребывания в «солдатчине».

Ключевые слова: Мангышлак, мировоззрение, свобода, ссылка, Тарас Шевченко, творчество, эпистолярный.

Denis Chernienko (Ufa)

THE THEME OF FREEDOM IN THE OUTLOOK OF TARAS SHEVCHENKO DURING THE NOVOPETROVSK PERIOD OF THE EXILE

Based on the personal sources – letters and «Diary», author considers thoughts of Taras Shevchenko about freedom as philosophical and ethical categories. Article attempts to interpret some aspects of the poet's outlook during the long conditions of stay in the «conscription».

Keywords: Mangyshlak, outlook, freedom, exile, Taras Shevchenko, creation, epistolary.

КОНЦЕПТ ВОГНЮ В СВІТОГЛЯДНО-ПОЛІТИЧНИЙ СПАДЩИНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

У статті проаналізовано суспільно-політичні погляди двох ідейних натхненників українських революційних подій – Тараса Шевченка та Михайла Грушевського. Україна мала складний шлях відстоювання власної незалежності, що асоціюється з вогнем буремних подій минулого і сучасного.

Ключові слова: вогонь, національна самосвідомість, Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, самостійність.

Символічним і разом з тим органічним є поєднання подій Революції гідності, відстоювання права вибору, свободи і масштабного протесту проти свавілля влади з іменами Тараса Шевченка та Михайла Грушевського. Їх ідейна наповненість, як і семантична присутність у образах, цитатах, назві місця найактивніших подій (вулиця Грушевського) чи ювілейного відзначення роковин народження Тараса Шевченка підкреслили відчуття єдиного народу, єдиної нації. Відстоювання національних інтересів, що вилилося у стадію масового прямого волевиявлення було підготовлене ідейними засадами попередніх гасел та досвіду революцій.

Будителями національного духу українського народу називають Тараса Шевченка та Михайла Грушевського, адже вони підняли національну самосвідомість на новий модерний рівень, спрямовуючи народ в русло інтелектуального, наукового осмислення дійсності, акумулюючи історичний досвід нації, проголошуючи ідеї політичного самоствердження.

Дослідник творчості М. Грушевського О. Пріцак відзначив, що історик, який був великим поціновувачем творчості Тараса Шевченка, крім коротких принагідних святкових «слів», ніколи не обирав його темою своєї студії [1]. Разом з тим, під час навчання в університеті він потрапляє під опіку одного з найпослідовніших творців культу Тараса

Шевченка Олександра Кониського, результатом чого стала маленька розвідка «Дрібничка до генеалогії Шевченка». Вшановуючи пам'ять поета 1895 р. Грушевський започаткував серію шевченкознавчих праць («Портрет Шевченка», «Шевченків день», «Пам'ятник Шевченку», «Шевченко і українська минувшина», «Українське свято», «Два ювілеї», «Свято єднання», «Шевченкові роковини», «Шевченкове слово», «Шевченкове століття», «Матеріали до історії Кирило-мефодіївського братства. Признання кирило-мефодіївців»). Одним із важливих сюжетів публіцистики Михайла Грушевського стало висвітлення роботи Об'єднаного комітету зі спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку у Києві, з яким він активно співпрацював [2].

У біографічному нарисі про М. Грушевського науковці Ю. Шаповал та І. Верба зауважують апелювання політичного діяча до революційної сутності творчості Т. Шевченка. Зокрема, активізація українства Петрограда під часурочистої панахиди по Шевченку у березні 1917 р. та заочне обрання М. Грушевського головою Центральної ради спонукали останнього до повернення в Київ. Вже під час маніфестації на Софійському майдані за спогадами Д. Дорошенка М. Грушевський закликав, щоб усі «присягли під прапором Шевченка, що будемо боротись і не складемо зброї, аж поки не виборемо рідному краю автономії». Символічним є те, що після повернення М. Грушевського до Києва і виступу 11 березня 1924 р. на святкуванні Шевченкових роковин у ВУАН щодо нього готують постанову про заведення справи з «ухвалою взяти громадянина Грушевського М. С. на облік неблагонадійних» [3, с. 157, 244].

У період революції початку ХХ ст. М. Грушевський акцентує увагу на духовний зв'язок з Кирило-мефодіївським товариством, як першою протополітичною організацією, що заклала початок Нової України, адже йде від «сміливих протестів проти царського деспотизму, проти демократичного самовластя, проти всіх обмежень старого режиму» [4, с. 220]. У праці «Про старі часи на Україні» вчений зауважує: «Шевченко сміло й не ховаючись ударяв з усею силою, не прибираючи легших слів, на нелюдські порядки, які Україну обсіли, і накликав своїх земляків до боротьби за волю й ліпшу долю свого народу» [5].

Творчість Т. Шевченка запалює іскру народної боротьби для відстоювання свободи та гідності людини. Вона наскрізь пройнята

символами. Через них він загострює дійсність та явища, розширює значення слова до образу та ідеї, що дає асоціативні зв'язки з дією народу. Особливою є символіка вогню, яка часто сприймається крізь призму революційних перетворень.

Загалом, у поезіях Т. Шевченка образ вогню реалізує такі значення: нищівний, згубний – засіб фізичного знищення; засіб відплати, кари, помсти, в тому числі апокаліптичний вогонь – знаряддя Божої кари; меншою мірою представлені значення «жертвний вогонь», «життєдайний вогонь», атрибут людського буття, парафраз світла [6].

Вогонь має кілька виявів. З одного боку – це образ пригнічення тагноблення народу («Що пожари Україну // Нагріють, освітять, // І смерклося, а в Чигирині, // Як у домовині / Сумно-сумно», «Од Конашевича і досі // Пожар не гасне, люде мруть, // Конають в тюрмах, голі, босі»). Йому протиставляються природні стихії, які згори споглядають та метафорично не сприймають людського горя. Це образи місяця, що «червоніє круглолиций, горить, а не сяє, неначе зна, що не треба людям його світу», сонця як свідка наявних злодіянь («Нехай, кляті, бенкетують, // Поки сонце зайде» (Тарасова ніч) та нічного зоряного неба, що споглядає за відплатою («Лягло сонце за горою, // Зірки засіяли, // А козаки, як та хмара, // Ляхів обступали. // Як став місяць серед неба, // Ревнула гармата».

Як відплата вогонь стає стихією, що знищує усю несправедливість та гріховність щодо народу. Це яскраво простежується і в «Гайдамаках» («Червоний бенкет») і в «Тарасовій ночі», творах, в основу яких покладено опис бойових дій.

Вогонь у поета часто асоціюється з метафізичним позначенням пекла – «Скутар, мов пекло те, палає, // Через базари кров тече, // Босфор широкий доливає», якому протистоїть людська звияга «Неначе птахи чорні в гаї, // Козацтво сміливе літає, // Ніхто на світі не втече; // Огонь запеклих не пече» («Гамалія»).

Особливістю вогню є його здатність до назрівання стихії, після тривалого затухання. «В попелі тліє іскра вогню великого // Тліє, не вгасає, // Жде підпалу, як той месник», – пише Т. Шевченко в поемі «Єретик». Передумовами майбутнього стає весь історичний контекст шевченкової творчості – козаччина, гайдамаччина, Коліївщина. Поет вдається до ретроспективного огляду злодіянь та загроз як польської

шляхти, так і царської влади, з її концепцією «святої війни», «отечества» та шукає місця, де «повіє вогонь новий». Таким є Холодний яр, який неодноразово, вже і після шевченкових слів стає місцем, де «Сходилися, мов із хреста зняті, // Батько з сином і брат з братом // Одностайне стати // На ворога лукавого».

Месійну роль поет надає слову, беручи за основу постать Яна Гуса, якого «ченці запалили... та божого Слова не спалили». В «Єретику» Т. Шевченко закладає концепцію кирило-мефодіївців, і прагне розбудити слов'янське море, адже досягнувши межової ситуації, коли «ріки крові, пожар загасили» та «Виростали у кайданах // Слав'янські діти», які вже трупи, а не слов'яни, навіть тоді знайдеться сила слова (в образілюбомудра Шафарика), що запалить іскру братства, зведе всі слов'янські ріки в одне море [7, с. 290].

Поглядам Т. Шевченка властиве передбачення. Вболівання за долю України через слово, особистий приклад, у майбутньому, спонукало чимало поколінь до боротьби. Його слова «Та не однаково мені, // Як Україну злії люде // Присплять, лукаві, і в огні // Її, окрадену, збудять...» звучать як застереження та заклик до активних дій.

Шевченко не втрачає актуальності під час революційних подій ХХ ст. та ХХІ ст. Можна говорити про декілька різновидів сприйняття і відтворення образу Т. Шевченка в творчості митців Майдану 2014 р.: по-перше, вписування образу поета у протестний контекст, ототожнення цінностей учасників протестів з ідеями Кобзаря, по-друге, це образ ідеолога Майдану, натхненника-пророка, який, власне, вибудував у своїй творчості актуальну і сьогодні систему цінностей—свобода, гідність, любов до матері-Батьківщини і її захист. Віщі образи та перестороги зі сторінок «Кобзаря» ожили у відблисках полум'я Майдану [8].

До формування національної самосвідомості, пробудження закликає і М. Грушевський. У творчості науковця є праця «Очищення огнем», що дає приклад того, як український народ може проснутися у вирі революції та знайти свій шлях до самостійного життя.

До проголошення ІV універсалу (22 січня 1918 р.) **М. Грушевський вірив у можливість революційних перетворень у контексті російської революції**, вважав, що велика революція Російська вплине на політичну перебудову всієї Європи, на її перетворення в Європейську федерацію. Він, продовжуючи ідеї Кирило-Мефодіївського

товариства, вважав за краще для України мати широку автономію у складі Російської демократичної республіки, ніж стати самостійною. Науковець обґрунтовував свою позицію тим, що **Україні важко буде втримати свою самостійність**. Однак, військовий наступ більшовиків на Україну змінив оцінку М. Грушевського: «Старий московський централізм виступає тут ще раз перед нами під маскою більшовизму... так вирисовується вже тепер в головних контурах обстановка сеї катастрофи, котру мусила перейти наша Україна на порозі свого нового життя – того великого огненного очищення, в котрім мусили згоріти різні старі упередження, пережиті традиції і погляди, щоб не заважити в новім поході» [9, с. 78-79].

М. Грушевський розчаровується у вирі Російської революції та чітко розуміє, що російський капітал, промислові круги є також антиукраїнськими. Більше того, великороси прагнуть заявити права на «втікача з московської неволі» і пробачають більшовикам все заради того, щоб вони повернули Україну, її продуктивні та індустриальні запаси.

«В головних контурах обстановка сеї катастрофи, котру мусила перейти наша Україна на порозі нового життя виступає мотив боротьби національної, що включає знищення українських центрів культурного життя, а українців розстрілюють за те що вони українці», – пише науковець, – «багато згоріло вже в цім вогні і ще згорить, але люди вийдуть з нього нові і поглянуть на світ новими очима» [9, с. 79]. «В своїй хаті своя правда і сила і воля», словами Т. Шевченко можна резюмувати підхід М. Грушевського до самоствердження України як самостійної держави, що пройшла, чи проходить «страшну пробу в огні і бурі».

М. Грушевський звертає свій погляд на Захід, розуміючи, що не такої Росії прагнули українці. Він обґрунтовує українську орієнтацію на Захід історичним минулим України та країн Європи. Вчений доводить духовну, культурну близькість українців з іншими європейськими народами. Вдаючись до історичних фактів, він відзначає, що Західна орієнтація України одержала повну перевагу з XVII ст., коли Росія, остаточно знищивши залишки української автономії, доклала всіх зусиль, щоб розірвати та зруйнувати культурні та економічні зв'язки України із Заходом. Він зазначив, що все XIX ст. Україна залишалась

відірваною від Заходу та обернена обличчям на Північ, на Москву. Однак тепер є всі шанси повернути Україну до свого культурного середовища.

Міняються люди, епохи, покоління, а Україна прагне відстояти власну свободу та право на гідне життя і у XXI столітті. І саме цінності, закладені Тарасом Шевченком, досвід революції 1917-1918 років та її лідера Михайла Грушевського стають основою осмислення тієї поцінування національних символів, цінностей, самостійності України.

Джерела та література

1. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського / О. Прицак. – Київ–Кембрідж, 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ifon_kifi_Pricak/
2. Е-архів Михайла Грушевського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hrushevsky.nbuv.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe>
3. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – 352 с.
4. М. Грушевський В сімдесяті роковини Кирило-мефодіївської справи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Hrushevskiy/Ochyschennia_ohnem.pdf
5. Грушевський М. Про старі часи на Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eduknigi.com/istor_view.php?id=34
6. Федотова Т.В. Мотиви вогню та сонця як вияв духовного світу української людини // Українознавство. Вісник. – 2000. – № 4. – С. 29-33.
7. Шевченко Т. Кобзар – Тернопіль, Видавництво «Богдан». – 960 с.
8. Грінчак Т. Тарас Шевченко у соціокультурних вимірах Майдану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuviap.gov.ua/images/konferenciya/Taras%20Shevchenko.pdf>
9. Грушевський М. Очищення огнем // На порозі нової України Гадки і мрії. – К. : Друкарня Акц. Т-ва «Петро Барський у Києві», 1918. – С. 76-79. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Hrushevskiy/Na_porozi_novoi_Ukrainy_hadki_i_mrii/

Татьяна Бойко (Киев)

КОНЦЕПТ ОГНЯ В МИРОВОЗРЕНЧЕСКИ-ПОЛИТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И МИХАЙЛА ГРУШЕВСКОГО

В статье проанализированы общественно-политические взгляды двух идейных вдохновителей украинских революционных событий – Тараса Шевченко и Михаила Грушевского. Судьба Украины, которая имела сложный путь в отстаивании собственной независимости, ассоциируется с огнем бурных событий прошлого и настоящего.

Ключевые слова: огонь, национальное самосознание, Тарас Шевченко, Михаил Грушевский, самостоятельность.

Tetiana Boiko (Kyiv)

CONCEPT OF FIRE IN POLITICAL AND WORLD WIDE OUTLOOK OF TARAS SHEVCHENKO AND MYKHAILO HRUSHEVSKYJ'S LEGACY

The article analyzes the social and political views of the two Ukrainian ideological inspirers of the revolutionary events which took place in Ukraine - Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskyj. The fate of Ukraine, which had a difficult path in the pursuit of their own independence, is associated with fire, of the tumultuous events in the past and in present.

Key words: fire, national identity, Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskyj, independence.

ТРАГІЧНИЙ МІФ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ЗАРУБІЖНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття репрезентує трагічний міф у творах Тараса Шевченка як відтворення ментальності. Окремо розглянуто в новому аспекті мотив покритки та його значення. Простежено розвиток теми порушення соціальних норм і піднесення девіантного вчинку до міфу в інших літературах XIX – XX ст.

Ключові слова: Тарас Шевченко, міф, міфотворчість, трагедія, ментальність.

Трагічний міф у художній літературі (українській та зарубіжній) постає об'єктом сучасного аналізу на прикладі романтизму, а також творів XX ст. (зокрема, періоду експресіонізму [1]). Міф у творчості Т. Шевченка неодноразово висвітлювався (Г. Грабович, О. Забужко, А. Ціпка та ін.), проте варто наголосити на окремих позиціях цієї складної теми. Зокрема, цікаво розробити трагічний міф з позицій когнітивного літературознавства: в англomовній науці розробляється зв'язок літератури з міфом, причому об'єктом стає класика [2]; аналіз плідно здійснюється на прикладі романтизму, де висвітлено колоніальне і постколоніальне минуле, питання раси тощо [3; 4] (Алан Річардсон – Alan Richardson, Еллен Спольські – Ellen Spolski та ін.). Трагічний міф Кобзаря сприймався ще сучасниками як актуальний завдяки зверненню до рідної ментальності, пробудження рідних архетипів, причому побудові їх у виразну систему.

Мета статті – дослідити трагічний міф у текстах Тараса Шевченка (переважно поетичних).

Відповідно до мети ставляться **завдання**:

- окреслити романтичні засади творчості Кобзаря, що призвели до вибору саме трагічного міфу України;
- по-новому розглянути можливе виявлення індивідуального протесту в творах Тараса Шевченка;

– простежити розвиток теми покритки в зарубіжних літературах доби романтизму та пізніших періодів, наголосивши на трансформації біблійних мотивів.

Як стверджував Д. Чижевський, тематика творів Т. Шевченка «наскрізь романтична, і може найбільш романтичне в ній те, що вона наскрізь національна, українська» [5, с. 470]. Відчувається щільний зв'язок із символікою як жіночого начала, так і минулого України; у творах автор подає спочатку рухливий, «динамічний» пейзаж, у фольклорних традиціях позбавлений статичності, а після цієї інтермедії – власне проблему, конфлікт, образну систему (такий метод пізніше використовував і бельгійський символіст Моріс Метерлінк у поетичних творах). Символ пожежі є також романтичним і означає розкутість енергії, позбавлення норм («Марина», «Гайдамаки», «Слепая», «Не спалося, – а ніч, як море»). Жіноча доля виступає водночас як філософія поезії (класичні образи музи, долі, слави, витримані в бурлескному дусі; німф-мавок, біблійних та античних героїнь). Реальні особистості: дівчина, мати, що сумує над долею своїх дітей, національна героїня або просто непересічна людина (Беатріче Ченчі (Ченчіо)) – найчастіше теми, узяті з народної поезії або власного життєвого досвіду письменника, але вони набувають у творчості Т. Шевченка символічного характеру, бо виступають образами України, і ця символічна двозначність усіх постатей теж типово романтична.

В аспекті трагічного міфу показовий образ-символ покритки. Незважаючи на його популярність в українських студіях (це вже певний асоціативний код, навіть паттерн), варто висвітлити певні риси, що наближають цей персонаж до міфічного.

Мотив дошлюбного зв'язку або спокуси (чи згвалтування героїні) наявний у пісенному фольклорі багатьох народів (слов'ян, скандинавів, литовців, кельтів тощо) та, походячи з язичницького минулого, має корінням репродуктивну функцію (чоловік доводить свою роль, жінка – свою, це аналог Матері-Землі, а діти сприймаються як продовження роду, багатство). Пізніше, з добою християнізації та усталенням моральних норм, ці твори співалися з дидактичною метою. Факт полягає в тому, що мотив покритки був відомим Кобзареві, можливо, ще з дитинства (як і образ Мавки – маленькій Ларисі Косач, майбутній Лесі Українці), і, можливо, відкладений імпліцитно,

пізніше став розроблений на чужому (петербурзькому) ґрунті як генетичний зв'язок з Україною.

На думку С. Павличко, яка порівнювала шевченківських героїв з байронічними (останні являють собою протест індивідуальності): «... звичайно, «гріх» Катерини не містить і краплі індивідуалістичного протесту чи самопротиставлення суспільним моральним канонам, але сам поет, втілений у своєму «я», завжди залишався на позиції виклику проти системи» [6, с. 256]. У цьому плані автор протестує проти кліше в змалюванні жіночої долі. Так, мотив родини належить до центральних у народницькій художній традиції, і народницький міф передбачав, що в ідеальній народній сім'ї існує гармонія між поколіннями та пошана старших. Така модель переносилася на літературну традицію – наприклад, у творах П. Куліша. Але Т. Шевченко розвінчує неспроможний міф ідеальних родинних стосунків – насамперед у поемі «Катерина»: мати покритки не забезпечить захист згнатьбленій дочці та не вилікує її теплом родинного вогнища. Навпаки: Катерина, власне, гине не тому, що її спокусив москаль, а тому, що від неї відреклися батьки, позбавивши захисту в колі патріархальних цінностей [6, с. 256]. За межами власного простору героїня стає беззахисною (аналогічний мотив – у казках і міфах) та гине.

Тема жінки-покритки стала наскрізною в дальшій поетичній і прозовій творчості Т. Шевченка (поеми «Слепая», «Наймичка», «Відьма», «Лілея», «Марина», «Марія», поезії «Якби тобі довелося», «Ми вкупочці колись росли», «Не спалося; а ніч як море», «Титарівна-Немирівна», повісті «Наймичка», «Варнак», «Музыкант», «Близнецы», «Художник», «Капитанша» та ін.).

Ця тема розроблялася й письменниками пізнішої доби, наприклад, Марком Вовчком, Панасом Мирним (оповідання «Лихий попутав», роман «Повія»), О. Кобилянською («Земля»), В. Стефаником (новела «Палій»), І. Франком («Між добрими людьми», «Борислав сміється», «Ріпник», «Сойчине крило» тощо), М. Коцюбинським (новела «Пе-коптьор»), М. Старицьким («Не судилось!» – інша назва «Панське болото»). У ХХ ст. образ покритки-мадонни зацікавив Г. Хоткевича («Камінна душа»), В. Винниченка («По-свій!»), І. Багряного («Моріту-рі»), О. Довженка («Україна в огні»), О. Гончара («Собор», «Твоя зоря»), П. Загребельного («Диво»), та ін. У зарубіжній літературі ця тема

розроблялася також варіативно. Слід зазначити, що Т. Шевченку був відомий на цю тему семитомний епістолярний роман С. Річардсона «Клариса Гарлоу, або Історія юної леді» («Clarissa Garlow», чи «Clarissa, or, the History of a Young Lady», 1748), який український письменник розкритикував устами заголовного героя в повісті «Художник» [7, с. 182], попри надзвичайну популярність англійського твору у високих колах. Вочевидь, персонаж (який озвучує позицію автора) не помітив щирості в тексті, наголосивши на претензійності та розтягнутій формі. Імовірно, Кобзар читав й інший роман англійського автора – «Памела, або Винагороджена чеснота» («Pamela; or, Virtue Rewarded», 1740-1741; цей твір перегукується з пізніше написаною «Кларисою»). Сентиментально-дидактична література (перекладена з англійської) знаходила читача завдяки впливу на почуття, незважаючи на вади форми та надмірний релігійний містицизм. У «Художнику» згадано роман цієї ж течії (сентименталізму) – «Вікфілдський вікарій» («The Vicar of Wakefield», 1766) О. Голдсмита (у добу Кобзаря – «Векфильдский священник»), де заголовний герой «дочь свою беспутную отыскивал» [7, с. 183]). Усі названі твори об'єднані чинниками, що знаходили відгук у читачів різних верств (у тому числі міщанства, простолюду): оповідь від першої особи (часто це епістолярна форма), гранична щирість, звернення уваги до емоційної сфери. Сам Т. Шевченко відступає від сформованих до нього канонів, додаючи чутливості (але не сентиментальності) та нагнітаючи атмосферу жаху, причому відповідно до змальовуваного оточення (якщо у Голдсмита герой, Чарльз Примроз, іде на муки заради дочки і приймає додому одурену спокусником – шлюбним аферистом – Олівію, то Катерину батьки виганяють, бо соціальні норми довліють над ними; проте самі ці представники старшого покоління вмирають від ганьби після вигнання дочки: «В селі довго говорили // Дечого багато, // Та не чули вже тих річей // Ні батько, ні мати...» [8, с. 72]).

У подальший період – романтизму – процвітає змальовання «неправильних» почуттів. Тут цікаво дати зріз творів, де наявні мотиви, певною мірою тотожні Кобзаревим (хоча про взаємовплив не йдеться). Це Маргарита (Гретхен) у «Фавсті» Й.-В. Гете – один з «вічних образів». Яскравий образ змушеної спокутувати свій і чужий гріх жінки (грішниця й праведниця водночас) створив американський

письменник Н. Готорн (Nathaniel Hawthorne) у романі «Багряна літера» («The Scarlet Letter», 1850); література США ХХ ст. також звертається до питання гріха і спокути в жіночій долі. Так, цей мотив є в романах В. Фолкнера («Галас і шаленство» – «The Sound and the Fury», 1929; «Серпневе світло» – «Light in August», 1932 – у цьому творі виразні маріо- та христологічні паралелі); імпліцитно це простежується в п'єсах Теннессі Вільямса і Юджина О'Ніла; тема збезчещеної дівчини і трагічний кінець героїні часто наявні в прозі Т. Драйзера (романи «Дженні Герхардт» – «Jennie Gerhardt», 1911; «Американська трагедія»; новела «Тайфун» – «Typhoon», 1927); у французькій прозі показові роман В. Гюго «Знедолені» (талан Фантини), проза Гі де Мопассана, роман Р. Роллана «Зачарована душа», 1922-1933; у данській – «Дітте, дитя людське» М. Андерсена-Нексьо (1917-1921); натяком це простежується в окремих творах шведського неоромантизму – роман С. Лагерлеф «Єрусалим» (1901 – 1902), та ін. (німецька, скандинавська, англійська, ірландська та ін. літератури). Багато цих творів, незалежно від країни чи періоду написання, об'єднує опис патріархального ладу, жорстких правил і певною мірою обмеженого світогляду, що, здавалося б, мусило рятувати героїню від помилок, проте насправді змушує її грішити таємно та прямувати до трагічного кінця. Захисту від соціуму, чії правила порушені, персонаж не отримує. Трагедія полягає і в тому, що героїня знає про гріх та його наслідки, проте не уявляє жорстокої реакції світу на порушення «правил гри», жорсткого ритуалу (за відступ від форми, попри зміст, соціум карав). Звідси залякування індивіда соціумом призводить до здійснення гріха і його повторювання (як і в творах Т. Шевченка), тобто патріархальне суспільство виконує свою функцію з точності до навпаки, відбувається парадокс оберненої моралі. Також тут свою роль відіграє лицемірство, сексизм, на чому наголошує І. Ігнатенко: «Бувало, після ночівель на вечорницях дівчата вагітніли. Ділитися інтимними порадами у матерів з дочками не було заведено, тож молоді дівчата навіть не розуміли, «звідки воно причепилося». Для хлопця, який звів дівчину, це нічого не означало. Громада могла морально тиснути на нього чи побити... Але якщо категорично не хотів одружуватись з цією дівчиною, то брав собі іншу, господарював і згодом займав свою позицію в суспільстві. Для жінки дошлюбна вагітність ставила хрест на майбутньому її і дитини – вони

ставали об'єктами знущання не лише для сторонніх людей, а й для рідні» [9]. У Т. Шевченка таке ставлення неодноразово зазначене, причому автор протиставляє фатум і людський чинник: «Отаке-то лихо, бачите, дівчата, // Жартуючи кинув Катрусю москаль. // Недоля не бачить, з ким їй жартувати, // А люде хоч бачать, та людям не жаль [курсив наш. – О. С.]: // «Нехай, – кажуть, – гине ледача дитина, // Коли не зуміла себе шанувать». // Шануйтеся ж, любі, в недобру годину, // Щоб не довелося москаля шукать» [7, с. 76]. Зауважимо, що лицемірне звичаєве право було притаманне культурам з високою репродуктивністю (для порівняння: у скандинавських країнах ще до початку ХХ ст. ставлення до покритки не було таким категоричним, а до винуватця – не однозначно поблажливим). Узагалі темі лицемірного виховання в закритій громаді (де табується називання і свідчення обізнаності з певними темами, проте це не означає безгрішності соціуму та індивіда) присвячена монографія І. Ігнатенко [10] (де докладно висвітлюються проблемні питання та виховні стереотипи) та інші праці цієї дослідниці. Розвінчування ідеалізації старовини – тенденція, яка йде не від народництва, а саме від Т. Шевченка.

І у Кобзаря, і у вищеназваних зарубіжних письменників образ «занепалої» («зведеної») дівчини еволюціонує та показаний досить складним. Це і висота, і ницість водночас. Покритку в рецепції Кобзаря та, наприклад, В. Фолкнера, можна трактувати і як жертву обставин, і як зведену до нижчого щабля (через гріх) високість, це «простонародна Афродіта» (В. Соловйов). Водночас душа героїні до гріха була сліпою (Катерина, висловлюючись євангельським стилем, не відала, що творила), і лише під час трагедії, проходячи ініціацію, жіночий персонаж досягає висоти, тобто прозирає. Проте якщо міф Катерини трагічний до кінця (героїня топиться), то міф Ганни («Наймичка» – поема і однойменна повість) не може бути названим суто трагічним, це скорше мотив спокути, що вкладається у фольклорну притчевість. Принісши себе в жертву (причому засобом не-названої функції: мотив неназивання героїні теж казковий), Ганна очищується та вмирає праведницею. Це своєрідна компенсація образу Катерини – реалізація материнства до кінця. Отже, дію завершено, циклічний міф дописано. Героїня житиме у власній дитині – сину Марку, – уже свідомому, хто його справжня мати.

Але прикметно те, що в сучасних студіях і українському малярстві популярний саме образ Катерини (а не наймички Ганни) як національного архетипу жінки та матері. Звідси впливає підміна понять, і на несвідомому рівні (у мистецтві – ефект 25-го кадру) Катерина сприймається «як своя» через неправильну поведінку, недалекоглядність, де причина переміщена з наслідком, тому гріх перелюбу не сприймається як справжній гріх. Цей образ-символ у Кобзаря найвідоміший, проте це ще не означає його позитивної продуктивності для психіки, а саме страдництво не має діяльнісного аспекту (оскільки не завершується перемогою Катерини; впливає інше питання: чи не варто замінити страдництво на активну дію – боротьбу, творчість тощо? Із цього випливає, що треба шукати інших виразників і виразниць національної ідентичності в Т. Шевченка – до речі, наявних в його творах). З огляду на це в образотворчому і кінематографічному мистецтві варто розробити рівнозначне змалювання іншого архетипового образу-символу в Т. Шевченка, який несе більше прогресивну доктрину.

Таким чином, трагічний міф у Т. Шевченка постає як варіативний, причому профанні (на перший погляд) персоналії підносяться до рівня сакральних. Автора як деміурга не цікавить фотографічний образ буденної трагедії типового персонажа (наприклад, селянки), або опис історичної події (Гайдамаччина). Письменнику цікаво піднести героїв до рівня високої трагедії, на кшталт античної або класицистичної (враховуючи виховання Т. Шевченка в Петербурзі), проте без калькування інших зразків. На підставі певного факту створюється трагічний або трагіко-історичний (убивство Гонтою синів, чого насправді не було) міф. Ця тема має перспективу продовження, оскільки Шевченкові тексти являють собою імпліцитні смисли розробки міфів.

Джерела та література

1. Савченко Р. С. Ораторія Готфріда Бенна «Безперервне» як спроба відродження трагічного міфу в ХХ ст. / Савченко Р. С. // Наукові записки НаУКМА. – 2015. – Т. 176 : Філологічні науки : (літературознавство). – С. 84-89.

2. Cognition, Culture, and Complexity / Edited by Alan Richardson and Ellen Spolsky. – Ashgate, 2004. – 191 pp.

3. Richardson A. The Neural Sublime: Cognitive Theories and Romantic Texts. – Johns Hopkins University Press (May 12, 2010). – 200 pp.

4. Romanticism, Race, and Imperial Culture, 1780-1834 / Alan Richardson and Sonia Hofkosh, eds. – Bloomington: Indiana University Press, 1996. – vii + 352pp. illus.

5. Чижевський Д. І. Історія української літератури / Дмитро Чижевський. – К. : Академія, 2003. – 568 с. – (Альма-матер).

6. Павличко С. Байрон. Нарис життя і творчості / Соломія Павличко // Павличко С. Зарубіжна література: дослідження та критичні статті. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 256.

7. Шевченко Т. Художник / Тарас Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів: у 6-ти тт. – Повісті. – Т. 4. – К. : Наук. думка, 2003. – С. 182 – 183.

8. Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Тарас Григорович Шевченко; упоряд. та комент. С. А. Гальченка ; передм. І. М. Дзюби. – Харків : Книжковий Клуб «Сімейного Дозвілля», 2012. – 960 с.

9. Ірина Ігнатенко: «Якщо «поробить» чоловік – жодна знахарка не відмолить» [Розмовляла Олена Кутик]. – Високий замок. – 28.01.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/interview/130144-iryna-ihnatenko-yakshcho-porobyt-cholovik-zhodna-znakharka-ne-vidmolyt>, укр. мовою.

10. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців / Ірина Ігнатенко. – [2-е вид.] – К. : Дуліби, 2013. – 224 с.

Ольга Смольницкая (Киев)

ТРАГИЧЕСКИЙ МИФ В ТВОРЧЕСТВЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО: ЗАРУБЕЖНЫЙ КОНТЕКСТ

Статья освещает трагический миф в произведениях Тараса Шевченко как воспроизведение ментальности. Отдельно рассматривается в новом аспекте мотив покровки и его значение. Прослежено развитие темы нарушения социальных норм и возведение девиантного поступка до мифа в других литературах XIX – XX вв.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, миф, мифотворчество, трагедия, ментальность.

Olga Smolnytska (Kyiv)

THE TRAGIC MYTH IN THE WORKS BY TARAS SHEVCHENKO:
THE FOREIGN CONTEXT

The article presents the tragic myth in the works by Taras Shevchenko as reflection of the mentality. A new aspect of motif “pokrytka” and its value is separately considered. The development of themes about violation of social norms and deviant act that is risen to the myth level in other literatures of XIX – XX centuries is traced.

Key words: Taras Shevchenko, myth, myth-creating, tragedy, mentality.

ПЕДАГОГІКА ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ ІМПЕРАТИВ У СВІТОГЛЯДНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

У статті досліджуються педагогічні погляди у світоглядних концепціях Тараса Шевченка та Михайла Грушевського. Актуалізується увага на ролі національно-патріотичного виховання молоді, розвитку українського шкільництва для самозбереження українців як національної спільноти.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, педагогіка, національно-патріотичне виховання.

Сьогодні Україна перебуває на шляху радикальних політичних та соціальних змін, які потребують від українського суспільства нових підходів до національного відродження та виховання патріотично-свідомого покоління сучасної молоді.

У період становлення української нації велике значення приділялося ідеї народності, формуванню національно-патріотичної ідеології та життєвої практики. Принципово важливими у цьому плані були твори О. Духновича, П. Куліша, М. Драгоманова, Т. Шевченка, К. Ушинського, М. Грушевського. Вони підносять концепції народно-демократичної педагогіки на рівень європейського мислення. Тому, на нашу думку, згадані науково-педагогічні надбання необхідно використовувати в процесі патріотичного виховання сучасної молоді.

Пріоритетним напрямком національно-патріотичного виховання є формування особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу, сучасної європейської цивілізації; виховання людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, традиції народів і культур світу, національний, релігійний, мовний вибір кожної людини. В основі системи виховання, осмисленої Тарасом Шевченком і Михайлом Грушевським, покладена ідея розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства й нації в цілому, формування громадянина,

патріота України, активного провідника фольклорних традицій та представника національної еліти.

Загальнолюдське значення поезії Шевченка не тільки в тому, що він, як і кожен геній, збагатив духовний потенціал людства, а й у тому, що світ його ідей та почувань, зробив набутком, доступним для всіх народів.

Значення його поезії полягає й в тому, що вона дала українському народові розуміння його долі, потреб та завдань перед обличчям майбутнього – з погляду загальнолюдської історії та боротьби, загальнолюдських завоювань розуму й духу, світового прогресу, з висоти найпередовіших ідеалів та уявлень свого часу [1]. Тому індивідуальність великого митця є взірцем і для прийдешніх поколінь. Його приклад слугує поштовхом для розвитку власної творчої індивідуальності, здатності по-новому бачити світ, мислити, вирішувати, діяти. У цьому полягає неповторність особистості, яка зможе у майбутньому впевнено і чітко діяти в складних ситуаціях, шукати і втілювати нові оригінальні ідеї в житті.

Незважаючи на те, що у творчій спадщині Т. Г. Шевченка немає спеціально написаних педагогічних праць, проблеми освіти і виховання підростаючого покоління посідають провідне місце в його поетичних, прозових творах та Щоденнику. Їхньою своєрідною реалізацією стало написання й видання «Букваря южнорусского».

Тарас Григорович у своїх творах висловлював погляди на освіту та виховання підростаючого покоління, які не втратили актуальності і нині. Митець порушував морально-етичні теми, розмірковував про важливість родинного виховання, освіти й освіченості в житті людини, про роль народних звичаїв, традицій в становленні високomorальної особистості. Шевченко наголошував на важливості ролі мистецтва у вихованні дитини, синтезу етичного і естетичного, і звертав увагу на всебічний розвиток дитини. Він критикував тогочасну систему виховання і мріяв про національну загальнодоступну освіту для усіх верств населення та звертав увагу на підготовку високоосвічених педагогів, наголошував на втілення у сучасному українському суспільстві рівних прав надання освіти і чоловікам, і жінкам, ратував за виховання підростаючого покоління у душі любові до рідної мови. Як стверджує С. Чавдаров, Т. Шевченко багато і

часто замислюється над питаннями педагогічної теорії та практики. «Якби ми вчилися, так як треба...» [2, с. 351], – пише Кобзар у поезії «І мертвим, і живим...», тим самим акцентуючи увагу на недосконалості тогочасної освітньої системи та її відсутності для простого люду. Фактично для Шевченка освіта широких верств населення стала першорядною справою. Тарас Григорович прагнув долучитися до створення так необхідних навчальних книг українською мовою. Цінним доробком є створення передового на той час навчального посібника для недільних шкіл – «Букваря южнорусского» (1861). Невеликий за обсягом (24 сторінки), він містив великі і малі букви алфавіту, склади, цифри, лічбу, фольклорний матеріал (народні думи – «Про Олексія Поповича» та «Марія Богуславка», багато народних приказок та прислів'їв).

Т. Шевченко був упевнений, що навчання дітей має спиратися на рідну мову, народні традиції, фольклор. Український народ має чудову спадщину, з якої багато можна почерпнути. Вдалий опис принципу ментальності він подає у поезії «І мертвим, і живим...»: «У нас воля виростала, / Дніпром умивалась, / У голови гори слала, / Степом укривалась» [2, с. 351]. У такий спосіб поет показує, що шлях до національного відродження пролягає саме через усвідомлення своєї історії, формування гордості за славних предків й утвердження національної гідності [3, с. 8]. Як зазначає С. Черкасенко, народна неосвіченість «...тяжким боєм відчувалася в щирім серці українського Кобзаря й примушувала його кидати гучну кобзу задля писання нудного букваря й раювати, втішатись не з розкошів своєї поезії, а із сухих, на перший вигляд, мертвих, літер» [4]. Але поет знав, що за тими нікчемними літерами та цифрами ховається добробут і пишний розвиток рідного краю, й не дарма казав: «Якби Бог поміг отсе мале діло зробити, то велике й саме зробилося б» [5].

Шевченко як художник вважав, що наука і мистецтво у його творчому повсякденні об'єднуються у своєму служінні людству. І це – визначальне життєве кредо Тараса Григоровича. Задуманий і розпочатий ним випуск «Живописної України» мав своїм завданням, з одного боку, давати масам знання у сфері історії, географії, природи своєї країни, а з другого – розвивати в них художній смак. «Ні в якому разі не спрощувати висновків науки і не знижувати рівня мистецтва»

[6], – ось чого, за словами С. Чавдарова, вимагає митець від застосування до усного викладу художніх ілюстрацій.

Тарас Шевченко високо цінував роботу вчителя, вважаючи, що до неї необхідно допускати лише людей чесних, сумлінних. Перший учительський досвід він отримав, коли служив школярем-робітником у дяка Богорського. Останній навіть призначав його консулом, покладаючи на нього деякі вчительські обов'язки. Відомо, що до заслання Т. Шевченко сам мав намір стати вчителем малювання у Київському університеті. Його було затверджено на посаді, але приступити до своїх обов'язків, на жаль, він не встиг через арешт.

Поет вважав, що пріоритетне завдання освіти полягає у допомозі людям зорієнтуватися в різних ситуаціях, розвинути прагнення до самореалізації. Так, наприклад, у повісті «Художник» знаходимо міркування, що брак освіти – це початок великого лиха. У повісті «Нещасний» це лихо як «темнота, всякі недостачі, злидні, а вже звичай – краще мовчати». Про значення освіти говорять представники різних соціальних станів: селянин Яким та священник Ніл («Наймичка»). Ні соціальне походження, ні навіть вік не повинні стояти на перешкоді у справі навчання. Герой «Варнака», кріпак Кирило, ще дитиною вчиться французької та італійської мов, випереджаючи свого панича. Старий ветеран Туман у повісті «Капітанша» вчиться писати. Інвалід Трохим у «Прогулянці із задоволенням і не без моралі» навчається грамоти, а сестра його буде щасливою, коли її брат навчиться читати [7].

Питання освіти і виховання посідають важливе місце і в «Щоденнику» Тараса Шевченка, де він висловлював свої зауваження, зокрема стосовно естетичного виховання. Так, про Нижньогородський інститут шляхетних дівчат занотував: «Усе це погано, але ось що огидно. В залах інституту, крім лав та грізного зображення самодержця, жодної картинки, жодної гравюри. Де ж естетичне виховання жінки?» [5, с. 386]. Залишившись рано сиротою, у своїх творах поет з особливою ніжністю і теплотою змальовує образ жінки-матері, сповненої високої моральності і духовності. Т. Г. Шевченко переймається станом саме жіночої освіти, адже більшість дівчат із селянських родин узагалі не навчалися, а дівчатам-дворянкам у привілейованих закладах прививали тільки світські манери, не розвиваючи їхній розум і духовність. Високу оцінку надає і родинному вихованню. У трудовій сім'ї, на його

думку, діти зростають працьовитими, духовно багатими. Як взірець, автор наводить сім'ю Сокир у повісті «Близняки», сім'ю Якима і Марти Гирло у повісті «Наймичка» [7], де у взаємостосунках між членами родини відчувається тепло, сердечна близькість і єдність дій. Співчутливо зображає поет вдовині селянські сім'ї, де хоч і бідно та вбого, але є піклування матерів про дітей, а дітей про матерів, де наполеглива праця не тільки не вбиває, а міцніше підкреслює людяність сімейних стосунків.

У своїх творах поет піднімає проблему особистісного мовного самовибору і самовизначення: «Блукав і господа благав, // ... Щоб наше слово не вмирало» [7, с. 351]. Як стверджує С. Брижицька, «Шевченко розробив для українців зразок мовлення опосередковано через текст як спосіб самовираження автора і, відповідно, це має вплив на того, хто читає, бо торкається цей текст глибин національних почуттів» [8, с. 65]; «гарантом виживання і самозбереження українців як національної спільноти поет вважав національну мову і освіту, що спирались би саме на національні засади, самовизначення та самосвідомість» [8, с. 53]. Шевченко, як провісник майбутнього утвердження знань у Храмі освіти, «як пророк, прозрівав у далеку будучину і знав, що все одміниться, що темнота народна – річ тимчасова. Школи тільки треба було, рідної школи!..» [4].

Сучасні дослідники називають «апостолом правди і науки» [1, с. 238], якого чекав і провіщав Т. Шевченко, символом національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст відомого вченого і громадського діяча Михайла Грушевського.

Педагогічна діяльність М. Грушевського тісно пов'язана з його науковою працею на ниві національного відродження. Вчений зосереджував національну роботу насамперед на культурному прогресі та самосвідомості широких народних мас, вважав шкільне питання справою «...забезпечення свого національного існування, удержання в національній цілості й одности своїх частей і переведення їх із становища етнографічної статистики в динаміку національного розвою й життя» [9, с. 1].

М. Грушевський прагнув спільними зусиллями української інтелігенції, за активної підтримки громадськості відродити українську національну школу. «Одинокую дорогою до поправи того стану може

бути лише закладання приватних шкіл... Та дуже неспішно й невміло бралася наша суспільність за другий рід шкіл, яких призначене було би вирівняти ту прогалину в нашій народній життєвості, яку становить брак наших народних і всякого рода середніх шкіл» [10, с. 195]. Учений був переконаний, що тільки шляхом заснування приватних гімназій можна побудувати школу, значною мірою вільну від посягань галицьких шкільних властей, залучити до праці найкращих українських педагогів, забезпечити новий напрямок виховання [9, с. 195].

Починаючи із 1860-х років важливу роль у національно-культурному житті українського народу відігравало середньошкільне вчителство. Цей прошарок суспільства становив ядро галицької інтелігенції, основним завданням якої, на думку історика, було вчити народ [9, с. 195]. У 1908 р. М. Грушевський очолив Учителську Громаду – товариство українських педагогів середніх і вищих шкіл, мета якого полягала в тому, щоб «...згуртувати і організувати українські сили шкіл вищих, та силами їх і всіх, інтересованих розвитком української школи вияснити сучасне становище середніх і вищих шкіл української території... та працювати для націоналізації школи середньої і вищої так само як і нижчої» [11, с. 9]. До Товариства увійшли такі відомі діячі української культури: Ю. Стефанович, С. Юрик, К. Студинський, С. Томашівський, В. Щурат та ін. Усього Учителська Громада нараховувала 296 осіб [12, с. 195]. М. Грушевський сподівався, що вчителство і вся українська громадськість допоможуть розв'язати проблеми, які порушила Учителська Громада. Журнал «Наша школа» – видавничий орган Товариства – виступав своєрідним зв'язковим із народом, постійно писав про виховання моралі в школах, прищеплення учням інтересу до предметів, які викладають, зокрема до давньої історії; про життя учнів, організацію їхнього харчування тощо [12, с. 196]. Тут аналізували підручники, подавали огляди зарубіжних педагогічних часописів, статистичні дані про кількість учнів у галицьких школах, матеріали про національне виховання в школі, обговорювали український правопис. Серед авторів статей були вчителі-практики, відомі вчені та діячі культури: І. Франко, О. Маковей, І. Раковський, С. Дністровський, Д. Лукіянович, І. Сітницький, О. Тисовський, С. Томашівський, І. Крип'якевич, І. Копач, А. Крушельницький, М. Кордуба та багато інших [13, с. 144].

Статті Михайла Грушевського в «Нашій школі» були наскрізь пронизані українською національною ідеєю, випромінюючи конкретне на той час гасло, що актуальне й сьогодні: «В школі наша будучність!» [10, с. 196]. Для об'єднання зусиль у боротьбі за національну школу 4 березня 1910 р. за активної діяльності Учительської Громади, Наукового Товариства ім. Шевченка, Просвіти, Руського Товариства Педагогічного, Дністра засновано Краєвий Шкільний Союз – центральну організацію, що займалася справами національного шкільництва. Його головними завданнями були: створення фондів для утримання українського шкільництва і розвиток його мережі, організація навчальних закладів, заснування при польських школах паралельних українських класів, відкриття нових шкіл, забезпечення українських шкіл національними кадрами, виплати стипендій на підготовку вчителів, різноманітною літературою тощо [12, с. 196].

Головою Краєвого Шкільного Союзу, з моменту його створення, обрали М. Грушевського. Союз, паралельно до офіційної Краєвої Шкільної Ради, зосередив у своїх руках усю справу приватної школи, об'єднав діяльність товариств і окремих осіб у цій сфері діяльності. Про результати, яких він досягнув, можна судити з того, що до 1914 р. Союз утримував уже 8 середніх навчальних закладів, у тому числі 6 з правами державних шкіл, матеріально допомагав двом приватним вчительським семінаріям, утримував кілька народних училищ вищого типу [14, с. 20].

Очолюючи Учительську Громаду та Краєвий Шкільний Союз, М. Грушевський спричинився до створення організацій, які сферою свого впливу охопили найвіддаленіші куточки Східної Галичини. Вони вирішували завдання культурного відродження шляхом організації шкіл, приватних гімназій, училищ, підготовки учительських сил для формування українського народу в єдину структуру з чітко визначеною програмою дій [12, с. 195].

Головною умовою існування національної школи М. С. Грушевський вважав навчання рідною мовою. У статті «Колишня освіта і теперішня темнота» вчений робить висновки про те, що «всі інші народи, які дійшли добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на своїй рідній мові» [15].

Українські мовні питання Грушевський розглядає у наукових історичних, філологічних монографічних працях, таких як «Історія України-Руси», «Історія української літератури», численних наукових статтях у «Літературно-науковому віснику», Записках Наукового товариства імені Шевченка, дискусійних та популярних виданнях, часописних і газетних замітках. Серед них особливо актуальними у свій час (а більшість і досі – через сучасну непорядковану нашу мовну ситуацію) були такі публікації у львівському «Літературно-науковому віснику» як: «Нова «пря» про українсько-руську книжну мову»; «Відвертий лист до п. Флоринського»; «Святе письмо на українській мові». Кожна з них – це окрема історико-лінгвістична проблема: історична основа, самобутність, сакральність української мови. Цілий спектр україномовних проблем порушив Михайло Грушевський у серії популярних публікацій у газеті «Село» за 1909–1910 роки, які потім видав збіркою «Про українську мову і українську школу» [16]. У них ішлося про історію, самобутність і самодостатність української мови, історичне значення її для сучасного розвитку української нації, про «колишню освіту і теперішню темноту» як результат суцільних заборон та утисків української мови. На повну залежність поступу українського суспільства від освіти українською мовою вказав Михайло Грушевський у праці «Освобождение России и украинский вопрос»: «...поки не буде української мови у навчальних закладах, народ почуватиметься на становищі «нижчої, культурно неповноцінної нації» [17, с. 174].

Перебуваючи на чолі Центральної Ради, Михайло Сергійович доклав багато зусиль у формуванні української школи в нових умовах, був ініціатором створення Головної Шкільної Ради (1917 р.). **Впровадження рідної мови в процес навчання** проходило в закладах усіх рівнів – від початкових до вищих шкіл. Подолання неписьменності, поширення знань з історії народу, актуалізація його культурних здобутків – завдання, які були поставлені УЦР. Створений Радою Генеральний секретаріат (міністерство) народної освіти забезпечував реформування системи освіти. Було відкрито 39 гімназій у містах та селах, вжито заходів щодо українізації навчального процесу – організовано кафедри українознавства у вищій школі, вводилися дисципліни, які паралельно читалися українською та російською мовами. Цей

процес проводився з урахуванням інтересів та побажань національних меншин, які мешкали в Україні.

Українська Центральна Рада значну увагу приділяла розширенню мережі вищих навчальних закладів, залученню до роботи в них відомих учених, діячів мистецтва. Так, у жовтні 1917 р. було відкрито Київський український народний університет. У листопаді того самого року для підготовки вчителів українських середніх шкіл були відкриті Педагогічна академія в Києві, а також Київський географічний інституту, Київський юридичний інститут, Херсонський педагогічний інститут та ін. З листопада 1917 р. почала діяти Академія мистецтва – перша вища художня школа в Україні, завданням якої організатори вважали піднесення національного мистецтва до світового рівня.

Для розвитку власної державності однією з найважливіших умов Грушевський вважав розбудову національної системи освіти, наполягаючи на першочерговому розвитку спеціальних вищих шкіл, на закордонних стажуваннях викладачів і студентів; виступав із конкретними пропозиціями щодо реформування усієї освітньої галузі.

Аналіз педагогічного потенціалу творчої спадщини Тараса Шевченка та Михайла Грушевського у парадигмах сучасності засвідчує їх узагальнений психодуховний образ як навчителів, власне педагогів і пророків української нації. А це означає, що вони, увібравши найкращі здобутки і традиції своїх зарубіжних та українських попередників, народні духовні скарби, постають як просвітителі прогресивних педагогічних знань і культури. Багатогранна діяльність на ниві українського просвітництва та культурного відродження Великих Українців відіграла вагомую роль у створенні передумов соборності та державності України.

Джерела та література

1. Дзюба І. На вічному шляху до Шевченка / І. Дзюба, М. Жулинський // Шевченко Т. Повне збір. тв. [Електронний ресурс]. – Т. 12. – С. 1837 – 1847. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev101.htm>. – Назва з екрану.

2. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : Поезія 1837-1847. – 784 с.

3. Крисоватий Андрій. Педагогічний потенціал творчої спадщини Тараса Шевченка/ А. Крисоватий // Психологія і суспільство – К., 2014. – С. 7-10.

4. Черкасенко С. Шевченко педагог (Епізод з життя Шевченка) [Електронний ресурс] / Спиридон Черкасенко. – Режим доступу: [Нар://\у\у\а1Гапхот.ііа/ агісіек/584.Біт1](http://uayua1gaпхот.ііа/ агісіек/584.Біт1)

5. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. “Букварь южнорусский”. Записи народної творчості. – 496 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступ: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev501.htm>

6. Чавдаров С.Х. Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка / С. Х. Чавдаров. – [ред. Альберт Ц. Д.]. К. : Рад. шк., 1953. – 206 с.

7. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті. – 592 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступ: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev501.htm>

8. Брижицька С.А. «Я не одинокий...» Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на формування національної ідентичності українців (друга чверть ХІХ ст. – середина 20-х років ХХ ст.): Моногр. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 191 с.

9. Грушевський М. Наша школа / М. Грушевський // Наша школа. – Львів, 1909. – Кн. І–ІІ. – С. 1-5.

10. Грушевський М. Українські приватні гімназії / М. Грушевський // Календар “Просвіти” за 1911 р. – Львів, 1910. – С. 195–207.

11. Терлецький О. Історія Учительської Громади (1908–1933) / О. Терлецький // Двадцять п’ять ліття товариства Учительська Громада: Ювілейний науковий збірник. – Львів, 1935. – С. 5-21.

12. Валіон, О. Внесок Михайла Грушевського у національно-культурне відродження українського народу в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Оксана Валіон // Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця / редкол.: Ю. М. Алексєєв, Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець [та ін.]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5 : Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку : у 2 ч., Ч. 1. – С. 187–199.

13. З товариства Учительської Громади // Наша школа. – 1914. – Кн. ІІ–ІІІ. – С. 144– 146.

14. Белоусенко А. (Лотоцкий О.) На общественном посту (М. С. Грушевский как общественный деятель) / А. Белоусенко // Украинская жизнь. – 1916. – № 12. – С. 17–29.

15. Грушевський М. Колишня освіта і теперішня темнота / М. Грушевський // Село. — 1909. – № 5.

16. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. – К., 1912. – 63 с.

17. Грушевський М. «Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки». – СПб.: Тип-я т-ва «Общественная польза», 1907. – VIII. – 294 с.

Елена Газизова (Киев)

ПЕДАГОГИКА КАК НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИМПЕРАТИВ
В МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО

В работе исследуются педагогические взгляды в мировоззренческих концепциях Тараса Шевченко и Михаила Грушевского. Актуализируется внимание на роли национально-патриотического воспитания молодежи, развития украинского образования для самосохранения украинцев как национальной общности.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Михаил Грушевский, педагогика, национально-патриотическое воспитание.

Elena Gazizova (Kyiv)

PEDAGOGY AS NATIONAL IMPERATIVES IN TARAS
SHEVCHENKO'S AND MYKHAILO HRUSHEVSKYJ'S VISION

This paper investigates pedagogical views in philosophical concepts of Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskij. Actualized attention on the role of national-patriotic education of youth, development of Ukrainian education for Ukrainian self-preservation as a national community.

Key words: Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskij, education, national and patriotic education.

НАПОВНЕННЯ ЗНАННЯМИ ПРО МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НАЙБІЛЬШОЇ У СВІТІ БАГАТОМОВНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

В статті викладено головні результати дослідження, здійсненого у квітні – листопаді 2016 р., які раніше не публікувалися. Для характеристики історії та сучасного стану наповнення Вікіпедії знаннями про Михайла Грушевського автор застосував кількісні показники, одержані з допомогою пошукового сервісу. Грушевськознавцям та енциклопедистам рекомендовано дії для поліпшення висвітлення життя і діяльності видатного українця.

Ключові слова: знання про Михайла Грушевського, веб-енциклопедія, мовний сегмент Вікіпедії, стаття, контекст.

Сучасне людство швидко змінюється. У процесі інформатизації та глобалізації зазнає швидких змін спосіб життя сучасної людини, передавання та засвоєння дітьми і молоддю культурного набутку попередніх поколінь, змінюється вся інфраструктура культури (виховні і навчальні заклади, музеї, театри, кінотеатри, архіви тощо). Духовний набуток попередніх поколінь, що необхідний для соціалізації дітей і молоді, переноситься до веб-ресурсів, та стає легкодоступним для зацікавленої людини з будь-якого куточка планети, будь-якого віку. Веб-простір для багатьох сучасних етнічних спільнот вже став частиною системи виховання й навчання етнічно і культурно свідомої людини.

Важливим компонентом Мережі стала започаткована на початку XXI ст. веб-енциклопедія «Вікіпедія» [1], яку може редагувати будь-хто. Сьогодні вона є найбільшою за кількістю статей, найбагатомовнішою та найчитабельнішою у світі енциклопедією. Сегменти Вікіпедії англійською, шведською та себуанською мовами містять понад 3 млн статей кожен (разом з лише започаткованими та незавершеними). Понад 1 млн статей вже є у сегментах німецькою, нідерландською, французькою, російською, італійською, іспанською, вайотською,

польською, в'єтнамською та японською мовами; понад 900 тис. – португальською й китайською. У першій половині другого десятка мовних сегментів за кількістю статей перебувають такі (за спаданням кількості): український, каталонський, перський, норвезький (букмол), арабський.

Український сегмент Вікіпедії почав формуватися 2004 р. і перебуває у другому десятку за кількістю статей та за запитуваністю в користувачів. На початок листопада 2016 р. у сегменті Вікіпедії українською мовою [2] було близько 660 тис. статей (разом з лише започаткованими) та понад 333 тис. зареєстрованих користувачів. Вікіпедія неухильно розвивається, зокрема, в ній започатковуються нові мовні сегменти, зростає обсяг та обґрунтованість наведеного контенту, оновлюються знання.

Представлення у тенетах різноманітних знань про знакові постаті в історії певних народів, націй є загальносвітовою тенденцією. Знання про видатних представників певних народів відіграють важливу роль у підтриманні етнічної ідентичності, історичної пам'яті, культурної традиції, а також є незамінними для презентації нації у світі через постаті своїх видатних представників.

Ми розглядали наповнення Вікіпедії знаннями про Тараса Шевченка (див., наприклад, [3, с. 132–135]), який є лідером серед українців за обсягом знань про нього у тенетах. Тепер досліджено наповнення Вікіпедії знаннями про Михайла Грушевського, за станом на весну-осінь 2016 р. Джерельну базу становили мовні сегменти Вікіпедії, що мають персональну статтю про М. Грушевського [1, 2, 4–23]. Назви статей Вікіпедії ми наводимо оригінальними мовами. У тексті статті використано українську та 21 іноземну мову.

З метою охарактеризувати історію та сучасний стан наповнення Вікіпедії знаннями про М. Грушевського з'ясовано наявність персональних статей про М. Грушевського у мовних сегментах Вікіпедії, час їх появи, обсяг та зміст, найуживаніші форми імені М. Грушевського у текстах найрізноманітніших статей Вікіпедії, переліки назв статей та контексти у яких згадується М. Грушевський тощо. Для досягнення мети застосовано кількісні показники, одержані автором шляхом обчислень та з допомогою пошукового сервісу (кількість статей, де вжито певну форму імені М. Грушевського, по мовних сегментах,

тощо); а також побудовано ранжовані ряди, укладено таблиці. За ідентифікатор знань про М. Грушевського ми обрали його ім'я у різних комбінаціях та різної повноти. Публікацію підготовлено на виконання НДР «Україна й українство в етнокультурних процесах світу» (0115U002511, 2015–2017 рр., кер. д. і. н., чл.-кор. НАН України, проф. В. Баран).

З-поміж видатних українців минулого Михайло Грушевський за кількістю сторінок Вікіпедії, де згадується його ім'я, за обсягом тематичного контенту про нього та за кількістю пошукових запитів з його ім'ям перебуває серед лідерів. Персональна стаття про М. Грушевського весною-восени 2016 р. є у 22 мовних сегментах Вікіпедії: англійському, двох білоруських (офіційним правописом татарашкевицею), вірменському, на есперанто, естонському, на ідо, іспанському, італійському, каталонському, македонському, німецькому, польському, російському, румунському, сербсько-хорватському, українському, французькому, хорватському, чеському, шведському, японському.

Статті започатковувалися нерівномірно у часі. За 12 з лишком років започатковано 22 статті, тобто пересічно – близько 1,8 статей за рік. Упродовж 2006 р. та 2013 р. не з'явилося жодної статті, у 2004, 2001 та 2015 рр. – лише по одній (див. Додаток 1). Проте у 2008 та 2014 рр. стаття про М. Грушевського з'явилася трьома мовами, у 2005 р. – чотирма. Чітко проглядається потужна хвиля, коли менше, ніж за 4 місяці 2005 р., стаття про М. Грушевського з'явилася у 4 мовних сегментах. Друга хвиля була у 2008 р., коли за 2 місяці та 1 тиждень стаття започаткована у 3 сегментах. Немає сумніву, що Помаранчева революція підняла рівень зацікавленості Україною у світі, її політичною історією, до якої М. Грушевський має пряме відношення. Перша хвиля є її наслідком.

У Таблиці «Ранжований ряд мовних сегментів Вікіпедії за часом започаткування персональної статті про М. Грушевського» (див. Додаток 1) сегменти розташовано у хронологічній послідовності появи в них персональної статті про М. Грушевського. Бачимо, що спочатку стаття з'явилася в українському сегменті, що серед мов, на яких є вікіпедична персональна стаття про видатного українця, переважають міжнародні, слов'янські та інші мови наших сусідів.

Зміст персональної статті про М. Грушевського у низці сегментів малоінформативний, а обсяг – надто маленький. Наприклад, у сегменті мовою ідо стаття складається з одного речення та стандартної таблички про видатних людей. Вважаємо, що статті довідково-енциклопедичного інформаційного ресурсу про одного з видатних і найвідоміших у світі українців, зміст яких викладено 1–2 реченнями потребують першочергового доповнення.

Природно, що в українському сегменті стаття про М. Грушевського є найбільшою за обсягом і найдокладнішою. Вона складається, приблизно, з 4,5 тис. слів (її обсяг доходив до 5 тис. слів).

У японському сегменті стаття про М. Грушевського містить близько 3,6 тис. слів, російському – 3,5 тис., польському – 2,3 тис., англійському – 2,1 тис., французькому та каталонському – по 1,4 тис., македонському – 0,6 тис., німецькому – 0,5 тис. На нашу думку, у перелічених 9 сегментах статті про М. Грушевського за обсягом і змістом загалом відповідають вимогам до довідково-енциклопедичної статті та значущості особистості М. Грушевського в історичному процесі.

Бракує важливої інформації про життя і діяльність М. Грушевського у персональних статтях про нього сербсько-хорватського та хорватського (по 260 слів, приблизно) мовних сегментів, румунського та вірменського (по 280 слів), чеського (290 слів) й естонського (320 слів).

Надто узагальнено, стисло й обмежено наведено інформацію про М. Грушевського у сегменті Вікіпедії мовою ідо (близько 90 слів), білоруською офіційним правописом (135), італійською (140), есперанто (160), шведською (190), білоруською (тарашкевицею) та іспанською (по 200 слів).

У добре наповнених статтях про М. Грушевського викладено його життєпис, наукову, освітню, політичну діяльність, творчу спадщину та вшанування пам'яті про нього.

Ім'я М. Грушевського вживається у Вікіпедії не лише різними мовами, але й у різних формах. З таблиці «Найуживаніші форми запису імені М. Грушевського (на 2 листопада 2016 р.)» (див. Додаток 2) видно, що «Михайло Грушевський» українською мовою є найрозповсюдженішою формою, що у 5–7 разів перевершує наступні за популярністю форми. Кількість статей з цією формою імені в українському сегменті

продовжує швидко зростати. За 6 місяців 2016 р. (з 30.04 до 02.11) вона збільшилась на 213 (з 511 статей до 724), що становить близько 41%. Це свідчить про інтенсивне наповнення українського сегмента Вікіпедії знаннями про М. Грушевського, а також пов'язаними з його ім'ям у певний спосіб. Збільшується й кількість статей з іншими формами імені. Кількість статей, де вжито «Грушевський М. С.» українською та «Грушевский М. С.» російською збільшилася за цей період на 7 (у кожному з двох сегментів).

Прізвище, ім'я та ім'я по-батькові вживається значно рідше, переважно трьома мовами: українською, російською, білоруською. Саме така повна форма імені використана як назва статті у чотирьох сегментах: українському, російському, білоруському (офіційним правописом) та італійському (див. Додаток 3). У назвах решти сегментів персональну статтю про М. Грушевського використано ім'я та прізвище, що видно з таблиці «Кількість статей, де згадується ім'я М. Грушевського у формі як воно вжито у назві персональної статті про нього (на 02.11.2016)» (див. Додаток 3). У таблиці наведено також назви персональної статті про М. Грушевського мовами мовних сегментів; дата і час започаткування статті; ім'я чи нік редактора, або IP-адреса (також мовою оригіналу). Це зроблено на підставі першого запису у сервісі «Історія статті» (якщо користувач зробив це анонімно, тоді у Вікіпедії автоматично зазначається IP-адреса. IP-адреса (скорочено від англ. Internet Protocol Address) – унікальний ідентифікатор мережного з'єднання пристрою у локальній мережі чи тенетах.

Мовні сегменти у таблиці ранжовано за кількістю статей, де вжито принаймні один раз ім'я М. Грушевського. Лідерами виявилися англійський, польський, український, французький та німецький сегменти. Зважаючи на те, що крім повної офіційної форми імені М. Грушевського, що використана у назвах статей про нього у 4 сегментах, вживаються інші, коротші форми (див. Додаток 2), маємо зробити зауваження щодо одержаного ранжованого ряду мовних сегментів, показаного у Додатках 3 та 4.

Кількість статей мовних сегментів, де вжито ім'я М. Грушевського у всіх використовуваних у Вікіпедії формах не обчислювалася. Проте, на підставі даних таблиць Додатків 2 та 3 маємо підстави

стверджувати, що статей, де згадується ім'я М. Грушевського, найбільше в українському сегменті. Російський сегмент за цим показником посідає другу позицію, або третю після англійського.

Наводимо вичерпні переліки статей 20 мовних сегментів Вікіпедії (з 22), де ім'я М. Грушевського вжито (на квітень–листопад 2016 р.) принаймні один раз у формі, як воно записане у назві статті цього ж сегмента. Тобто, наведена кількість згадок імені М. Грушевського та переліки статей не враховують випадків вживання інших варіантів запису імені М. Грушевського, яких чимало в українському та російському сегментах (див. Додаток 2). Мовні сегменти розташовано у порядку зростання кількості статей, де вжито ім'я М. Грушевського. По українському та англійському сегментах переліки не наводимо через обмеження обсягу статті. З цієї ж причини наводимо переклади назв статей на українську лише у тих випадках, коли знань латинки, на нашу думку, недостатньо, щоб зрозуміти значення слів і, відповідно, назв статей.

У сегменті Вікіпедії **білоруською** мовою (**офіційним правописом**) М. Грушевський згадується лише в одній статті: «Міхайл Сяргеевіч Грушэўскі»; **іспанською** – у двох: «Myjailo Hrushevsky», «Polonización» (полонізація, ополячення).

По 3 статті з ім'ям М. Грушевського є у румунському та вірменському сегментах. **Вірменською** мовою його ім'я вжито у статтях: «Միխայիլ Գրուշևսկի» (Михайло Грушевський), «Միխայլ» (Михайло ім'я), «Միխայլը Պարաշուկ» (Михайло Парашук – автор скульптурного портрета М. Грушевського); **румунською** – у статтях: «26 noiembrie» (26 листопада), «Mihailo Hrușevski», «Republica Populară Ucraineană» (Українська Народна Республіка).

Мовою **ідо** М. Грушевський згадується у 4 статтях: «Mykhailo Hrushevskyi», «1934», «24 di novembro» (24 листопада), «Listo pri prezidanti di Ukraina» (список лідерів України).

По 5 статей з ім'ям М. Грушевського у тексті мають 4 мовні сегменти. У **білоруському** (**тарашкевицею**) його ім'я згадується у статтях: «1866», «Гісторыя Ўкраіны», «Жаляхоўка», «Малуша», «Міхайла Грушэўскі»; **шведськом**: «Mychajlo Hrusjevskyj», «Hrusjevskyj gatan» (вул. М. Грушевського), «Ukrainska folkre publiken» (Українська Народна Республіка), «Kievrus» (Київська Русь), «Ukraina»; **сербсько-хор-**

ватському: «Mihajlo Gruševski», Ukrajinska Narodna Republika», «1934», «Kijevski nacionalni univerzitet Tarasa Grigoroviča Ševčenka», «Nacionalizacija historije»; **естонському:** «Mõhhailo Gruševskõi» (Михайло Грушевський), «Ukraina riigipeade loend» (список лідерів України), «Ukraina vapp» (герб України), «Ajaloolaste loend» (список істориків), «Biograafiad (G)» (список осіб, імена яких починаються на «G»).

У сегменті Вікіпедії **македонською** мовою М. Грушевський згадується у 6 статтях: «Байковски гробишта (Киев)» (Байкове кладовище), «Киевски университет», «Маринскиот парк», «Михајло Хрушевски», «Украинска гривна», «Улица Михајло Хрушевски (Киев)».

Хорватською мовою ім'я М. Грушевського вжито у 7 статтях: «Duljebi» (дуліби), «Kijevsko nacionalno sveučilište Taras Ševčenko» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), «Mihajlo Gruševski», «Povijest Ukrajine», (історія України), Ukrajina», «Ukrajinska Narodna Republika», «Uličići» (уличі).

В **італійському** сегменті ім'я М. Грушевського згадується у 9 статтях: «Mychajlo Serhijovyč Hruševs'kyj», «Central'na Rada», «Repubblica Popolare Ucraina» (Українська Народна Республіка), «Ucraini» (Українці), «Grivnia ucraïna», «Nati il 29 settembre» (Народжені 29 вересня), «Morti il 26 novembre» (Померлі 26 листопада), «Nati nel 1866» (Народжені 1866 р.), «Morti nel 1934» (Померлі 1934 р.).

В 11 статтях Вікіпедії вжито ім'я «Михайло Грушевський» **японською** мовою: «ムイハロー・フルシェーウシクイイ» (Михайло Грушевський), «ウクライナの大統領» (Президент України), «ユーリー・ウラジミロヴィチ(ピンスク公)» (Юрій Володимирович, князь пінський), «デミド・ウラジミロヴィチ» (Демид Володимирович, князь пінський), «ヤレーマ・ヴィシュネヴェーツクイイ» (Ярема Вишневецький), «ウクライナ人民共和国» (Українська Народна Республіка), «ウクライナ人の一覧», «キエフ1月蜂起» (Січневе повстання 1918 у Києві), «ウクライナ・ソビエト社会主義共和国» (Українська Радянська Соціалістична Республіка), «レーシャ・ウクライーンカ» (Леся Українка), «ブロードニキ» (Бродники).

На **есперанто** М. Грушевський згадується у 12 статтях відповідного сегмента: «Miĥajlo Hruŝevskij», «Ukraina Popola Respubliko», «Blazono de Ukrainio» (Герб України), «Lviva Universitato» (Львівський університет), «26-a de novembro», «17-a de marto», «Batalo ĉe Kruto»

(Бій під крутами), «29-a de junio, «Ukraina Centra Konsilio» (Українська Центральна Рада), «25-a de novembro», «Ukraina hrivno (Українська гривня), «Jevhen Konovales» (Євген Коновалець).

13 статей **чеського** сегмента мають щонайменше одну згадку про М. Грушевського: «Mychajlo Hruševskij», «1866», «25. listopad», «Ukrajinci», «Chełm», «Seznam ukrajinský chspisovatelů» (список українських письменників), «29. září» (29 вересня), «1934», «Ukrajinská národně demokratická strana» (Українська національно-демократична партія), «Ukrajinská lidová republika» (Українська Народна Республіка), «Ukrajina», «František Salesius Frabša» (псевдонім «František Pravda», перекладав М. Грушевського на чеську мову), «Seznam představitelů Ukrajiny» (Список лідерів України).

У сегменті Вікіпедії **російською** мовою ім'я М. Грушевського згадується у 16 статтях: «Грушевский, Михаил Сергеевич», «Грушевский», «Украинско-шведские отношения», «Грушевский, Михаил», «Бродники», «Украинство», «История Украины-Руси», «Гнатюк», «Владимир Михайлович», «Академики Всеукраинской академии наук», «Украинское национальное движение», «Академики АН СССР», «Действительные члены НАН Украины за всю историю существования», «Список похороненных на Байковом кладбище», «Список членов Учредительного собрания», «Улицы Мариуполя», «Украинская культура XIX века».

У **каталонському** сегменті ім'я М. Грушевського згадується у 18 статтях: «Mikhailo Hruixevski», «President d'Ucraïna», «Rada Central d'Ucraïna» (Українська Центральна Рада), «Partit dels Socialistes Revolucionaris d'Ucraïna» (Українська партія соціалістів-революціонерів), «Nacionalisme ucraïnès» (Український націоналізм), «Orest Subtelny», «Volodímir Vinnitxenko», «Escut d'Ucraïna Герб України», «República Popular d'Ucraïna» (Українська Народна Республіка), «Ucraïnesos» (Українці), «Volodímir Hnatiuk», «Societat Científica Xevtxenko» (Наукове товариство імені Шевченка), «Història d'Ucraïna», «Donetsk – Krivoi Rog» (Донецько-Криворізька Советська Республіка), «Operació Kíev» (Київська операція, 1920), «Polonització», «Massacre de polonesos a Volínia» (Вбивство поляків на Волині).

Німецькою мовою ім'я М. Грушевського згадується у 23 статтях Вікіпедії. Наводимо повний їх перелік: «1866», «1918», «Baikowe-Fried-

hof» (Байкове кладовище), «Butschatsch» (Бучач), «Chelm» (Холм), «Dmytro-Jawornyzkyj-Prospekt» (Проспект Дмитра Яворницького), «Geschichte der Ukraine (seit 1991)» (Хронологія історії України з 1991 р.), «Geschichte der Ukraine» (Історія України), «Hrywnja» (Гривня), «Kiewer Rus» (Київська Русь), «Kleinrussische Identität» (Малоросійська ідентичність), «Listeder Staatsoberhäupter 1917» (Список керівників держав у 1917 р.), «Listeder Staatsoberhäupter der Ukraine» (Список лідерів України), «Listeder Staatsoberhäupter» 1918 (Список лідерів країн 1918 р.), «Liste von Begräbnisstätten bekannter Persönlichkeiten» (Список поховань відомих осіб), «Mychajlo Hruschewskyj» (Михайло Грушевський), «Nekrolog 1934» (Некролог 1934 р.), «Ossyp Makowej» (Осип Маковей), «Petro Karmanskyj» (Петро Карманський), «Ukraine» (Україна), «Wappen der Ukraine» (Герб України), «Wolodymyr Hnatjuk» (Володимир Гнатюк), «Zentralna Rada» (Центральна Рада).

У сегменті Вікіпедії **французькою** мовою ім'я М. Грушевського згадується у 27 статтях: «Mykhaïlo Hrouchevsky», «République populaire ukrainienne» (Українська Народна Республіка), «Rada centrale» (Центральна Рада), «Parti radical» (Радикальна партія), «Liste des présidents de l'Ukraine» (Список Президентів України), «Parti radical démocratique ukrainien» (Українська демократично-радикальна партія), «Cimetière Baïkove» (Цвинтар Байковий), «Ukraine», «Hrywnia», «Nationalisme en Ukraine» (Націоналізм в Україні), «Affaire Beilis» (Афера Бейліса), «Université de Lviv», «République socialiste soviétique d'Ukraine» (Українська Радянська Соціалістична Республіка), «„Parti démocratique national” (Galicie)» (Українська Національно-Демократична партія), «Parti ukrainien des socialistes révolutionnaires» (Українська партія соціалістів-революціонерів), «Bohdan Khmelnytsky», «Société scientifique Chevtchenko» (Наукове товариство імені Шевченка), «Rada (Ukraine)», «Odessa», «Ivan Franko», «République soviétique d'Odessa» (Одеська Советська Республіка), «Volodymyr Hnatiuk», «Fraternité Saints-Cyrille-et-Méthode» (Кирило-Мефодіївське братство), «Simon Petlioura», «Bataille de Krouty», «Histoire de l'Ukraine», «Mykola Mikhnovsky».

У сегменті Вікіпедії **польською** мовою ім'я Михайла Грушевського згадується у 44 статтях: «Mychajło Hruszewski», «Ukraincy», «Związek Wyzwolenia Ukrainy» (Союз визволення України), «Hrywna», «Cerkiew św. Jerzego we Lwowie» (Свято-Георгіївська

церква у Львові), «Prezydenci Ukrainy», «Dulebowie (wołyńscy)» (Дуліби), «Wołynianie» (Волиняни), «Ukraina», «Ukraiński Kongres Narodowy» (Всеукраїнський національний конгрес), «Ugoda perejasławska», «Towarzystwo Ukraińskich Postępowców», «Rusini», «Kisłowodzk», «Towarzystwo Naukowe im. Szewczenki», «Ostrogscy (Острозькі)», «Wołodymyr Antonowycz», «Cmentarz Bajkowy» (Цвинтар Байковий), «Królestwo Galicji i Lodomerii» (Королівство Галичини та Володимирії), «Pawło Skoropadski», «Ukraina (Naddnieprze)» (Наддніпрянська Україна), «Symon Petlura», «Ukraińskie Towarzystwo Naukowe» (Українське наукове товариство), «1917», «Ukraińska Republika Ludowa», «Ukraina (nazwa)», «Galicja (Europa Środkowa)» (Галичина), «Bużanie», «Menachem Mendel Bejlis» (Бейліс, Менахем Мендель), «1918», «1934», «Tbilisi», «Wielcy Ukraińcy» (Великі українці), «Chełm», «Literatura ukraińska», «Głuchoniemcy» (Глухонімці), «Mirosława Papierzyńska-Turek», «Cerkiew św. Jana Teologa w Chełmie», «Polonizacja», «Historia Ukrainy», «Michaił Hruszeuski», «Izajasz (Kopiński)» (Ісає Копинський), «Witalij Telwak», «Nacjonalizm ukraiński».

У 12 з 22 мовних сегментів Вікіпедії, де є персональна стаття про М. Грушевського, його ім'я (у тій формі, як воно вжито у назві персональної статті) наведено в 1–9 статтях, що сумарно становить 55 статей. П'ятьма мовами ім'я М. Грушевського вживається в 10–20 статтях, чотирма – у 20–50 статтях, однією – у 50–100 статтях. Лише у 10 мовних сегментах статті, де згадується ім'я М. Грушевського становлять групу з 10 та більшої кількості статей.

Наведені переліки дають повне уявлення про коло статей, де згадується ім'я М. Грушевського. Основний контекст, у якому йдеться про життя й діяльність М. Грушевського (за межами персональної статті про нього) це політична історія України першої чверті ХХ ст. Інформація про роль М. Грушевського в історіографії історичного процесу на українських землях, в історіографії історичного розвитку української літератури є рідкісним явищем.

Таблиця «Кількість статей мовних сегментів, де вжито ім'я М. Грушевського на кінець квітня, кінець серпня та початок листопада 2016 р.» (див. Додаток 4) дає змогу визначити інтенсивність появи у 22 мовних сегментах нових згадок імені М. Грушевського у тій формі, як

воно вжито у назві персональних статей про нього. Кількість статей показана на 3 дати: 30 квітня, 29 серпня, 2 листопада. Перше число показує кількість статей мовних сегментів, де ім'я М. Грушевського вжито у такій формі, як воно записане у назві статті, персональній про нього. Мовні сегменти Вікіпедії, ранжовано за цим показником. Друге число одержане при не строгому пошуку (без лапок).

У македонському сегменті Вікіпедії ім'я М. Грушевського у формі, як воно записане у назві статті про нього, вжито у 171 статті. Проте, ми виявили, що лише 6 з них містять його ім'я у текстовій частині, через що показник було скореговано. Багато статей македонського сегмента містять типову робочу таблицю з назвою київської вулиці (Михайла Грушевського).

Бачимо, що згадки імені М. Грушевського з'являлися інтенсивніше на початку осені, що основна частина приросту статей зі згадками про великого українця припадає на український сегмент.

За період 2004–2016 рр. у 22 мовних сегментах започатковано персональні статті про М. Грушевського, серед них сегменти українською, міжнародними мовами, слов'янськими та іншими мовами сусідніх країн. Після Помаранчевої революції, упродовж 4 місяців 2005 р., була потужна хвиля започаткування статей про видатного українця. До статті українською мовою додалися ще 4, у сегментах російською, німецькою, англійською, польською мовами.

Використання імені М. Грушевського, як ідентифікатора вікіпедичних знань про нього, показало, що у понад 300 статтях 22 мовами (разом) воно згадується у формі, як воно записано у назві статей; що у понад 1000 статей українського та російського сегментів (разом) воно згадується в інших формах. Припускаємо, що згадки імені видатного українця за станом на листопад 2016 р., містять 1000–1500 статей різних мовних сегментів Вікіпедії. Велика кількість згадок М. Грушевського відбувається через вживання назв вулиць, що названі його ім'ям та наведенням історичної інформації про Україну доби УНР. Розгорнуті знання про життя й діяльність М. Грушевського містить відносно невелика кількість мовних сегментів, менше 10.

Найповніше, найдокладніше знання про життя й діяльність М. Грушевського висвітлено у сегментах Вікіпедії українською, російською, та англійською мовами. Ці мовні сегменти є лідерами за

кількістю статей, де згадується ім'я М. Грушевського (у всіх використуваних у Вікіпедії формах) та перебувають у першій п'ятірці за повнотою персональної статті про нього.

Знання про М. Грушевського добре представлено польською, французькою, німецькою, каталонською мовами, непогано – японською й македонською. Персональні статті про М. Грушевського у решті мовних сегментів потребують доповнення наявної інформації.

Для поліпшення висвітлення життя і діяльності видатного українця необхідним є створення персональних статей про М. Грушевського тими мовами, на яких їх ще немає у Вікіпедії; доповнення наявних знань у сегментах Вікіпедії насамперед мовою ідо, італійською, есперанто, білоруською, іспанською, вірменською, румунською, шведською, естонською, сербсько-хорватською, хорватською, чеською.

Додаток 1. Таблиця «Ранжований ряд мовних сегментів Вікіпедії за часом започаткування персональної статті про М. Грушевського».

№	Назва мовного сегмента	Дата започаткування персональної статті про М. Грушевського
1	Український	23 липня 2004
2	Російський	6 лютого 2005
3	Німецький	27 лютого 2005
4	Англійський	10 квітня 2005
5	Польський	23 травня 2005
–	–	2006
6	Есперанто	6 лютого 2007
7	Македонський	16 вересня 2007
8	Естонський	25 серпня 2008
9	Італійський	24 вересня 2008
10	Французький	4 листопада 2008
11	Чеський	3 лютого 2009
12	Хорватський	4 листопада 2009
13	Сербсько-хорватська	18 жовтня 2010
14	Японський	20 листопада 2010
15	Білоруський (оф. правоп.)	12 січня 2011†
16	Шведський	24 червня 2012
17	Каталонський	12 вересня 2012
–	–	2013
18	Білоруський (тарашк.)	20 січня 2014
19	Вірменський	18 серпня 2014
20	Румунський	20 вересня 2014

21	Ідо	6 квітня 2015
22	Іспанський	15 лютого 2016

Додаток 2. Таблиця «Найуживаніші форми запису імені М. Грушевського (на 2 листопада 2016 р).

№	Форма імені	Назва мовного сегмента Вікіпедії	Кількість статей, де вжито
1	«Михайло Грушевський»	Український	724
2	«Михаил Грушевский»	Російський	132
3	«Mykhailo Hrushevsky»	Англійський	100
4	«Грушевський Михайло»	Український	79
5	«Грушевський М.С.»	Український	78
6	«Грушевский М.С.»	Російський	56
7	«Mychajło Hruszewski»	Польський	44

Додаток 3. Таблиця «Кількість статей, де згадується ім'я М. Грушевського у формі як воно вжито у назві персональної статті про нього (на 2 листопада 2016 р.)».

№	Назва мови певного мовного сегмента Вікіпедії, що має статтю про М.Грушевського		Назва персональної статті про М.Грушевського мовою оригіналу	Дата і час започаткування статті; ім'я чи нік редактора, або IP-адреса (мовою оригіналу)	Кількість ст-й, де вжито ім'я М. Грушевського (на 2.11.2016)
	україн. мовою	в оригіналі			
1	Англійська	English	Mykhailo Hrushevsky	12:36, 10 April 2005;† 67.68.43.76	100
2	Польська	Polski	Mychajło Hruszewski	03:45, 23 maj 2005; Luke89	44
3	Українська	Українська	Грушевський Михайло Сергійович	15:14, 23 липня 2004;† Gutsul	35
4	Французька	Français	Mykhailo Hrouchevsky	4 novembre 2008 à 15:12;† Hetmanber	27
5	Німецька	Deutsch	Mychajlo Hruschewskyj	15:56, 27. Feb. 2005;† Francis McLloyd	25
6	Каталонська	Català	Mikhailo Hruixevski	00:47, 12 set 2012;† MALLUS	18
7	Російська	Русский	Грушевский Михаил Сергеевич	13:36, 6 февраля 2005;† Neonil	16
8	Чеська	Čeština	Mychajlo Hruševskij	3. 2. 2009, 17:11;† Mychajlo	13
9	Есперанто	Esperanto	Miĥajlo Hruŝevskij	04:21, 6 feb. 2007;† Araneo	12
10	Японська	日本語	ムイハーイロ フルシエーウシクイイ	2010年11月20日 (土) 13:07;† Alex K	10

11	Італійська	Italiano	Mychajlo Serhijovyč Hruševs'kyj	10:42, 24 set 2008г Lulo	9
12	Хорватська	Hrvatski	Mihajlo Gruševski	16:04, 3. rujna 2009г Seiko	7
13	Македонська	Македонски	Михајло Хрушевски	13:16, 16 септември 2007г Tjuha-mkwiki	6
14–17	Білоруська (тарашкевіця)	Беларуская (тарашкевіца)г	Міхайла Грушэўскі	14:02, 20 студзеня 2014г; Renaissance	5
14–17	Сербсько-хорватська	Srpskohrvatski/српскохрватски	Mihajlo Gruševski	14:44, 18 oktobar 2010г Antidiskriminator	5
14–17	Естонська	Eesti	Mõh hailo Gruševskõ	25. august 2008, kell 21:06г Athanasius Soter	5
14–17	Шведська	Svenska	Mychajlo Hrusjevskyj	24 juni 2012 kl. 15.51г FBQ	5
18	Ідо	Ido	Mykhailo-Hrushevskiyi	11:02, 6 di aprilo 2015г Joao Xavier	4
19	Румунська	Română	Mihailo Hruşevski	20 septembrie 2014 10:24г Alex Nico	3
20	Вірменська	Հայերէն	Միխայիլ Գրուշևսկի	07:09, 18 Օգոստոսի 2014г LusyBLight	3
21	Іспанська	Español	Myjailo Hrushevsky	21:48 15 feb 2016г Asociación ConUcrania	2
22	Білоруська (оф. прав.)	Беларуская	Міхаіл Сяргеевіч Грушэўскі	18:24, 12 студзеня 2011г Krukouski	1

Додаток 4. Таблиця «Кількість статей мовних сегментів, де вжито ім'я М. Грушевського на кінець квітня, кінець серпня та початок листопада 2016 р».

№	Назва мови певного мовного сегмента Вікіпедії, що має статтю про М.Грушевського	Кількість статей, де вжито принаймні 1 раз ім'я М.Грушевського станом на		
		30.04.2016	29.08.2016	2.11.2016
1	Англійська	100/132	100/134	100/135
2	Польська	44/46	44/46	44/46
3	Українська	31/124	33/131	35/145
4	Французька	27/27	27/27	27/27
5	Німецька	23/26	23/26	25/28
6	Каталонська	18/21	18/21	18/21
7	Російська	14/55	16/56	16/59
8	Чеська	13/13	13/13	13/13
9	Есперанто	12/12	12/12	12/12
10	Японська	11/11	11/11	10/10
11	Італійська	8/8	9/9	9/9
12	Хорватська	6/6	7/7	7/7
13	Македонська	6/6	6/6	6/6

14–17	Білоруська (тарашкевиця)	5/5	5/5	5/5
14–17	Сербсько-хорватська	5/5	5/5	5/5
14–17	Естонська	5/5	5/5	5/5
14–17	Шведська	5/5	5/5	5/5
18	Ідо	4/4	4/4	4/4
19	Румунська	3/4	3/4	3/4
20	Вірменська	3/3	3/3	3/3
21	Іспанська	2/2	2/2	2/2
22	Білоруська (оф. прав.)	1/1	1/1	1/1

Джерела та література

1. Wikipedia: TheFreeEncyclopedia [Сегм. Вікіпедії англійською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://en.wikipedia.org>
2. Вікіпедія: Вільна енциклопедія [Сегмент Вікіпедії українською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://uk.wikipedia.org>
3. Чирков О. Вебізація шевченкознавчих знань як прояв новітніх тенденцій етнокультурного розвитку людства // Матеріали Всеук-ї наук. конф. «Шевченкове слово та духовна наука: поліфонія в часі». З нагоди 175-ої річниці виходу у світ «Кобзаря». – К. : НДІУ, 2015. – 154 с.
4. Vikipedio:Laliberaenciklopedio [Сегм. Вікіпедії мовою есперанто. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://eo.wikipedia.org>
5. Vikipeedia: Vabaentsüklopeedia [Сегм. Вікіпедії естонською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://et.wikipedia.org>
6. Viquipèdia: L'enciclopèdia lliure [Сегм. Вікіпедії каталонською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://ca.wikipedia.org>
7. Wikipedia: Den fria encyklopedin [Сегм. Вікіпедії шведською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://sv.wikipedia.org>
8. Wikipedia: Die freie Enzyklopädie [Сегм. Вікіпедії німецькою мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://de.wikipedia.org>
9. Wikipedia: Enciclopedia liberă [Сегм. Вікіпедії румунською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://ro.wikipedia.org>
10. Wikipedia: L'encyclopédie libre [Сегм. Вікіпедії французькою мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://fr.wikipedia.org>
11. Wikipedia: La enciclopedia libre [Сегм. Вікіпедії іспанською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://es.wikipedia.org>

12. Wikipedia: L'enciclopedia libera [Сегм. Вікіпедії італійською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://it.wikipedia.org>
13. Wikipedia: Slobodna enciklopedija [Сегм. Вікіпедії хорватською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://hr.wikipedia.org>
14. Wikipedia: Slobodna enciklopedija. Википедија: слободна енциклопедија [Сегм. Вікіпедії сербсько-хорватською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://sh.wikipedia.org>
15. Wikipedia: Wolna encyklopedia [Сегм. Вікіпедії польською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://pl.wikipedia.org>
16. Wikipedie: Otevřená encyklopedie [Сегм. Вікіпедії чеською мовою. Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://cs.wikipedia.org>
17. Wikipedio: Lalibera enciklopedio [Сегм. Вікіпедії мовою ідо. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://io.wikipedia.org>
18. Википедија: Слободна енциклопедија [Сегм. Вікіпедії македонською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://mk.wikipedia.org>
19. Википедия: Свободная энциклопедия [Сегм. Вікіпедії російською мовою. Ел. ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org>
20. Вікіпедыя: Вольная энцыклапедыя [Сегм. Вікіпедії білоруською мовою, класичним правописом (тарашкевицею). Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://be-tarask.wikipedia.org>
21. Вікіпедыя: Свабодная энцыклапедыя [Сегм. Вікіпедії білоруською мовою, офіційним правописом. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://be.wikipedia.org>
22. Чӱрӱчӱтӱш: Укшуншӱршӱлшӱршӱш [Сегм. Вікіпедії вірменською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://hy.wikipedia.org>
23. ウィキペディア: フリー百科事典 [Сегм. Вікіпедії японською мовою. Ел. ресурс]. – Режим дос.: <https://ja.wikipedia.org>

Олег Чирков (Київ)

НАПОЛНЕНИЕ ЗНАНИЯМИ О МИХАИЛЕ ГРУШЕВСКОМ КРУПНЕЙШЕЙ В МИРЕ МНОГОЯЗЫЧНОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ

В статье изложены главные результаты исследования, осуществленного в апреле – ноябре 2016 г., которые ранее не публиковались. Для характеристики истории и современного состояния наполнения Википедии знаниями о Михаиле Грушевском автор применил количественные показатели, полученные с помощью поискового сервиса.

Грушевсковедам и энциклопедистам рекомендованы действия для улучшения освещения жизни и деятельности выдающегося украинца.

Ключевые слова: знания о Михаиле Грушевском, веб-энциклопедия, языковой сегмент Википедии, статья, контекст.

Oleg Chyrkov (Kyiv)

FILLING OF THE WORLD'S LARGEST MULTILINGUAL ENCYCLOPEDIA WITH KNOWLEDGE ABOUT MYKHAILO HRUSHEVSKYJ

In Article presented the main unpublished results of the survey conducted from April to November 2016. The author used quantitative data obtained from the search service in order to characterize the history and the current state of filling of Wikipedia with the knowledge about Mykhailo Hrushevskyj. Historians, whostudied Hrushevskyj and encyclopedia contributors are recommended to take the measures on improving the coverage of the life and work of the famous Ukrainian.

Key words: knowledge about Mykhailo Hrushevskyj, web encyclopedia, language segment of Wikipedia, article, context.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕОЛОГІЧНОЇ НАДБУДОВИ РЕЛІГІЙНО-МОРАЛЬНИХ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ (ЗА ТВОРЧІСТЮ Т. ШЕВЧЕНКА ТА М. ГРУШЕВСЬКОГО)

У роботі досліджується тематична та ідейна спорідненість поетичного доробку М. С. Грушевського з поетичними творами Т. Г. Шевченка, яка мала неабиякий вплив на молодого Грушевського-літератора. Схожість виявляється у виборі авторами одних і тих самих тем, наявності майже однакового набору етнічних маркерів, тотожності провідних мотивів віршованих творів. З часом світогляд письменників зазнавав певних трансформацій, які знайшли відображення в ідейному змісті їхнього творчого доробку.

Ключові слова: українська поезія, ліричні твори, поетичний доробок, Михайло Грушевський, поезія, Тарас Шевченко, етнічні маркери, український фольклор, ідеологічна трансформація.

Споконвічним прагненням кожного народу є прагнення самовизначення, глибокого осягнення національного коріння, втілення ідеї державності та соборності. Цей процес загальнонаціонального поступу неможливий без впливу видатних особистостей, чие життя слугує прикладом для сучасників та багатьох поколінь нащадків, а творчий доробок акумулює в собі виховні, морально-етичні та естетичні ідеали, актуальні й сьогодні. Такими постатями-дороговказами на шляху самоідентифікації народу України були Тарас Шевченко та Михайло Грушевський, які жили й творили у різні часи, але мали багато спільного як у творчому доробку, так і в мріях та прагненнях.

Чимало дослідників відзначають всеосяжність поглядів Великого Кобзаря та Михайла Грушевського, їхню граничну сконцентрованість на питаннях національних, прагнення до свободи рідного народу й незалежності України. Характеризуючи життя та творчість Шевченка, Євген Маланюк зазначає, що митець «синтезував у собі всі чотири основні расові первні нашого народу. Тому в нім, як у синтезі, в його творах, ми бачимо і тіло, і душу, і дух України» [1, с. 79]. Про Михай-

ла Грушевського Іван Крип'якевич пише: «Він обіймав своїм оком і обгортав своїми дужими раменами всю нашу землю, тішився, коли їй сонце світило, й болів її ранами, а як рани творилися на його очах, старався їх загоювати. /.../ Всі в нас дивилися на нашого історика як на незвичайну людину, як на вченого, що сміло може стати поруч найбільших людей науки на світі, всі ми подивлялися його роботячість, всі ми бачили в ньому одного з найкращих борців за єдність нашої нації» [2, с. 233].

У наш час, коли український народ відстоює своє невід'ємне право на свободу та незалежність, існує велика потреба у дослідженні творчого доробку авторів, які й у найтяжчі дні свого життя прагнули волі й самопізнання, спонукали реципієнта до оновлення історичної пам'яті та прилучення до невичерпних скарбів українського фольклору. Тому саме зараз найбільш актуальною, на нашу думку, є поставлена **проблема**: як трансформувалася ідеологічна надбудова релігійно-моральних творів української поезії (зокрема у віршованих творах Т. Г. Шевченка та М. С. Грушевського).

Об'єктом дослідження є творчий доробок Т. Г. Шевченка та М. С. Грушевського, роботи українознавців, істориків, літературних критиків, присвячені вивченню та аналізу віршованих творів обох митців.

Предметом дослідження є сучасна інтерпретація творчого доробку Т. Г. Шевченка та М. С. Грушевського.

Мета дослідження: на основі вивчення й аналізу творів Т. Г. Шевченка й М. С. Грушевського та робіт істориків, літературознавців, літературних критиків визначити, як змінювалася ідеологічна надбудова релігійно-моральних творів, написаних поетами в різні періоди.

Для досягнення поставленої мети в нашій роботі передбачено такі **завдання**:

- проаналізувати віршовані твори Т. Г. Шевченка та М. С. Грушевського;
- визначити, чи існує тематична й ідейна спорідненість творчості обох митців;
- виявити, яких трансформацій зазнала ідеологічна надбудова релігійно-моральних творів, написаних поетами в різні періоди.

Джерельна база дослідження: поетичні твори Тараса Шевченка та Михайла Грушевського. Праці письменників, українознавців,

істориків, літературних критиків, присвячені життю і творчості Шевченка і Грушевського.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше зіставляється віршована спадщина Т. Г. Шевченка та М. С. Грушевського. Хоча творчість митців стала об'єктом уваги багатьох істориків, літературознавців, літературних критиків (зокрема віршовану спадщину Шевченка аналізували О. І. Білецький, Г. Ю. Грабович, Л. В. Жванія, Є. К. Нахлік, І. І. Огієнко, О. Н. Пипін, В. П. Петров, Андрій Річицький, В. Л. Смілянська, В. Д. Спасович, М. К. Чалий та ін., а літературні твори, написані Грушевським вивчали С. І. Білокінь, Г. М. Бурлака, А. С. Гумецька, Л. О. Зашкільняк, М. К. Зеров, М. М. Ільницький, А. Рудницький, Л. М. Старицька-Черняхівська та ін.), на нашу думку питання трансформації ідеологічної надбудови релігійно-моральних творів обох поетів потребує більш глибокого вивчення.

Незаперечним є вплив Великого Кобзаря та Михайла Грушевського на процес духовного самовизначення й становлення нашого народу як нації, консолідації українського суспільства, досягнення власного національного коріння. Панас Мирний, характеризуючи вплив Шевченкового слова на людей, писав: «Огненне слово його наскрізь проймало серце не тільки тих, кому близьке було народне горе, а й тих, кому й байдуже було до того. Всі дивувалися красі та силі тієї простої мови, /.../ а на Вкраїні вірші приймали як благовісне, пророче слово» [3, с. 5]. А М. Грушевський зазначав: «Нема, мабуть, письменного українця, і не повинно бути такого, що не знав би, хто такий був Тарас Шевченко, і не шанував його пам'яті за його чисту душу, великий розум і його прекрасні пісні, що полишив він на вічну славу і утіху Україні. Він виспівав в них горе українське, спомини і події українського народу, научив нас любити свій народ і свій край, все добре, що є в нім, все бідне і нещасливе, що потребує любові і помочі. На вічні часи zostався єдиним поетом нашим, співцем українського горя народного, і йому не відбере сеї слави ніхто, хоч скільки б було у нас по нім славних поетів і письменників» [4, с. 328].

Водночас про творчість М. Грушевського О. Оглоблін (історик, археолог, архівіст, громадський діяч) писав: «Михайло Грушевський був символом всеукраїнського національного єднання, що його вінрозумів як з'єднання всіх частин української нації в єдиному

національно-державному і національно-культурному організмі» [5, с. 5].

Тяжка доля уярмленого рідного народу та поневоленої України страшним тягарем тисла на душі обох письменників. Про Шевченка польський журналіст і літературний критик Гвідо Батталія писав: «Він співець народу, який сам вийшов з народу, який кохає цей народ, який виріс і виховався у його поглядах, він не віддаляється від нього у тому, що називаємо почуттям. Те, що вражає люд його дорогий, те і його вражає; вражає тим дужче, що він, не позбавившись серця, розумом піднісся над ним, що у вищому над ним льоті бачить всі ті злигодні, які терзають його, бачить ту темну безодню, що в ній його дорогі у неволі, у потрійній страшній стогнуть неволі: убозства морального, неволі політичної і суспільної!» [6, с. 128].

Обоє прагнули вплинути на покращення тогочасного становища рідного народу й формування національної держави. Але для того, щоб сприяти змінам менталітету й духовності цілої нації, вочевидь, слід пройти тернистий шлях особистої трансформації, змінити погляди на життя і світ, досягнути власне призначення й виконувати його, незважаючи на будь-які перестороги чи завади. І якщо у Шевченка подеколи виникали сумніви щодо власної значущості, то Грушевський з юних років бажав очолити громадський рух, залишити по собі яскравий слід в історії, прислужитися рідному народові й державі. У своєму щоденнику він зробив такий запис: «Ось ці дні задумав я, що гарно було би зробитись ватажком гурту українського, зробитись, як то кажуть, передовим бойцом усіх хлопців, любящих свою Вкраїну. Що ж, може, Бог і допоможе зробитись мені ватажком, працюватиму вже для цього, скільки зможу. А дуже мені хочеться – бо ці ватажки більш над усякі другії сіятимуться в історії... А багато чого є робити на ниві рідного письменства» [7, с. 22]. Дійсно, серед багатогранного творчого доробку відомого вченого чимало літературних творів. Як зазначає Г. Бурлака «М. Грушевський увійшов в нашу історію насамперед як учений, педагог, публіцист, громадський і політичний діяч – перелічені сфери діяльності вимагають, зокрема, майстерного володіння словом. У цьому зв'язку цілком логічним постає перед нами той факт, що М. Грушевський з юних років цікавився художньою літературою, а згодом захопився письменницькою працею, з-під його

пера вийшла низка віршів, оповідань, кілька повістей, п'єс і перекладів. Менше половини цих текстів публікувалося за життя автора, і лише тепер, вивчаючи архіви, дослідники з'ясовують, що він написав значно більше художніх творів, ніж опублікував, і деякі з них мають немалу літературну вартість» [8, с. 15].

На літературну творчість молодого письменника великий вплив мали вітчизняні й зарубіжні письменники, серед яких – Тарас Григорович Шевченко. На думку Г. Бурлаки, «Ранні твори і щоденникові записи М. Грушевського /.../ дають підстави стверджувати, що вибір ним саме літературного шляху стався не без впливу і творчості Тараса Шевченка, через усвідомлення його величної ролі в історії нашої культури. Життєвий подвиг Кобзаря та його посмертна неперехідна слава, значущість цієї постаті були ідеалом для багатьох українських патріотів» [8, с. 17].

Тематичну й ідейну спорідненість власного поетичного доробку з творчістю Тараса Шевченка відзначав і сам Михайло Грушевський. Яскравим прикладом може слугувати його вірш «Минають дні, минають ночі...»:

Минають дні, минають ночі,
А щастя, долі не несуть...
Все жду чогось, чого – не знаю,
Мов замордований ходжу [8, с. 22].

Стосовно даного твору, написаного у 1883 році під час перебування на Владикавказі, молодий автор Грушевський у своєму щоденнику зробив такий запис: «...стих составляет перифраз первого стиха прекрасного стихотворения великого Тараса:

І день іде, і ніч іде,
І, голову схопивши в руки,
Дивуюсь я, чому не йде
Апостол правди і науки.

После такого прекрасного стихотворения не следовало бы мне писать своего, как после прекрасной арии на скрипке не должна верещать визгливая, разбитая шарманка, но что делать, человек всегда останется верным своим обожателем...» [7, с. 18].

Дійсно, у віршованій спадщині М. Грушевського (на думку багатьох дослідників – не вельми досконалій) чимало спільного з творами Великого Кобзаря – у тематиці, ідейному змісті, змалюванні образу ліричного героя тощо.

Наприклад, Шевченко в багатьох ліричних творах і баладах торкається теми важкої долі жінки, змальовуючи щоденну працю кріпачки, поневіряння покритки, нещастя сироти. Поет зі щирим співчуттям ставиться до героїнь своїх творів, змушених жити серед людей, що рідко виявляють розуміння чужого горя, швидше навпаки – схильні висміяти й засудити:

...Прости сироту!

Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки,

Одна, як та пташка в далекім краю.

Пошли ж ти їй долю – вона молоденька,

Бо люде чужії її засміють [9, с. 71].

...нема

Вірної дружини /.../

А мені ще й завидують,

Гордою і злою

Злії люди нарікають [9, с. 263].

Михайло Грушевський також змальовує жіночі образи у своїх віршованих творах, але його героїні – здебільшого інтелігентки, що потерпають від нестатків або хвороби, негараздів у родинному житті, самотності тощо. Автор усім серцем співчуває героїням своїх віршів, переймаючись їхніми болями й почуттями:

Сидить слаба – силу та вроду

І з'їла хвороба лиха,

Про смерть вона близькою дума

Тай тяжко бідашня зітха /.../

Як тяжко, як гірко умерти

Не живши, в літа молоді.

За що така гіркая доля

За що вона, Боже святий? [8, с. 39].

У деяких випадках поети використовують майже тотожний набір етнічних маркерів. Порівняймо, у Грушевського:

Бджоли край липи гудуть,
Кукує зозуленька сумно,
Дівчата співаючи йдуть... [8, с. 39].

У Шевченка:

Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата... [10, с. 17].

Але якщо в Шевченка в даному творіопис природи – прегарне тло, що гармонує із загальним настроєм вірша, то Грушевський протиставляє буянню весняної природи загальному настрою вірша, сповненому смутку й передчуття смерті.

Щодо занадто сумного настрою поезій Михайла Грушевського, Іван Нечуй-Левицький в одному з листів до молодого літератора пише: «Вірші Ваші слабші од прози. В їх нема скрізь розміру; вони схожі на білі вірші або нагадують вольний розмір народних дум з часів козаччини. Щодо духу віршів, то в їх багацько смутку. Цей сум розлитий скрізь і надаремно. Будьте веселіші і об'єктивніші, дивіться веселіше на світ Божий» [11, с. 31]. Але непереборний сум досить довгий час був домінантним настроєм у віршованій спадщині багатьох письменників-романтиків, зокрема виявлявся й у ранніх творах Шевченка і Грушевського.

Образи ліричних героїв у деяких віршах обох митців також дуже схожі. Наприклад, дівчинка-сирота з вірша Грушевського «Горе» нагадує героїню твору Шевченка «На Великдень на солоні»:

Он там коло ганку якійсь заволока
Маленькую мавпу, собак показав,
Коло нього дівчинка щось витанцює,
Замлілії руки сховавши в рукав [8, с. 32].

У Шевченка:

...Одна тільки
Сидить без обнови

Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава [10, с. 196].

Тематично даний вірш Великого Кобзаря споріднений зі ще одним твором Михайла Грушевського – «Бідолога» (де розповідь ведеться вже від імені головного героя, а не з позиції стороннього, хоча й співчутливого, спостерігача). Але якщо у творі Шевченка змальовано дитину-сирітку, то у Грушевського центральний образ – вже дорослий чоловік, що сповна відчув, як важко жити сироті у суспільстві егоїстичних людей. У творі Шевченка спостерігаємо таку картину:

На Великдень на солomé
Против сонця діти
Грались собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами. [10, с. 196].

У Грушевського:

Пройшов пост великий, прийшов і Великдень...
Усім людям радість, тільки я ще, бідний,
Блукаюсь ще змалку по світу без долі. /.../
Усі в нових свитках, усі с крашанками,
Свяченою паскою добре поснідали,
А я бідний, без чоботів, у обдертій свиті,
Задрипаний та голодний, хоч лякати дітей [8, с. 11].

Далі у вірші змальовано жорстке розмежування представників різних класів суспільства і майнових соціальних груп, за якого про зміну загального ставлення «добрих людей» до «задрипанців» не може бути й мови:

Вийшов з хати бідолога на людей дивитись.
Добрі люди побачили та й стали сваритись:
«Ти обдертий та голодний, то й не роби смутку,
Не лізь, хлопче, людям в вічі, а сховайся в кутку.
А ці усі задрипанці совісті не мають –
От у свято людям добрим тільки докучають» [8, с. 11].

Та й у ліричного героя не відзначаємо ні сил, ні бажання щось змінювати у власному чи суспільному житті:

Здихнув важко бідолага, поплентавсь у хату –
Що ж робить, коли й вулиця тільки для багатих [8, с. 11].

Ті ж мотиви присутні й у ранній творчості Шевченка:

Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду,
Нема куди прихилиться —
Хоч з гори та в воду. /.../
Добре тому багатому,
Його люди знають,
А зо мною зострінуться —
Мов недобачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує,
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує [9, с. 82].

Вірш пронизаний настроєм суму та безнадії. На думку автора, єдиний вихід для ліричного героя-сироти – покинути рідну землю й іти шукати щастя (або загибелі) на чужині:

А я піду на край світа,
На чужій сторонці
Найду кращу або згину,
Як той лист на сонці [9, с. 82].

Взагалі танатологія має місце у творчому доробку обох поетів. На думку В. Нахліка, у поезії Шевченка присутні як вітальні пориви, так і танатична образність, причому «перші йдуть від природних бажань, другу спровоковано зіткненням їх з дійсністю, тобто, гіркий досвід активізував темні поклади глибинного позасвідомого» [12, с. 393]. Л. Жванія вважає, що «для Т. Шевченка як для християнина смерть – це зло, прокляття, що прийшло в світ з часу гріхопадіння людства, тому вона апіорі не може нести в собі нічого світлого, ні найменшої часточки добра» [13, с. 47].

Водночас, смерть (особливо у ранніх творах обох поетів) позиціонується як єдина можливість вирватися з полону безнадії, нещастя, нестатків, тяжкої долі. У Шевченка гине на чужині козак-сирота:

...Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув.
Умираючи, дивився,
Де сонечко сяє.
Тяжко-важко умирати
У чужому краю [9, с. 83].

Вважає, що життя на чужині й навіть самогубство кращі за журбу та «докучання людям» і ліричний герой Шевченкового вірша «Як маю я журитися»:

...Піду собі світ-за-очі —
Що буде, те й буде.
Найду долю, одружуся,
Не найду, втоплюся [10, с. 184].

У віршах Грушевського спостерігаємо ті ж самі мотиви. Ліричний герой твору «Гей, прощай, мій рідний край – ...», якого «сусідоньки // З'їли аж до решти» збирається покинути рідну сторону:

Гей, прощай, мій рідний край,
Зоставайся з Богом,
А я уже помандрую
В дальнюю дорогу.
Тебе, може, й не зобачу,
Згину на чужині.
Але ж гірко мені буде
Там і в домовині [8, с. 23].

Вважає смерть кращою за життя без любові й старий музикант (вірш Грушевського «Пісня старого музики»), що втратив кохану жінку:

Ой Боже ж милий, чому ж я не вмер,
Тоді, як без неї зостався, –
Я б гіркого суму не знав ні тоді, ні тепер,
З коханням в могилу б своїм закопався [8, с. 43].

З часом світогляд митців зазнавав певних трансформацій, які знайшли відображення в ідейному змісті їхнього творчого доробку. Якщо рання віршована спадщина поетів була тематично й ідейно споріднена з народнопісенною творчістю, то надалі ідеологічна надбудова віршів зазнає певних змін. У творах, написаних Великим Кобзарем на засланні, як і у віршованій спадщині М. Грушевського, створеній у 90-і рр. XIX ст., можемо простежити поглиблення впливу деяких філософських течій і доктрин та християнського віровчення.

У своїй праці «Історія української літератури», характеризуючи процес християнізації українського фольклору, Грушевський зазначає: «Процес проникання до української усної творчості /.../ релігійної матерії почався дуже давно, як тільки українські племена ввійшли в сферу випромінювання великих світових релігій, стали на них падати їх відблиски. Але перейматись ними народна фантазія чи народний світогляд почали сорозмірно пізно – в часах християнізації українських мас» [14, с. 6]. Подібний перехід від домінування натуралістичної народнопісенної символіки до переважання християнських сюжетів (хоча й творчо переосмислених і споріднених з етнічними маркерами українського фольклору) має місце у творчості багатьох українських письменників, причому найчастіше такі процеси відбуваються після того, як митці переживають певні трагічні події, що змушують звертатися за допомогою до Господа.

Скажімо, якщо у ранній творчості Шевченка звертання до Бога обмежувалися, в основному, риторичними запитаннями про причини щодо несправедливості світобудови, типовими для фольклорних творів («О Боже мій милий, за що ти караєш її молоду?», «Мамо моя!.. Доле моя! // Боже милий, Боже!..»), то у творчості періоду заслання на передній план виходять біблійні сюжети, в деяких випадках нерозривно поєднані з фольклорною символікою і дещо модифіковані відповідно до авторського задуму. О. Білецький з цього приводу зазначає: «Пригадаймо роль, яку відіграють біблійні образи, поставлені на службу революційній боротьбі, в поезії Т. Г. Шевченка: дійові особи з «Книги царств» придалися для антимонархічної сатири («Саул», «Старенька сестро Аполлона»), мотиви так званих пророчих книг – для віршів, що гнівно картають суспільні болячки і розкривають перспективи світлого майбутнього («Ісаія. Глава 35», «Осії, глава XIV», «Подражаніє

Іезекіїлю. Глава 19»). Біблійний матеріал тут всюди переусвідомлений, перероблений, сповнений іншого ідейного та гуманістичного змісту» [15, с. 134].

Подібний процес спостерігаємо й у творчості Грушевського. Спочатку звертання до Бога – риторичні, або наявні лише згадки про Всевишнього, споріднені з народнописаними висловами, традиційними формулами привітань і прощань:

Гарно, гарно, Боже милий /.../
Не тут тільки, але ж скрізь так
Гарно в Божом світі /.../
Гей, прощай, мій рідний край,
Зоставайся з Богом... [8, с. 23].

Жили собі помаленьку
Та Бога хвалили [8, с. 32].

От муки цій хай хоронить Господь вас,
Дай Біг їй і повік вам не знать [8, с. 33].
За що така гіркая доля,
За що вона, Боже святий? [8, с. 39].

У творах, написаних пізніше, відзначаємо значне поглиблення сприйняття божественного, що відбулося, на думку дослідників, під впливом вчення Платона (в одній з публікацій мав місце підзаголовок «Тема з Платонового «Пира») та християнського віровчення.

Від поодиноких згадок про холод і страждання, які відчуває душа від переживаних людиною негараздів і горя, заздрості до людей черствих і не схильних до виявлення емоцій та сильних почуттів:

Гарно тому, в кого туга,
Стума й люте горе
Не збираються по краплі,
Як вода у море /.../
Не б'є хвилями у душу [8, с. 52].

Михайло Грушевський переходить до вельми докладного змалювання місцезнаходження душі до і після втілення:

Між зорями, між світами,
У просторах безвоздушних,
Там, де вільні крила носять
Споконвіку людські душі,
Там моя душа літала,
В царстві правди, світа, волі.
В царстві вічної ідеї,
Щастя вічного без болю [8, с. 68].

Сяйво душі, на думку автора, виявляється в очах людини (в даному випадку – дівчини, у яку закоханий ліричний герой):

...дівочі очі –
В них душа світила чиста,
Як самотня зоря в ночі [8, с. 68].

Взаємне кохання, віднайдення втраченої колись «половинки», дають можливість душі людини літати: «З тою рідною душею // В царстві вічної ідеї // Ген над низькою землею» [8, с. 68].

Біблійні сюжети мали місце у творчості обох поетів. Наприклад, у Шевченка це творчо переосмислені образи Марії та Йосипа, царя Саула та збірний біблійного пророка (що у Шевченка ототожнюється з образом поета-революціонера), слова якого «огнем невидимим пекли замерзлі душі». Незважаючи на це, «навчені лукаві люди» побивають пророка камінням («...мужа свята... горе вам! // На стогнах каменем побили») [10, с. 109]. Даний сюжет нагадує описану в Біблії розправу з пророком Степаном: «І за місто вони його вивели, і зачали побивати камінням його» (Дії Апостолів 7:58) [16].

У Грушевського теж присутній один з біблійних сюжетів – згадка про ходіння Ісуса Христа по воді («А о четвертій сторожі нічний Ісус підійшов до них, ідучи по морю» (Від Матвія 14:29) [17]):

По морю йшов Ти, наче по суші,
Боже наш, і води не ворухив [8, с. 63].

Але творчо переосмислені біблійні сюжети автори використовують з різною метою. Шевченко, змальовуючи зневажливе й жорстоке ставлення до пророків, які передають Божу волю, підводить реци-

пієнта до висновку: наслані Господом покарання (кайдани, глибокі тюрми, цар «вомісто кроткого пророка») – закономірний результат відмежування людей від світу добра й світла, зневажання Вищої волі, заглушення голосу власного серця тілесними позовами і т. д. У вірші Грушевського теж є згадка про «буйні хвилі», викликані давнім ворогом людства – облесником-змієм і «домовим грішником» – людським тілом «розпутним і розкішним». Але не покарань чекає від Господа ліричний герой твору, а просить про допомогу в боротьбі зі спокусами:

Боже, слово своє проречи ти,
Втихомир їх, скажи їм спочити,
Щоб без ляку, сміливо ходою
Нам безпечно піти за Тобою! [8, с. 63].

Є у творчості Михайла Грушевського й згадка про «темну церкву», яка була для ліричного героя місцем очищення:

Все сумне, недуже, кволе я покинув за дверима /.../
Ожили надії чисті; чую сили дужі нові;
Знову сяє світ троїстий віри, правди і любові [8, с. 66].

Саме церква та християнська віра, на думку автора, є основою мужності людини:

Хоч один зостатись мушу на зневагу – не боюся!
Поки дзвони будять душу, я не звомплю, не схилюся! [8, с. 66].

Як бачимо, на зміну танатичній образності, настроям покори та суму, присутнім у ранній творчості Михайла Грушевського, з часом прийшли мотивами громадянської мужності та відваги, незламної волі й прагнення будь-що досягти поставленої мети.

Певних трансформацій зазнали й висловлювані у віршах надії та сподівання – від сумовитих розмислів про краще майбутнє, до якого ліричний герой боїться не дожити:

Але чи вбачу я коли,
Як розіллється світ в народі,
Не буде вже неволі скрізь,
Тай скажуть всі неволі – «годі!» /.../
За слово правди в кайдани

Не закує вже горде панство,
Скрізь буде згода на землі,
Бахурство зникне та гультьяйство.
Ні, не діжду, не доживу [8, с. 36].

Водночас є й сповнені упевненості та оптимізму рядки:

Оживуть ті недужі раби!
Ще спахнуть пориванням серця
І піднімуться руки слабі.
Упаде се ярмо з наших ший,
Розпадеться кайдання саме,
І на поклик наш дужий, гучний
Обізветься й каміння німе! [8, с. 67].

Змінилися й заклики-звертання до реципієнта. Якщо в ранніх творах Грушевського ліричний герой здатен був лише плакати й страждати, потерпаючи від кепкування й наруги оточуючих, єдиним виходом для себе бачив переїзд до іншої країни, відлюдництво або смерть, то в пізніших віршах авторська позиція докорінно трансформується. Тепер перед читачем постає образ самодостатньої, впевненої у собі людини, що не прагне до слави й не боїться поговору, закликаючи до того ж і оточуючих:

Не вповай на ласку панську,
Не здавайсь на добрі речи,
У громади слави-ласки
Не вимолуй по-старечи /.../
Хвалять, гудять – що до того.
Йди шляхом своїм правдиво
І під Юдині лобзання
Підставляй щоку сміливо [8, с. 64].

Отже, оскільки творчість Великого Кобзаря мала неабиякий вплив на молодого Грушевського-літератора, їхні вірші мають багато спільного. Тематична та ідейна спорідненість поетичного доробку Михайла Грушевського з творчістю Тараса Шевченка виявляється у виборі схожих тем, наявності (особливо в ранній творчості обох

письменників) майже однакового набору етнічних маркерів, тотожність провідних мотивів віршованих творів тощо.

Але з часом світогляд митців зазнавав певних ідеологічних трансформацій, які знайшли відображення в ідейному змісті їхнього творчого доробку. Якщо рання віршована спадщина поетів була тематично споріднена з народнописенною творчістю, то надалі ідейний зміст віршів зазнає змін. У творах, написаних Тарасом Шевченком на засланні, як і у віршованій спадщині Михайла Грушевського, створеній у 90-і рр. XIX ст., простежується поглиблення впливу християнського віровчення та деяких філософських течій і доктрин. У результаті на зміну танатичній образності, настроям покори та суму, присутнім у ранній творчості поетів, з часом приходять мотиви громадянської мужності та відваги, незламної волі й прагнення будь-що досягти поставленої мети.

Джерела та література

1. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К. : АТ «Обереги», 1992.
2. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / упоряд. Ф. Стеблій. – Львів, 2001.
3. Мирний Панас. Твори: У 7-ми томах. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 5.
4. Грушевський М. С. Твори у 50 томах. – Львів : Світ, 2011. – Т. 3.
5. Український історик / Гол. ред.: Любомир Винар; Ред. кол.: М. Антонович, Б. Винар, О. Домбровський та ін. Українське Історичне Товариство. – Вип. 1–2 (9–10). – Нью-Йорк; Мюнхен, 1966.
6. Battaglia G. Taras Szewczenko, życie i pisma jego. – Lwów, 1865.
7. Грушевський М. С. Щоденник (1883–1884) / Публікація і примітки Л. Зашкільняка // Київська старовина. – 1993. – № 5.
8. Грушевський М. С. Твори у 50 томах. – Львів: Світ, 2011. – Т. 12.
9. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847.
10. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861.
11. Листування Михайла Грушевського. Серія «Епістолярні джерела грушевськознавства». – Т. 3. / Ред. Л. Винар, упор. Г. Бурлака, Н. Лисенко. – Київ; Нью-Йорк та ін., 2006.

12. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. – Львів, 2003.

13. Жванія Л. Танатологія у творчості Т. Шевченка та Лесі Українки / Л. Жванія // Шевченкознавчі студії. – 2011. – Вип. 13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2011_13_9.

14. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 4. Кн. 2 / Упоряд. О. М. Таланчук; Приміт. С. К. Росовецького. – К. : Либідь, 1994.

15. Білецький О. І. Українські письменники : біо-бібліогр. словник: у 5 т. / гол. ред. кол. О. І. Білецький. – Х. : Прапор. – Т. 1. – 2005.

16. Біблія І. Огієнко. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. Режим доступу: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/44/07/#58>

17. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [Текст] : із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. І. Огієнко. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1159с. Режим доступу: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/40/14/#29>.

Лидия Дворницкая (Киев)

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ НАДСТРОЙКИ
РЕЛИГИОЗНО-НРАВСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ УКРАИНСКОЙ
ПОЭЗИИ (ПО ТВОРЧЕСТВУ Т. ШЕВЧЕНКО И М. ГРУШЕВСКОГО)

В работе исследуется тематическое и идейное родство поэтического наследия Михаила Грушевского с стихотворениями Тараса Шевченко, которое имело огромное влияние на молодого Грушевского-литератора. Сходство обнаруживается в выборе авторами одних и тех же тем, в наличии почти одинакового набора этнических маркеров, в тождестве ведущих мотивов стихотворений. Со временем мировоззрение писателей претерпело определенные трансформации, которые нашли отражение в идейном смысле их творчества.

Ключевые слова: украинская поэзия, лирические произведения, поэтическое наследие, Михаил Грушевский, стихотворения, Тарас Шевченко, этнические маркеры, украинский фольклор, идеологическая трансформация.

Lidija Dvornitska (Kyiv)

TRANSFORMATION OF IDEOLOGICAL SUPERSTRUCTURE
RELIGIOUS AND MORAL WORKS OF UKRAINIAN POETRY
(THE WORKS OF T. SHEVCHENKO AND M. HRUSHEVSKYJ)

This literary work investigate thematic and ideological cognation, between poetic legacy of Mykhailo Hrushevskyj and Taras Shevchenko's verses, that had outstanding influence on young Hrushevskyj-literary man. The closeness of authors revealed in the choice of the same themes, presence of almost identical set of ethnic markers, equality of leading reasons in verses.

Eventually outlook artists underwent some transformations that are reflected in the ideological content of their creative works.

Key words: *Ukrainian poetry, lyrical works, poetic work, Mykhailo Hrushevskyj, poetry, Taras Shevchenko, ethnic markers, Ukrainian folklore, ideological transformation.*

МАНГИШЛАЦЬКІ ШЛЯХИ КОБЗАРЯ: МАТЕРІАЛИ ДО 165-ЛІТТЯ КРАТАУСКОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ЗА УЧАСТЮ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У липні 2016 року до 165-ліття проведення Каратауської геологорозвідувальної експедиції здійснено науково-просвітницький проект – відвідування маршруту цієї експедиції, яка проходила з 28 травня до 7 вересня (за старим стилем) 1851 року за участю Тараса Шевченка. Учасниками проекту стали автор цих рядків та місцеві фахівці – у недавньому минулому завідувача відділом музею-меморіального комплексу у місті Форт-Шевченко Нурсулу Суйін і співробітник історико-культурного комплексу «Отпан» Куралай Ізімбергенова. За два дні інтенсивної польової роботи вдалося оглянути і зафіксувати природні та історичні пам'ятки, архітектурні споруди півострова Мангишлак (за сучасною мовною нормою Мангістау), що зображені на відомих малюнках Тараса Шевченка – урочище Ханга-Баба, долини Апажар (Апазир), Акмиш, Агаспеяр, некрополь Доли-апа (Долнапа). Автентичність події додавав той факт, що її було проведено у той же самий час, що й у 1851 році – розпал липня, гаряче, нестерпне сонце і виснажлива спека – денна температура сягала 40°. Але це дало можливість відчувати, які випробування долали учасники того походу, в яких умовах працював і творив Тарас Шевченко. Звичайно, багато чого змінилося з того часу під впливом неприборканої природної стихії суворого Мангістау і людських рук... Але знайомство з місцевістю і натурними об'єктами Тараса Шевченка як і раніше дозволило провести порівняння малюнків художника із сучасною ситуацією.

Участь Тараса Шевченка в Каратауській експедиції неодноразово привертала увагу дослідників. Про ці сторінки біографії Кобзаря за радянських часів писали київські вчені Глафіра Паламарчук⁹, Петро

⁹ Паламарчук Г. Тарас Шевченко в горах Мангишлаку // Питання шевченкознавства. Вип. 2. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961; Паламарчук Г. П. Пейзажі Мангишлаку в творчості Т. Шевченка // Шевченко-художник. Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка. – К. : Мистецтво, 1963; Паламарчук Г. Нескорений Прометей. Творчість Шевченка-художника: 1850–1857 років. – К. : Мистецтво, 1968.

Жур¹⁰, Яцюк¹¹, а також оренбурзький шевченкознавець Леонід Большаков¹². Каратауська експедиція обов'язково згадується у всіх Шевченківських словниках та енциклопедіях. Історичні реконструкції спиралися на архівні документи – звіти¹³, рапорти і листи учасників походу, карти Мангишлакського півострова, але найбільш важливими джерелами стали власні малюнки Тараса Шевченка.

У травні вже далекого 1972 року найвідоміше і, значною мірою, унікальне дослідження провели казахський письменник, краєзнавець, у той час директор меморіального музею Т. Г. Шевченка у місті Форт-Шевченко Есбол Умірбаєв (якому у 2016 році виповнилося б 100 років!) і український літературознавець-шевченкознавець Анатолій Костенко. Разом із київським художником і фотографом Григорієм Ковпаненком на невеликому автобусі вони тоді вперше повторили весь шлях експедиції, проїхали і пройшли її слідами в гори Каратау і Актау, побували на місцях, зображених в пейзажах Кобзаря. Головним результатом дослідження через кілька років стала книга «Оживуть степи... Тарас Шевченко за Каспієм»¹⁴. Пізніше в перекладі на російську мову ця книга виходила в Алма-Атинському видавництві «Өнер» ще два рази – у 1984, 1989 рр.¹⁵ Автори писали: «Вивчення маршруту експедиції полягало насамперед у тому, щоб з особливою ретельністю, крок за кроком обстежити місця, які привернули увагу художника і були відображені в його малюнках, а також відшукати культурно-історичні, архітектурні та культові пам'ятки, які свого часу потрапили в поле зору художника. Значною мірою ці пошуки виявлялися досить успішними...». Не можна не погодитися зі словами Анатолія Костенка про те, що «гарне зображення натури

¹⁰ Жур П. В. Встречи на Мангышлаке. Из новых материалов к биографии Т. Г. Шевченко // Звезда. – 1966. – № 8. – С. 178-186.

¹¹ Яцюк В. М. Знахідки в Ханга-Баба // Яцюк В. М. Живопис – моя професія: Шевченкознавчі етюди. – К.: Радянський письменник, 1989. – С. 159-163.

¹² Большаков Л.Н. «Все он изведаль...» (Тарас Шевченко: поиски и находки). Київ: Дніпро, 1988; Оренбургская шевченковская энциклопедия: Тюрьма. Солдатчина. Ссылка (1847–1858) / Автор-сост. Л. Н. Большаков. Оренбург: ДиМур, 1997 и др.

¹³ Антипов А. И. О произведенных исследованиях бурого угля в горах Кара-Тау, на полуострове Мангышлаке // Горный журнал. – СПб. — 1852. – Ч. II. – Кн. VI.

¹⁴ Костенко А., Умірбаєв Е. Оживуть степи...: Тарас Шевченко за Каспієм. – К.: Радянський письменник, 1977.

¹⁵ Костенко А., Умірбаєв Е. Оживут степи...: Тарас Шевченко за Каспием / Пер. с укр. Н. С. Колинко. – Алма-Ата: Онер, 1984; Костенко А., Умірбаєв Е. Оживут степи... Тарас Шевченко за Каспием. К 200-летию со дня рождения // Простор. – 2014. – № 5. – С. 150-174.

має самостійну художню цінність... звернення до оригіналу є ефективним способом коментування творів. Це дає можливість глибше заглянути в творчу лабораторію автора, розкрити зміст, а часто визначити і пояснити причини звернення митця до даного об'єкта. Якщо розглядати пейзажні замальовки Тараса Шевченка в зв'язку з натурним об'єктом (прообразом), то стає очевидною і естетико-пізнавальна цінність цих творів». У зазначеній книзі були опубліковані і деякі з виконаних фотографій, які самі по собі сьогодні можуть служити цікавим порівняльним матеріалом.

Але давайте повернемося на 165 років назад і згадаємо, як готувалася і проходила Каратауська експедиція, яку роль зіграв в ній Тарас Шевченко, як ці події відбилися в його творчості?

Як відомо, у 1850-1857 роках Кобзар відбував заслання рядовим у Новопетровському укріпленні (нині – місто Форт-Шевченко Мангістауської області Республіки Казахстан) на східному березі Каспійського моря. У цей же час, на початку 1850-х рр., за розпорядженням Військового міністерства вперше було організовано системне геологічне дослідження півострова Мангишлак, що входив тоді до складу великої Оренбурзької губернії, з метою вивчення покладів корисних копалин – родовищ кам'яного вугілля в горах Каратау («Чорні гори») і Актау («Білі гори»). Очолити експедицію було доручено гірському інженеру, геологу, поручику Олександру Антіпову¹⁶ – молодій, високоосвіченій, енергійній людині, яка стала ключовою фігурою всієї кампанії¹⁷. У 1846 році після закінчення Гірничого інституту він служив в Луганському гірському окрузі, працював на Кавказі, а в 1850 р. у віці 26 років був призначений на схід – в Окремий Оренбурзький корпус. У вересні 1850 р. проводив розвідку кам'яного вугілля на берегах Аральського моря і таким чином волею долі йшов по слідах Тараса Шевченка (Орська фортеця, Раїмське укріплення, Кос-Арал), який уже побував у тих краях у 1848-1849 рр. Після Аралу губернською владою були прийняті нові пропозиції Олександра Антіпова щодо наступної експедиції, цього разу на півострів Мангишлак. У травні 1851 р.

¹⁶ У академічному виданні «Шевченківський словник: у двох томах» (К., 1978. Т. 1, с. 39) прізвище подано як Антипов.

¹⁷ Кулибин С. Антипов, Александр Иванович // Русский биографический словарь : СПб., 1900. – Т. 2. – С. 208-209.

він прибув до Новопетровського укріплення, де й почалася активна підготовка до її проведення під контролем коменданта фортеці, підполковника Антона Маєвського, який ставився до Тараса Шевченка вельми прихильно. В геологічній партії вже значилися добрі знайомі художника часів Оренбурга – польські політичні засланці Броніслав Залеський, Людвік Турно. Ймовірно, саме за їхнім проханням, комендант дав дозвіл включити до складу експедиції Тараса Шевченка, бо він мав значний досвід подорожніх замальовок на Аралі. Звичайно, це було зроблено таємно, оскільки офіційну заборону на малювання ніхто не відміняв, тому Тарас Шевченко значився в солдатській команді формально «для допоміжних робіт». Олександр Антіпов не міг не знати про таку сувору заборону для художника-засланця, але його заняттям малюванням у довгому шляху не перешкоджав. При цьому характер особистих стосунків між Шевченком і Антіповим залишається досі не до кінця зрозумілим. У листах художника згадки про свого тимчасового начальника фрагментарні і суперечливі, але загалом «...Поход в Каратау надолго у меня останется в памяти, навсегда!», писав він у листі Броніславу Залеському у вересні 1855 року.

Таким чином, завдяки своїм друзям, добрій волі командира фортеці і начальника експедиції, Тарас Шевченко став одним з перших дослідників Мангішлакського краю, автором обширного «живописного щоденника» – унікальної художньо-графічної серії творів про Каратау і Мангістау. За підрахунками Леоніда Большакова, серія включала 18 закінчених робіт і близько 60 ескізів, замальовок, начерків, що вміщують пейзажі, будівлі та інші пам'ятки, а також побут, етнографію мешканців тутешніх місць, табір експедиції та інші враження художника. Значна частина малюнків має назви місцевостей, де проходила експедиція, і авторські порядкові номери, за якими дослідники більш-менш точно встановлюють маршрут.

Крім того, відносна свобода в похідних умовах дозволяла Тарасу Шевченку щодня спілкуватися не тільки зі старими друзями, але й з іншими учасниками – інженерами, майстрами, гірниками, отримуючи тим самим нові знання, враження, образи.

За три з лишком місяці експедиція могла пройти до 400 км по долинах гір Каратау, Південного і Північного Актау. У багатьох місцях робилися тривалі зупинки, де закладалися шурфи, бралися проби

кам'яного і бурого вугілля. Головне наукове значення Каратауської експедиції полягало в тому, що було доведено наявність різноманітних корисних копалин на півострові Мангишлак і можливість їх видобутку, який в промислових обсягах почався, звичайно, набагато пізніше. Які саме роботи у поході виконував Тарас Шевченко достеменно не відомо. Але у вільний час, на привалах він багато займався малюванням, відвідував околиці, знайомився з життям місцевого населення.

Після закінчення експедиції Тарас Шевченко залишався на службі у фортеці до свого звільнення ще довгих шість років, не отримавши за участь в успішному підприємстві ніяких пільг і послаблень в своєму становищі. З Олександром Антіповим художник міг зустрічатися і пізніше, оскільки в 1852-1853 рр. той продовжував кам'яновугільні дослідження на Мангишлаку, а всі походи починалися і закінчувалися саме в Новопетровському укріпленні.

Пропозиція відзначити пам'ятну дату новим відвідуванням маршруту експедиції через 165 років знайшла підтримку казахстанських колег і реалізувалась завдяки організаційній підтримці від українського національно-культурного центру ім. Тараса Шевченка в місті Актау і особисто зусиллям багаторічного голови центру Тетяни Лесниченко, а також депутату Мажилісу – Парламенту Республіки Казахстан Тарасу Хітуову (названий на честь Кобзаря!), уродженцю Форт-Шевченко і племіннику Е. Умірбаєва.

На жаль, з ряду причин, не вдалося пройти маршрут повністю – протягом двох днів (19-20 липня) були обстежені найбільш значущі об'єкти першої частини експедиції – з кінця травня до кінця липня 1851 р., яка охоплювала переважно гори Південного Актау і Каратау. Учасники поїздки 2016 року постаралися максимально використувати «метод Костенка», щораніше вже довів свою ефективність – відшукувати за малюнками історичне місце і фотографувати його з тієї самої точки, з якої малював Тарас Шевченко. Як і 40 років тому це були нелегкі пошуки в екстремальних кліматичних умовах, але результат себе виправдав!

Першим пунктом відвідування стало відоме урочище Ханга-Баба («Старий Ханга», або «Дід Ханга»), розташоване приблизно в 30 км на схід від Форт-Шевченко на древній караванній дорозі в Хорезм. Це місце ніколи не обходили мандрівники, які перетинали Мангишлак,

оскільки тут, посеред суворого степу-пустелі розташований справжній оазис – зі скелястих схилів стікають джерела, з них утворюються природні колодязі, які у свою чергу живлять місцеві шовковиці. Велика кількість води і тінь – ідеальне місце для відпочинку караванів. За часів Тараса Шевченка шовковиць було так багато (кілька сотень!), що оазис виглядав як справжній сад. Сьогодні збереглося лише кілька старих дерев, коріння яких виходить на поверхню в пошуках води. Одне з них зображено на найпершому похідному малюнку Тараса Шевченка. Художник чудово знав, що дерева в степу здавна були предметом культу і поклоніння для кочових народів, зокрема для казахів. Мотив священного дерева неодноразово зустрічається в його творчості.

Назва місцевості пов'язана з людиною на ім'я Ханга. Цей чоловік, що жив і похований тут, шанувався у далекому минулому як святий, оскільки був мудрецем, учителем і творцем законів. Ще за перших століть до нашої ери тут, на західних кордонах великої держави Хорезм, знаходилось однойменне місто-фортеця. Тож не дивно, що місцеві пейзажі захопили Тараса Шевченка. Художник звертав увагу не тільки на цікаві природні явища, але й цікавився історією і визначними стародавностями. Саме тут Тарас Шевченко зробив свій перший експедиційний малюнок олівцем. У відомому своєю суворою красою урочищі Тарас Шевченко бував неодноразово і після Каратауської експедиції. Ця місцевість якимось чином постійно приваблювала художника. Усього відомо сім його творів (акварель, малюнки та начерки), що виконані під враженням природних та історичних пам'яток Ханга-Баба.

Сьогодні в урочищі можна побачити руїни древніх будівель, які є не тільки історичними пам'ятками, а й залишаються святими для місцевого населення. Тут знаходяться залишки фортеці, середньовічної мечеті, мавзолей XIII–XV століть, школи, житлові та господарські будівлі. У долині також знаходиться великий стародавній некрополь туркмен і казахів, деякі могили якого датуються ще XIV століттям. Порівнюючи малюнки Тараса Шевченка з сучасним станом, можна відзначити значні зміни: пірамідальна крейдяна гора поступово перетворюється в пологий пагорб, мечеть і мавзолей – в руїни, зникли шовковичні сади, від них залишилися лише поодинокі дерева, значно

розширилася територія некрополя. Неподалік від урочища розташований невеликий аул для казахів-тваринників.

Наступний пункт нашої подорожі лежав далі на схід, углиб Мангишлака, в сторону села Таушик (Таушік, Таучік), що приблизно у 80 км від Форт-Шевченко. Сьогодні це адміністративний центр Таушикського сільського округу Тупкараганського району. Околиці села виходять на велику долину Апазир, яка лежить між пасмами Каратау. Експедиція Олександра Антіпова прибула сюди на самому початку червня 1851 р. і зробила першудовгострокову зупинку тривалістю майже в три тижні для буріння шурфів і взяття проб кам'яного вугілля. Для Тараса Шевченка це була можливість знайомства з побутом казахів, занять малюванням. Тут він створив п'ять начерків майбутніх акварелей і малюнків, які найбільш точно передають навколишній пейзаж – невисокі темні гори Каратау, що обіймають долину з усіх боків.

Варто зазначити, що відкриття покладів кам'яного вугілля Олександром Антіповим в долині Апазир мало великі наслідки у майбутньому. Наукові дослідження тривали пізніше, на їхній підставі вже в радянський період була спроба розвитку вугільної промисловості на Таушикському родовищі. У другій половині 1930-х рр. тут активно працювали співробітники Донецької вуглерозвідки, у 1939 р. були закладені перші шахти, з'явилося селище. Під час Другої Світової війни вугілля з Мангишлаку йшло на потреби фронту і тилу. Але після війни, з огляду на невеликі запаси і невисоку якість вугілля, яке було схильним до самозаймання, промисловий видобуток протягом 1950-х рр. був фактично припинений, шахти закрили. У сучасному Таушиці мешкає майже три тисячі осіб. На вулицях села можна зустріти старі, ще складені з каменю і до сих пір діючі колодязі, залишки занедбаних шахт і вуглепідйомників. Від колишнього розмаху вуглевидобутку вже нічого не залишилося, більшість населення сьогодні займається сільським господарством і тваринництвом.

На завершення першого дня поїздки вдалося відвідати ще один дивовижний пам'ятник біля підніжжя хребта Південного Актау – мавзолей Доли-апа («уперта, запальна тітка»), один з небагатьох, що має жіноче ім'я на честь безстрашної туркменської дівчини-воїна, яка загинула колись у бою з ворогами. На її могилі і був побудований

мавзолей з міцного каратауського каменю в традиціях унікального архітектурного стилю середньовічного Хорезма XIV–XVI ст. Назву Доли-апамають також навколишня долина понад північно-західними схиллями Каратау, місцеве джерело і давнє туркменсько-казахське кладовище, яке діяло в XII–XIX ст. Експедиція Олександра Антіпова побувала тут у серпні 1851 р. Стародавні історичні споруди привернули увагу Тараса Шевченка і знайшли відображення в його акварелі і замальовках олівцем, які майстерно передають велич і загадковість цього місця. Контури будівель з малюнків добре вгадуються і сьогодні. Нещодавно за регіональною програмою збереження культурної спадщини мавзолей було відреставровано. Крім некрополя долина Доли-апавідома на весь світ унікальним кулястим камінням («долина куль»), розміром від кількох сантиметрів до двох метрів. Мальовничі кам'яні сфери стали справжньою окрасою Мангістау, при цьому їх походження досі залишається науковою таємницею.

Наступного дня обстеження маршруту експедиції в центральній частині Каратау продовжилось з села Шетпе – адміністративного центру Мангістауського району приблизно в 100 км на північний схід від міста Актау. Сучасне село з населенням понад 13 тисяч осіб – це, перш за все, залізнична станція, заводи з виробництва цементу і щебеню. Майже відразу за селом починається долина Кугус (Когоз), яка здавна славилася зеленими оазисами і джерелами прісної води. Перебуваючи тут кілька днів на початку липня 1851 р., експедиція Олександра Антіпова знайшла поклади пісковиків з амонітами. Тарас Шевченко виконав однойменний малюнок, на якому зображена природна западина серед гір з частиною експедиційного табору на першому плані. Долина Кугус веде до урочища Акмиш, де в липні 1851 р. Тарас Шевченко та його супутники розташувалися табором на тривалу стоянку в зручному, забезпеченому природними джерелами (Акмиш означає «біле (тобто чисте) джерело») оазисі для продовження геологорозвідувальних робіт. Місцевість відома тим, що тут, на відносно невеликій відстані в кілька кілометрів один від одного, знаходяться найбільш величні і мальовничі крейди (складених з вапняку і білих глин) гори центральної частини Північного Актау – Кайрактау/Айракти («Роздвоєна»), Усиртау/Суїртау («Гостроверха»), Чіркалатау/Шеркала («Місто тигрів»), Коксуїртау («Синя гора») та

інші. Найзнаменитіша з них гора Шеркала (308 м) овіяна старовинними легендами, є природним символом і святиною Мангістау, оскільки, за місцевими переказами, в її печерах досі живуть духи. Колись на самій вершині стояла фортеця, воїни якої століттями обороняли свої землі і відважно билися як справжні тигри. Але ворогів з часом стало так багато, що останні захисники гори щоб не потрапити в полон-сховалися у підземних ходах і залишилися в них назавжди, через це гора отримала свою назву – «Місто тигрів».

Обриси гір Акмиша створюють справжні казкові, фантастичні, космічні пейзажі – дивовижні форми, гострі конечніпики, стовпи-скульптури, кам'яні колонади, химерні каньйони, численні печери, тунелі і гроти, обривисті стіни. Всюди гри світла і тіні, поєднання потужності і витонченості. Скелі бережуть у собі старовинні петрогліфи – сцени полювання і битв давніх тюркських кочових племен. Тож не дивно, що Тараса Шевченка так захопили ці природні витвори мистецтва. Період стаціонарної роботи в Акмиші виявився найбільш плідним для художника – тут він виконав п'ять акварелей, більше десятка малюнків і начерків, в яких зміг відобразити не тільки свої враження від побаченого, а й ніби настрої самої природи. Недалеко від Шеркали знаходиться святе місце – Далісмен-мула-аульє («Могила святого Далісмена»). Тарас Шевченко зобразив її в акварелі і олівцевому малюнку. Історична цінність цих робіт полягає в тому, що художник дуже точно передав початковий устрій могили. До теперішнього часу склепіння і перегородка з м'яких порід частково обвалилися, помітно змінивши зовнішній вигляд пам'ятника. Але невеликий старовинний некрополь як і раніше зберігає священне значення для казахів Мангістау.

Завершилася наша дослідницька подорож в околицях невеликого села Жингильди (населення близько трьох тис. осіб), приблизно на половині дороги Таушкі – Шетпе. Село розташоване в долині Агаспеяр між грядями Каратау і Південного Актау. З історичної точки зору місцевість відома перш за все великим туркменським кладовищем. Через цю долину в кінці червня 1851 р. проходила експедиція Олександр Антіпова шляхом з Апазира в Кугус. Незважаючи на коротку денну зупинку, Тарас Шевченко встиг виконати чотири ескізи з видами навколишніх гір і кладовища з дивовижними за архітектурою тур-

Гора Аквиш, яку малював Тарас Шевченко

Гора Шеркала, що так вразила Тараса Шевченка

Мавзолей Доли-апа

Святе місце Долісмен-ауліе

Урочище Ханга-Баба. Сучасний вигляд некрополя

Ханга-Баба. Шевченківська шовковиця

кменськими та казахськими пам'ятниками. Щоправда, сучасне село Жингилди вже розрослося новими забудовами, кладовище значно збільшилося, тому оригінальні шевченківські види визначити вже доволі складно.

Підводячи підсумок нашої подорожі, можна з упевненістю сказати, що вивчати творчість Тараса Шевченка часів Каратауської експедиції, і в цілому майже семирічного перебування художника за Каспієм, дуже складно без знання особливостей цього загадкового східного регіону. З іншого боку, шевченківські місця сьогодні стали невід'ємною частиною культурної спадщини та туристичного ландшафту півострова Мангишлак. Знайомство з маловідомими сторінками його історії, вміння «читати» їхні явні і таємні смисли дозволяє краще розуміти мотиви звернення Тараса Шевченка до тих чи інших сюжетів та образів. З цієї точки зору закаспійське шевченкознавство має потенціал для подальшого вивчення. Поєднання існуючого наукового досвіду та нових здобутків і поглядів можуть сприяти збереженню історичної пам'яті в різних доступних формах.

Результати поїздки – зібрані польові фотоматеріали, а також документи і публікації, отримані в Мангістауському обласному історико-краєзнавчому музеї, Музеї-комплексі міста Форт-Шевченко, Українському національно-культурному центрі ім. Т. Г. Шевченка в місті Актау, разом з документами з Оренбурзького державного архіву потребують подальшого опрацювання для нових публікацій, у тому числі до 160-ліття завершення заслання Кобзаря наступного 2017 року.

УХВАЛА
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ТАРАС ШЕВЧЕНКО І МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ:
У ПОШУКАХ ШЛЯХУ ДО НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ»
м. КАНІВ, 23 ВЕРЕСНЯ 2016 р.

Боротьба українців за соборну і новочасну Україну, за її територіальну цілісність та духовну єдність громадянської спільноти, що триває останні роки у прямому розумінні цих слів, висвітлює дві значущі постаті, котрі долучилися, кожен у різний час своєю діяльністю, до витворення українців як нації та постання України як незалежної держави. Це – Тарас Шевченко і Михайло Грушевський. Перший став одним із засновників формування процесу національної ідентичності. Другого навіть називали «Шевченком ХХ століття». Хоча до цього можна ставитися по-різному. Сам Грушевський вважав Шевченка «святим прапором» української національної єдності і найбільшим поетом України. На глибоке переконання історика, Шевченкова поезія відкрила очі приспаному українству і об'єднала в єдину національну сім'ю роз'єднані частини України. Сучасне грушевськознавство констатує, що Грушевський єдиний у світі вчений-історик, який, очоливши державу, перетворив свої наукові висновки на чітко визначені політичні гасла. Шевченко і Грушевський ментально об'єднують українців всього світу, тобто мають значення не лише власне для України, а для кожного українця, незалежно від місця його проживання і перебування. Їхній внесок вагомий не лише для розбудови нової сучасної України, а і для єдності українства як світового феномена. Сьогодні ці постаті допомагають нам віднайти відповіді на питання, що ми робили не так і як нам діяти надалі. Вони обидва з надією дивляться на нас.

Саме з огляду на це 23 вересня 2016 року у Каневі на Тарасовій горі Шевченківський національний заповідник (Канів) спільно з Науково-дослідним інститутом українознавства (Київ) організували і провели Міжнародну наукову конференцію «Тарас Шевченко і Михайло Грушевський: у пошуках шляху до незалежної України», присвятивши її ювілею відомого українського науковця, громадського діяча.

Конференція мала міждисциплінарний характер. У її роботі взяли

участь науковці з України, Німеччини, Республіки Башкортостан (РФ), котрі вивчають творчу спадщину Тараса Шевченка і Михайла Грушевського. Всього було заслухано п'ять доповідей на пленарному засіданні та 19-ть на трьох секційних засіданнях.

Учасники конференції акцентували увагу на значенні популяризації ролі постатей Тараса Шевченка і Михайла Грушевського у складних сучасних процесах єднання українства як в межах материкової України, так і за кордоном, у створенні передумов соборності і державності України. У доповідях було підкреслено роль Тараса Шевченка і Михайла Грушевського у процесі відродження і становлення української духовності, науки, культури, громадської думки. Виступаючи детально охарактеризували смислові образи, що властиві українському культуротворенню крізь призму біографічних і сіміотико-дискурсивних контекстів творчості Тараса Шевченка і Михайла Грушевського. Цінним і пізнавальним став представлений матеріал експедиції 2016 року на півострів Мангишлак (Казахстан) за маршрутом Каратауської експедиції, в якій брав участь Тарас Шевченко.

Конференція ухвалила:

1. Рекомендувати провідним шевченкознавчим центрам/осередкам України відзначити 2017 року історичну дату – 160-років від часу звільнення Тараса Шевченка з заслання. З цієї метою на базі Шевченківського національного заповідника восени 2017 року провести на належному науковому рівні міжнародну конференцію.

2. Запропонувати історичним факультетам національних та державних університетів глибше вивчати спадщину Тараса Шевченка і Михайла Грушевського та ввести у освітню практику проведення тематичних семінарів, круглих столів, студентських читань тощо.

3. Рекомендувати керівництву ШНЗ відмовитися від недоречних намірів і проектів переформатувати діяльність Шевченківського національного заповідника, що використовує конференц-зал музею Тараса Шевченка, який з'явився під час останньої реконструкції і реставрації будівлі музею Тараса Шевченка, і становить архітектурну і функціональну складову теперішнього стану заповідника. Надання іншого призначення, не цільового, цьому конференц-залу не сприятиме популяризації наукової і культурно-освітньої діяльності заповідника. Про заходи, що проводяться науковцями заповідника

у конференц-залі музею Тараса Шевченка можна ознайомитися на сайті Шевченківського національного заповідника (www.shevchenko-museum.com.ua).

4. Оргкомітету конференції видрукувати 2017 року збірник матеріалів конференції.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баран Володимир Данилович – провідний науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України. (Київ. Україна).

Басара-Тилищак Галина Богданівна – науковий співробітник відділу історії Української революції 1917-1921 рр. Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук. (Київ. Україна).

Блохин Даріана – академік АН ВШУ, член-кор Академії наук в Нью-Йорку, професор, доктор філософії в ділянці педагогіки; Президент «Німецько-Українського Наукового Об'єднання імені проф. Ю. Бойка-Блохина» в Німеччині (осідок в Мюнхені), Голова фонду Родини Блохин при Музеї-Архіві Родини Блохин у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному Університеті імені Г. Сковороди. (Мюнхен. Німеччина).

Бойко Світлана Миколаївна – старший науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат філософських наук. (Київ. Україна).

Бойко Тетяна Іванівна – завідувач відділу освітніх технологій та популяризації українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат філософських наук. (Київ. Україна).

Брижицька Світлана Анатоліївна – заступник генерального директора Шевченківського національного заповідника з наукової роботи, кандидат історичних наук. (Канів. Україна)

Газізова Олена Олександрівна – старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат історичних наук. (Київ. Україна).

Гренишен Андрій Миколайович — незалежний дослідник, кандидат історичних наук (Вишневе, Києво-Святошенський район, Київська область. Україна).

Дворницька Лідія Володимирівна – науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. (Київ. Україна).

Зубрицький Михайло Євстахович – провідний науковий співробітник Інституту франкознавства і славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. (Дрогобич, Львівська область. Україна).

Кононенко Алла Михайлівна – науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. (Київ. Україна).

Осадча Наталія Сергіївна – науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. (Київ. Україна).

Отрошко Любов Григорівна – науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. (Київ. Україна).

Світленко Сергій Іванович – декан історичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, професор кафедри історії України, доктор історичних наук, професор. (Дніпро. Україна).

Смольницька Ольга Олександрівна – старший науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат філософських наук. (Київ. Україна).

Фігурний Юрій Степанович – завідувач відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат історичних наук. (Київ. Україна).

Ціпко Анатолій Валентинович— завідувач відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат філологічних наук. (Київ. Україна).

Чернієнко Денис Аркадійович— координатор Громадського науково-просвітницького «Інституту Тараса Шевченка», кандидат історичних наук, доцент. (Уфа, Республіка Башкортостан. РФ).

Чирков Олег Адольфович – науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. (Київ. Україна).

Шакурова Ольга Владиславівна – науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат історичних наук. (Київ. Україна).

Шевчук Оксана Сергіївна – молодший науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. (Київ. Україна).

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної наукової конференції
«ТАРАС ШЕВЧЕНКО І МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ:
У ПОШУКАХ ШЛЯХУ ДО НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ»

Друкується в авторській редакції.

*Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних
та інформацію, що міститься в матеріалах. Погляди авторів
не завжди збігаються з позицією редколегії.*

Упорядник:

Світлана Брижицька

Організаційне забезпечення:

*Світлана Брижицька, Тетяна Бойко,
Алла Кононенко*

Коректура англійською мовою:

Олександр Близнюк

Технічна обробка матеріалів:

Світлана Брижицька

Технічний редактор:

Олександр Третяков

Художник обкладинки:

Роман Шпильовий

Підп. до друку 9.01.2017.

Формат 60х84/16.

Папір офсетний.

Гарнітура Minion.

Умовн. друк. арк. 12,97. Вид. № 4-17.

Тираж 300 прим.

На обкладинці використано ілюстрації:

Тарас Шевченко. Автопортрет. Тонований папір, італійський та білий олівець. 1857. [Н. п. 28. XI]. [Нижній Новгород]. – Подано за виданням: Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. — К. : Наук. думка, 2014. — Т. 11. Михайло Грушевський (1866-1934). — Подано за виданням: Естампи київських художників-графіків. — Серія комплекту «Видатні діячі». Київ, 1994.

Видавець Третяков О.М.

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців.
Серія ДК № 4862 від 11.03.2015 р.
Україна, 18001,
м. Черкаси, вул. Слави, 1, к. 24.
Тел.: 067 4701314.
E-mail: book_brama@ukr.net